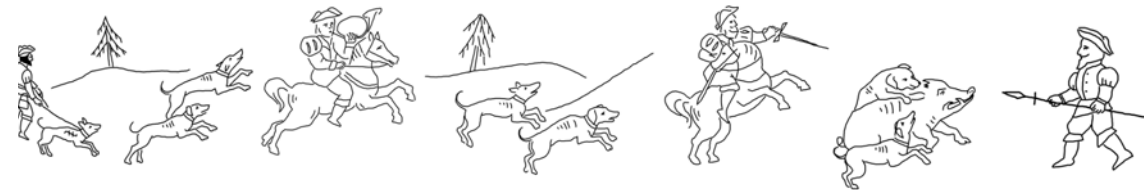
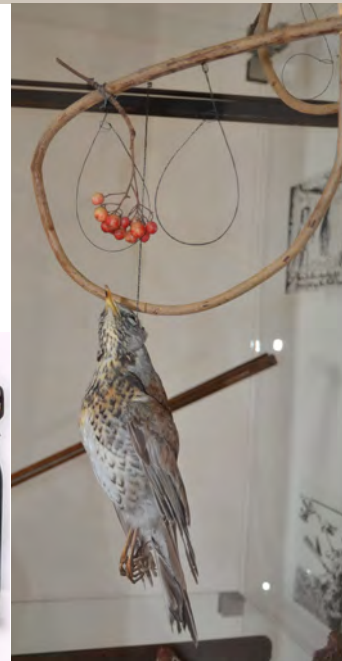

Z historie zemědělství III.

NZM Čáslav
Muzeum
zemědělské
techniky

NZM Kačina
Muzeum
českého
venkova

NZM Ohrada
Muzeum lesnictví,
myšlivosti
a rybářství

NZM Valtice
Muzeum vinařství,
zahradnictví a životního
prostředí

Prameny a studie 50

Z historie zemědělství III.

Národní zemědělské muzeum Praha
2013

ISBN 978-80-86874-45-6
ISSN 0862-8483

PRAMENY A STUDIE

Po celou dobu existence Národního zemědělského muzea byla zpracována celá řada historických témat a výzkumných úkolů. Nutnost zpracovat muzejní expozice z vývojového hlediska vedla ke studiu dějin zemědělství, potravinářského průmyslu a lesnictví od nejstarších dob po současnost. Dílčí výsledky pak byly postupně uveřejňovány ve *Vědeckých pracích Zemědělského muzea* a v edici *Prameny a studie*, které jsou vydávány od roku 1966. Původně se edice nazývala *Prameny historie zemědělství a lesnictví* a od roku 1978 došlo ke změně původního názvu na *Prameny a studie*. Jejich obsah se dá rozdělit na několik tematických okruhů. Objevují se zde: bibliografická zpracování, výsledky řešení výzkumných úkolů a jednotlivé studie, které měly přispět svými monografickými výsledky k poznání širších souvislostí ve vývoji českého zemědělství, lesnictví a potravinářství.

V roce 1993 došlo k přerušení ve vydávání souvislé řady tohoto periodika. Pokusy o obnovení se objevily v roce 1997, ale teprve rok 2006 byl tím přelomovým a již pod hlavičkou Národního zemědělského muzea Praha vyšlo 38. číslo *Pramenů a studií* (k výročí 115 let založení NZM) a další čísla postupně přibývala. *Prameny a studie* jako pravidelné periodikum registrované na MK ČR vychází dvakrát ročně a věnuje se vždy různým specifickým tématům. Možnost přispět svým článkem mají také i ostatní zájemci mimo NZM.

Dosud vyšlo:

38/2006: 115 let NZM

39/2007: Obchod

40/2008: Brambory – skrytý poklad

41/2008: Zemědělství a 50. léta

42/2009: Odkaz zahradního architekta Františka Thomayera

43/2009: Koně

44/2010: Alchymie v kuchyni

45/2010: Trvale udržitelný rozvoj

46/2011: Osobnosti v zemědělství

47/2011: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci

48/2012: Z historie zemědělství

49/2012: Z historie zemědělství II.

Obsah

Dana Strnadová/4

Adolf Prokúpek a jeho zásluha na povznesení českého zemědělství

Martin Slaba/18

Počátky pobočky Zemědělského muzea na Ohradě

Pavel Novák/30

Němci na kutnohorském venkově v letech po druhé světové válce

Miroslav Čeněk/43

Z historie čižby

Jan Andreska/69

Rys ostrovid, jeho vyhubení a návraty na naše území

Tereza Berdychová/95

**Rohové hudební nástroje ze sbírky Muzea lesnictví, myslivosti
a rybářství na zámku Ohrada**

Vladimíra Růžičková/113

**Historické proměny uzdění koní s cílem utřídění a identifikování
sbírky udidel v NZM**

Lucie Kubásková/125

**Historický náhled na používání skleněného obalu při tepelné sterilaci
v domácnosti**

Dominika Švédová/137

Pohled do historie a současnosti ekologického zemědělství

Jaroslav Tobiáš/150

Kolektivizace v obci Lišice - Lišičky

Adolf Prokůpek a jeho zásluha na povznesení českého zemědělství

Adolf Prokůpek and his contribution to flourishing of Czech agriculture

Adolf Prokůpek byl významným zastáncem selské kultury a selské tradice, nadšeným propagátorem agrárního programu a moderních zemědělských směrů. Jeho záslužná veřejná práce, kterou po desetiletí vykonával, se projevila ve snaze o lepší budoucnost českého venkova, zemědělství i celého národa.

Adolf Prokůpek was a very significant supporter of rural culture and rural traditions, enthusiastic promoter of the agrarian program and modern agricultural trends. His meritorious public work that he had done for decades was manifested in pursuit of a better future for the Czech countryside, agriculture and the entire nation.

Adolf Prokůpek se narodil 11. ledna 1868 v Kutlívěch u Kolína. Jeho otec, Jan Antonín Prokůpek, patřil mezi naše nejpřednější osobnosti staré selské generace a byl jedním ze zemědělských a národních buditelů a prvních organizátorů rolnického stavu v Českých zemích. Základy všeobecného a odborného vzdělání získal od svého otce, což Adolfa Prokůpka předurčovalo k veřejné činnosti. Díky působení svého otce, dostal vzornou selskou výchovu a vysoké vzdělání. Po absolvování gymnázia v Kolíně se s horlivostí sobě vlastní věnoval studiu práv na právnické fakultě Karlovy univerzity.

Adolf Prokůpek v 18 letech

Rodinné okolnosti mu nedopřály studium řádně ukončit. Smrt staršího bratra, který měl po otci zdědit statek, náhle změnila směr jeho životní dráhy. Rozhodl se

vyslyšet otcovo přání a převzal rodinné hospodářství a stal se tak hospodářem na rodinném statku. Za účelem získání teoretických znalostí a prohloubení odborného základu pro svoji budoucí zemědělskou praxi se vydal na vysoké učení zemědělské v Halle, kde tou dobou působili vynikající představitelé německé zemědělské vědy. Během studia se nespokojil pouze se studiem učebnic a přednášek. Jeho snahou bylo poznat zemědělství tehdejší doby, doma i v zahraničí, a udělat si na něj vlastní názor. Z těchto důvodů a po vzoru svého otce cestoval nejen po Čechách, ale navštívil Německo, Belgii, Francii, Švýcarsko aj.¹ Na svých studijních cestách poznal vysokou odbornou úroveň zemědělského podnikání a na vlastní oči viděl, jak přispěla k lepšímu sociálnímu postavení zemědělského lidu. A tak si vytyčil program své budoucí práce: „**Probuditi náš venkov stavovský, přivést ho na vyšší odbornou úroveň a hospodařením rozumným, vpravdě pokrokovým i výnosným zlepšiti jeho sociální poměry i zvýšiti jeho veřejný vliv na správu veřejných věcí.**“² V roce 1902 jeho otec, téměř po půlstoletí hospodaření odešel na zasloužený odpočinek, aby na královských Vinohradech v klidu strávil zbytek života. Adolf Prokúpek, vybaven bohatými teoretickými vědomostmi a vyškolen praxí svého otce převzal správu rodinného hospodářství v Kutlířích. Poté, co se ujal správy svého rodného statku, postupně ho rozšířil, zcelil a zvelebil. Bylo samozřejmé, že muž Prokúpkova vzdělání a rozhledu se nemohl spokojit pouze s klidným životem venkovského hospodáře.

Prokúpkův rodný statek v Kutlířích

1 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokúpek, i. č. 3352 (P 1738).

2 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokúpek, i. č. 3348 (P 1734).

Vedle správy svého hospodářství se věnoval, stejně jako jeho otec, bohatému veřejnému životu. Mezi počátky jeho veřejné činnosti patřilo jeho působení v Hospodářské záložně v Kolíně, v kolínském Skladištním družstvu a v místních spolkových agrárních organizacích. K jeho aktivitám se přidala funkce starosty v Kutlých, členství v Okresním výboru v Kolíně, předsednictví v Hospodářsko – průmyslové jednotě v Kolíně a angažoval se také v předsednictvu a výkonném výboru České strany agrární v Praze.³ Touto činností na sebe Prokúpek upozornil tak, že bylo v zájmu českého agrarismu využít jeho znalostí a schopností pro veřejné působení.

V roce 1908 se po smrti předsedy českého odboru Zemědělské rady pro království České, Stanislava Kubra, uvolnilo předsednické místo. V následujícím roce byl Adolf Prokúpek povolán valnou hromadou delegátů do výboru českého odboru Zemědělské rady, který ho dne 23. dubna 1909 jednomyslně zvolil předsedou této, pro české zemědělství nejvýznamnější korporace. V této organizaci začal Prokúpek záhy vyvíjet bohatou a všestrannou činnost. Jelikož si byl vědom velké zodpovědnosti, kterou mu tato nová funkce před českou zemědělskou veřejností přinášela, neomezil svoji činnost jen na práci od stolu, ale snažil se pomocí vlastního názoru a bezprostředním stykem s českým venkovem poznat stav a potřeby českého zemědělství, aby na základě svých poznatků a z vlastní iniciativy mohl řešit rozmanité úkoly z rozsáhlé agendy Zemědělské rady. Během svého působení v Zemědělské radě věnoval Adolf Prokúpek velkou pozornost a zvláštní péči rostlinné výrobě a produkci, a to jak se zaměřením na praktickou stránku, tak i na stránku vědeckého výzkumnictví a popularizaci vědeckých poznatků. Zemědělské pokusnictví, prováděné českým odborem Zemědělské rady, bylo od počátku Prokúpkova působení velmi obsáhlé, i nadále bylo významně rozšiřováno a prohlubováno. Pro plnění speciálních úkolů byly za účasti odboru zřizovány nové instituce. Jednou z nich byla Výzkumná stanice pro pěstování hospodářských rostlin, Výzkumná stanice pro pěstování pícnin při hospodářské akademii v Táboře, poradní sbory pro pěstování pšenice, ječmene atd.⁴ Zvláštní Prokúpkova pozornost byla věnována problematice meliorací půdy a regulace řek. Z oboru živočišné produkce byla zájmovou oblastí aktivita směřující ke zvelebování chovu skotu, zavedení stájové kontroly, organizace obchodu s dobytkem a pojišťování dobytka. Výsledkem těchto aktivit byl Zajišťovací svaz českých spolků pro vzájemné pojišťování dobytka a Česká zemědělská společnost pro zpeněžení dobytka v Praze. Tyto ústavy se staly během krátké doby svého trvání předními korporacemi v řadě jiných svépomocných zemědělských organizací.⁵ Vedle nových institucí, které vznikaly od počátku Prokúpkovy činnosti v Zemědělské radě, byla v roce 1912 zřízena na pražském jatečním trhu zemědělská prodejna, která měla za úkol usnadnit zemědělcům přímou účast na trhu.⁶ Na začátku roku 1913 zahájil

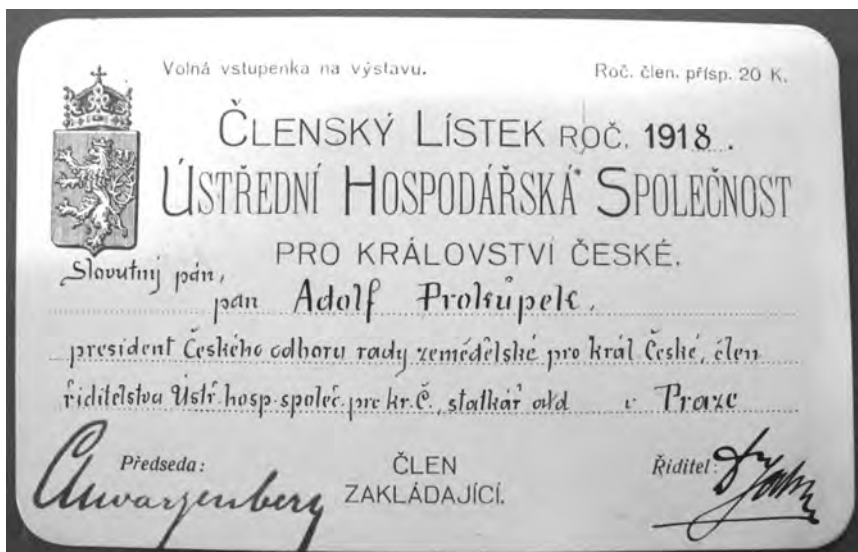
3 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokúpek, i. č. 3352 (P 1738).

4 Tamtéž.

5 Tamtéž.

6 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokúpek, i. č. 3998 (P 1684).

činnost Ústav pro zemědělské účetnictví při českém odboru Zemědělské rady. Vedení tohoto ústavu bylo svěřeno známému profesoru spravovědy (zemědělské ekonomiky) na tehdejší oddělení při Vysokém učení technickém v Praze dr. VI. Brhlíkovi. Jeho úkolem bylo nejen soustavně pracovat na zpopularizování zemědělského účetnictví v nejširších zemědělských vrstvách, ale i opatřovat a vědecky zpracovávat získaný materiál pro legislativní, agrárně politické a obchodně celní práce. V roce 1913 došlo za přímé účasti Zemědělské rady k založení Zajišťovacího svazu dobytčích pojišťoven, když byla po několikaleté práci vybudována dostatečně hustá síť těchto pojišťoven na českém venkově.⁷ Z další bohaté Prokúpkovy činnosti je třeba uvést vedení prací obchodně-celního subkomitétu. Výsledkem byl obsáhlý spis o požadavcích českého zemědělství při sjednávání obchodních smluv se zahraničím, zavedení paušálního úrazového pojišťování v menších zemědělských podnicích, elektrizace českého venkova, vybudování ústavu pro zemědělské účetnictví, reforma čeledního řádu a vyřešení valorizace chmele. Prokúpkovou snahou bylo, aby při jednání a prosazování zemědělských zájmů bylo rozhodováno za přítomnosti zemědělských zástupců. Z tohoto důvodu sám přijal řadu nových, čestných funkcí v institucích a úřadech, které vznikly v průběhu 1. světové války. Byl např. členem poradního sboru Válečného obilního ústavu ve Vídni, členem Vyživovací rady, c. k. Úřadu pro výživu lidu, Aprovizačního poradního sboru při ministerstvu orby, poradního sboru Ústředny pro krmiva, Zemské komise pro obchod pozemkový a Zemské komise pro obchod s dobytkem.

Členský lístek Adolfa Prokúпка z roku 1918

7 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokúpek, i.č.3352 (P 1738).

Jako předseda českého odboru Zemědělské rady zohledňoval při své zodpovědné práci některá základní hlediska, např. znalost poměrů produkce českého zemědělství, rentabilnost, případně nerentabilnost, a jejich příčiny a způsob odstranění. Vhodnými nařízeními se snažil, aby české zemědělství dovedlo dobře vyrábět a zároveň zpeněžovat své produkty.

S funkcí předsedy českého odboru Zemědělské rady byly spojeny i různé jiné funkce, a tak byl Adolf Prokůpek členem c. k. Hospodářské rady, Permanentní komise pro určování hodnot (její členové měli titul komerčního rady), Zemského poradního sboru pro zprostředkování práce a pro záležitosti dělnické, kuratoria Zemského malorolnického fondu a Komise pro agrární operace ve Vídni. Byl zástupcem zemského odboru v kuratoriu Hospodářské akademie v Táboře, členem zkušebních komisí pro diplomové zkoušky na této akademii a pro státní zkoušky na Vysoké škole technické v Praze a členem komitétu pro přírodovědecký výzkum Čech. Všechny tyto funkce zastával předseda Prokůpek nezištně a s horlivostí sobě vlastní, jelikož se většinou jednalo o čestné funkce.

V období po 1. světové válce Prokůpek těžce nesl, že se význam a síla československého zemědělství musely ve svých existenčních potřebách velice podřizovat politickým zájmům.

Nejvíce se to projevovalo v různých oblastech agrární politiky, především politiky celní, kde byl favorizován průmysl a zemědělství bylo zanedbáváno. Zápas o obnovení celní ochrany zemědělské výroby proti volně zničující zahraniční soutěži zahájil český odbor Zemědělské rady a vedl jej několik let, z počátku i s nepochopením ve vlastních řadách, až do úspěšného konce, kdy především Prokůpkovým působením dosáhly snahy českého odboru Zemědělské rady rostoucího ohlasu na českém venkově. Na provádění agrární reformy se sice Zemědělská rada přímo neúčastnila, neboť státní pozemkový úřad byl organizován na politickém podkladě, ale přesto i zde rozvinul Prokůpek intenzivní činnost. Tato činnost spočívala v tom, že vyvíjel úsilí, aby se půdy dostalo lidem, kteří ji opravdu potřebovali a kteří na ní dovedli zodpovědně hospodařit, a aby se kapitálově slabým jedincům dostalo kapitálové pomoci. Za tím účelem bylo založeno Zemědělské úvěrové sdružení, jehož účelem bylo poskytovat provozovací úvěry, a to především bývalým zaměstnancům velkostatků.⁸ Prokůpek se podílel na přípravných pracích pro jeho založení od počátku a na ustavující valné hromadě, konané dne 9. listopadu 1924, byl jednomyslně zvolen předsedou sdružení.⁹ Toto sdružení se nejprve věnovalo hospodářské činnosti a později se stalo úvěrovým ústavem s peněžní činností.

Zásluhou svého předsedy Adolfa Prokůpka získal český odbor Zemědělské rady z přidělované půdy dvě hospodářství do svého vlastnictví, a to Soběnice u Klatov a Pernštýn u Litomyšle. Soběnice představovaly vzorné polnopastvinné hospodářství a svým způsobem zařízení a hospodaření vzbuzovaly živý zájem širokého okolí

8 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3998 (P 1684).

9 *Adolf Prokůpek, obrazy z jeho života a činnosti*, Praha 1928, s. 54.

i zahraničí. Pod vedením předsedy Prokúpků bylo vytvořeno ústředí zemědělských rad pod názvem Stálá delegace zemědělských rad československých, kde působil jako předseda a ve které se soustřeďovala významná agenda, společná ostatním zemědělským radám.

Z Prokúpkovy iniciativy byla založena Zemědělská jednota, celostátní odborový zemědělský svaz, každoročně organizující nejen zemědělské veřejnosti známé pražské hospodářské výstavy. Dne 30. prosince 1919 se konala ustavující valná hromada Zemědělské jednoty Československé republiky ve velkém sále na Žofínském ostrově.¹⁰ Jako nejvhodnější a nejpovolanější osobnost byl prvním předsedou zvolen Adolf Prokúpek. V případě Zemědělské jednoty se jednalo o první projev odborové solidarity zemědělců všech krajů Československa, v jejichž čele musela stát populární a uznávaná osobnost. Prokúpkovým cílem bylo vytvoření demokratické organizace, ve které byly ke spolupráci přizváni nejen střední, ale i malí zemědělci a inteligence, především profesori Vysoké zemědělské školy v Praze, Hospodářské akademie v Táboře, představitelé výzkumných ústavů a stanic a učitelé z hospodářských škol. Prokúpek měl rozhodující vliv na formulování stanov Zemědělské jednoty, a proto nebyl předsedou jednoty zvolen jen jako pouhý reprezentant, ale jako ideový spoluvůrce. V rámci této organizace kladl hlavní důraz na organizační a vzdělávací činnost. Velkému zájmu se těšily jak domácí, tak zahraniční exkurze, kterých se rád osobně zúčastňoval. Často byl zván zemědělci různých krajů na schůze a přednášky, kde referoval o potřebě jednotné celostátní odborové organizace a o dalším směru rozvoje zemědělství. Také hnutí venkovských žen zemědělského dělnictva a hnutí malozemědělské se těšilo velkým sympatiím a trvalé pozorností. Jedním z významných reprezentačních úkolů Zemědělské jednoty bylo pořádání výstav, při kterých se široké veřejnosti přibližovaly nové poznatky a význam zemědělství pro národní hospodářství. Každoroční hospodářské výstavy v Praze byly výstavami celostátními, kde byla zastoupena i Morava. Významným faktorem činnosti Zemědělské jednoty, na kterém si Adolf Prokúpek zakládal, byla finanční soběstačnost a nezávislost. Vzhledem ke svému původu a prostředí, ve kterém vyrůstal, viděl zemědělského dělníka jako spojence nejen pro Zemědělskou jednotu. V rámci svých snah usnadnit život zemědělskému dělnictvu se Prokúpek věnoval problematice poměru zemědělského dělníka a zemědělského zaměstnavatele. Ve vyřešení tohoto problému viděl předpoklad dalšího rozvoje zemědělské výroby. Drobného zemědělského podnikatele viděl jako nejdůležitější složku zemědělské výroby, jehož spokojenost se kladně promítala do veřejného života. Za Prokúpkova vedení vznikla nová, důležitá organizace – Zahraniční odbor zemědělské jednoty Československé republiky, kde byly sdruženy všechny vrcholné organizace našeho státu. Tato organizace působila jako prostředník mezi zahraničními a našimi zemědělskými organizacemi pro vzájemný styk a informování při mezinárodních kongresech a sjezdech i pro důstojnou reprezentaci československého zemědělství.

10 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokúpek, i. č. 3320 (P 1712).

Nebylo běžným jevem, aby muž, veřejně činný, který měl povinnosti vyplývající z nejrůznějších funkcí, zvyklý hájit stranické zájmy, dokázal objektivně posoudit zájmy jiných skupin, než ke kterým sám patřil, a tyto skupiny poznal, pochopil a náležitě je podporoval. Přesto se Adolf Prokůpek věnoval vedle svých dalších aktivit a pracovních povinností práci pro zemědělskou rodinu a činnost venkovské ženy. Jak sám přiznal, byla to jeho matka, typická staročeská selka s ušlechtilým srdcem, která svojí povahou – skromností, nenáročností a oddaností svému životnímu úkolu obrátila jeho pozornost k velkému poslání venkovské ženy. Prokůpek se účastnil výborových schůzí hospodyňského odboru Zemědělské jednoty, kde byl vítán nejen jako předseda Zemědělské jednoty, ale i jako iniciátor nových a zajímavých myšlenek. Příkladal velkou důležitost rodině a výchově dětí, jak po stránce mravní, tak po stránce hospodářské i společenské. Budoucnost viděl v mládeži, jejíž výchova ležela převážně v rukách ženy, proto uznával vše, co mohlo ulehčit práci venkovské hospodyně. Proto kladl velký důraz na zvýšení úrovně života venkovských žen, hledání cest pro usnadnění jejich práce a prostředky pro zkrácení pracovní doby jednotlivých prací, tj. nahrazení ruční práce prací strojovou, lepší organizaci a vedení zemědělského podniku, účelné uspořádání bytu apod. Ve své snaze prospět zemědělským ženám se nezaměřil pouze na domácnost středního zemědělce, ale i na pozvednutí úrovně domácnosti drobného venkovského člověka a zemědělského dělníka. Byl zastáncem a propagátorem pokrokových snah a směrů v hospodářství a prosazoval možnost uplatnění žen ve veřejném životě, všude tam, kde to bylo potřeba a ve prospěch věci, ale dokázal se postavit proti nesprávně chápanému feminismu.

Již v roce 1911 byl Adolf Prokůpek zvolen zemským poslancem za volební skupinu Benešov, Neveklov, Vlašim a stal se horlivým vykonavatelem mandátu.¹¹ Jako významný člen klubu agrárních zemských poslanců byl v roce 1911 zvolen místopředsedou národohospodářského odboru Národní rady české a po dvou letech I. místopředsedou Národní rady, kterou vedl od smrti dr. Podlipného jako úřadující předseda, a to přes všechna úskalí tehdejšího složitějšího politického života.¹² V roce 1918 byla z důvodů přistoupení Slovenska Národní rada česká přejmenována na Národní radu československou a Adolf Prokůpek byl na plenární schůzi jednomyslně zvolen předsedou. Po vzniku Československa vyvstala pro Národní radu československou řada nových úkolů, ať již programových, organizačních i metodických. Prokůpkovi lze za dobu jeho působení přiznat řadu zásluh při rozvoji národněpolitické agendy, ve věcech samosprávných, národohospodářských a sociálních, školských a osvětových, právnějazykových a zaměstnaneckých, z národnostně smíšených území, především pohraničních, v oborech zájmů československého zahraničí, ve věcech budovaného národnostního archivu a muzea při Národní radě české, v zájmu lepší organizace sbírek na národní účely a přebudování čestného národního soudu při Národní radě

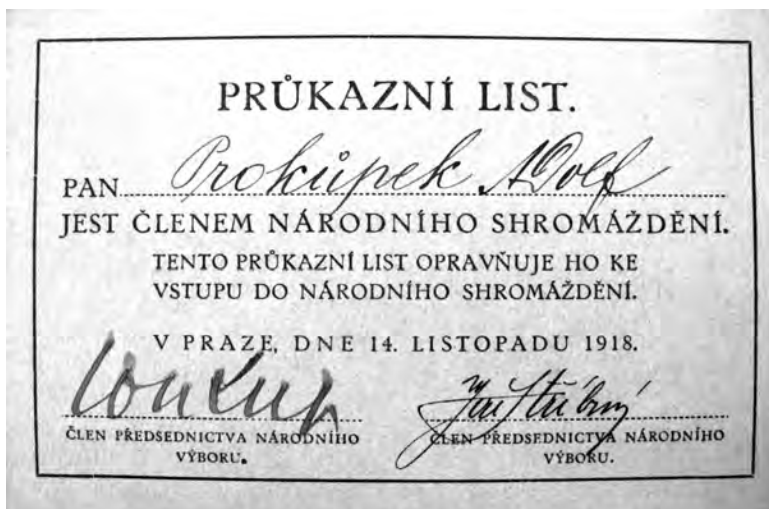
11 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3352 (P 1738).

12 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3350 (P 1736).

české.¹³ Přestože v Národní radě české a později Národní radě československé měl řadu povinností, zastával i reprezentační povinnosti. Účastnil se různých sjezdů a vzpomínkových akcí na československé krajanské odbojové akce za 1. světové války, např. v Rusku a Francii. Rád uznával nemalé zásluhy československých legionářů na vzniku Československa. Jako stálý zástupce Národní rady československé byl ve Sboru pro zbudování důstojného Památníku národního odboje československého na Žižkově. Se zájmem sledoval vývoj mladé československé armády a často přednášel ve vojenských kurzech. V Národní radě československé působil až do své smrti v roce 1934.

Při založení Národohospodářského ústavu při české akademii pro vědy a umění v Praze byl v roce 1913 jmenován dopisujícím členem.¹⁴ Vykonával rovněž funkci místopředsedy tohoto ústavu. Vedle svých dalších politických aktivit byl členem předsednictva Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu.¹⁵

Adolf Prokůpek byl významným politikem a poslancem Národního shromáždění republiky Československé za Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu (agrárníky). V letech 1918–1920 zasedal v Revolučním národním shromáždění, v němž byl předsedou výboru pro vnitřní konsolidaci, předsedou výboru pro pozemkovou reformu a místopředsedou zemědělského výboru. V parlamentních volbách v roce 1920 se stal poslancem Národního shromáždění a mandát poslance obhájil v následujících volbách v roce 1925 i ve volbách v roce 1929, v Národním shromáždění setrval až do roku 1934.

Průkazní list Adolfa Prokůpka z roku 1918

13 *Adolf Prokůpek, obrazy z jeho života a činnosti*, Praha 1928, s. 43.

14 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3352 (P 1738).

15 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3302 (P 1688).

V roce 1916 přijal členství v úboru Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze a od roku 1917 do roku 1926 spoluzodpovídal za činnost Ústřední jednoty jako člen představenstva. Během svého působení v představenstvu přinášel mnohé podněty k povznesení zemědělské výroby, kterých chtěl dosáhnout spoluprací mezi organizacemi i mezi jednotlivci. Jako předseda družstevního komitétu českého odboru Zemědělské rady dokázal koordinovat činnost této korporace s pracemi družstevního svazu tak, že docházelo k rozvoji družstevních organizací.

Byl členem mnoha jiných hospodářských národních institucí, korporací a organizací. V mnohých z nich byl zakládajícím členem. Působil jako člen úboru Ústřední jednoty řepařů v republice československé a člen správního úboru Agrárního společenského klubu. V roce 1927 byl prezidentem jmenován řádným členem Slovanského ústavu. Vedle všech svých aktivit byl členem vodohospodářské rady, členem pracovní komise Melioračního svazu pro Čechy, členem Sdružení činovníků samosprávy a Úboru československého národního sboru pro vědeckou organizaci a členem předsednictva Svazu obchodníků koňmi. Dále byl čestným členem Spolku pro péči o dorůstající a chorou mládež a čestným členem československo-dánské společnosti v Praze a členem sboru Švehlova ústavu.¹⁶ Vedle všech svých aktivit byl čestným členem Československé Zemědělské akademie, Národní jednoty jihozápadní Moravy, Matice Opavské Dol. Lipové, Rusko-českého spolku Mír, Klubu Pošumavan v Praze, Hasičské župní jednoty Kolín, Československé myslivecké jednoty v Brně, Zpěváckého spolku „Dobroslav“ v Kolíně, Ústředního hospodářského spolku pro Slezsko, Československé Ústřední jednoty rybářské, čestným členem úboru Svazu Junáků republiky československé a čestným členem Chmelařské jednoty v Žatci.

Jako člověk s výrazným sociálním citěním byl činný v sociální péči o mládež – stal se předsedou Ústředí prázdninové péče o mládež a Zemské prázdninové péče v Praze. K této aktivitě jej přivedly neúnosné poměry české, především městské mládeže za války a v poválečných letech. Jeho prvním krokem v tomto směru bylo předsednictví v Komitétu pro prázdninové osady československých dětí vídeňských, (vybudovaném při sdružení Ústředí prázdninové péče) zřízeném z popudu ministerstva sociální péče, které osady v letech 1919– 1920 financovalo. Cílem bylo prázdninovou péči usměrnit, prohloubit a zhospodárnit ve prospěch mládeže. Nejprve šlo o zřizování prázdninových kolonií, zvláštní pozornost byla věnována přímořským výpravám a dále zájezdům venkovských škol do Prahy. Prokúpek podněcoval k tomu, aby se prázdninové podnikání zdokonalovalo po stránce sociální, zdravotní, hospodářské, organizační a výchovné.

Jeho ušlechtilá povaha se projevila v práci pro České srdce, kdy se zapsal do podvědomí širokých lidových vrstev, především strádajícího lidu za 1. světové války a po válce. Tato organizace, v níž působil jako předseda od jejího založení v roce 1917, byla založena na podporu sociálně slabých příslušníků tehdejší společnosti. Pro vznik Českého srdce připravil úrodnou půdu na českém venkově svým provoláním

16 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokúpek, i. č. 3300 (P 1686).

k českým zemědělcům a české veřejnosti. Nesmazatelně tak Prokůpek apeloval na zemědělskou veřejnost 24. září 1917 svým prohlášením:

„Obracím se na Vás, čeští zemědělci, abyste v nynější těžké chvíli, kdy sice náš národ s nadějemi upírá svůj zrak k lepší bohda budoucnosti, kdy však světová bouře ohrožuje zdraví i život jeho synů a dcer, dali promluvití tomu zlatému českému srdci a napnuli veškeré své síly, byste ulehčili výživu svých daleko hůře strádajících bratří v městech. Pomněte všichni, že jde o osudnou chvíli v životě národa, buďte velikými ve veliké chvíli!“¹⁷

Při vypuknutí války se zasazoval o řešení otázek, které se týkaly úpravy sociálních poměrů válečných invalidů, a to jako člen kuratoria Jedličkova ústavu pro zmrzačené a jako člen výboru správního, vyučovacího a práci zprostředkujícího při Zemské ústředně pro péči o domů se vracející bojovníky.

Spolupracoval také s Československým Červeným křížem, byl členem jeho Hlavního stanu a ústředního výboru. Stal se členem správy nadace Hlávkovy koleje, a v roce 1928 byl jmenován doživotním členem této nadace.¹⁸ Adolf Prokůpek byl členem tělocvičné jednoty Sokol v Praze a Křečhoři a čestným členem Klubu československých turistů.¹⁹

Mezi významné aktivity a činnosti nejen v oblasti národní, politické, hospodářské a sociální, lze zařadit i bohaté výsledky Prokůpkovy kulturní práce, vykonané v Československém zemědělském muzeu. V přípravném výboru se jako místopředseda od roku 1912 zúčastnil všech přípravných prací směřujících k organizaci a usměrnění činnosti okresních muzejních odborů a k vytvoření příznivých podmínek pro vybudování zemědělského muzea. Podmínky pro tuto činnost byly připravené Zemskou muzejní komisí dorostu českého venkova, která vznikla již v roce 1910 a jejímž členem byl i Adolf Prokůpek.²⁰ Vlastními expozicemi při hospodářských výstavách v Praze šířila mezi širokou veřejností Zemská muzejní komise živý zájem o program zemědělského muzejnictví, a byla tak průkopníkem a šířitelem myšlenky Československého zemědělského muzea. Zemská muzejní komise se orientovala především na sběr muzejního materiálu a jeho organizaci. Základní ideou muzejní komise byla ochrana venkovských památek a jejich sběr. V roce 1913 byla na podnět presidenta českého odboru Zemědělské rady, Adolfa Prokůpka, ustavena Pracovní komise pro vybudování Zemědělského muzea při Českém odboru Zemědělské rady. Úkolem této komise bylo stanovení prozatímního programu Zemědělského muzea a ustanovení širší komise pro vybudování Zemědělského muzea. V této komisi byly vedle zainteresovaných organizací i odborníci k propracování jednotlivých oddělení muzea. Slibně započatá práce na vzniku Zemědělského muzea byla přerušena první světovou válkou a v roce 1918, na památku 70. výročí zrušení roboty, bylo České

17 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3350 (P 1736).

18 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3300 (P 1686).

19 Tamtéž.

20 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3999 (P 1686).

zemědělské muzeum založeno. Po 28. říjnu 1918 muzeum rozšířilo svoji působnost na území celého Československa a na ustavující valné hromadě byl dne 18. listopadu 1918 změněn název na Československé zemědělské muzeum, ústav pro studium a povznesení venkova a v tom smyslu byl i rozšířen jeho program. Místopředsedou byl opět Adolf Prokůpek a v prvních letech života Československého zemědělského muzea se v této funkci účastnil všech jednání, k jejichž úspěchu přispěl svojí zkušeností a obětavostí. Jako úřadující místopředseda řídil od 7. listopadu 1921 všechny schůze. Dne 27. listopadu 1924 byl Adolf Prokůpek valnou hromadou Československého zemědělského muzea zvolen předsedou. Sbírky Československého zemědělského muzea v Praze byly pravidelně zpřístupňovány od 28. října 1926 a byly tak početné, že jim provizorní budova v zahradě Kinských nestačila. Proto se konaly přípravy ke stavbě vlastní muzejní budovy v Praze. Vedle budování zemědělského muzea byla navázána spolupráce se zemědělskou veřejností, ať již formou různých výstav, pořádáním muzejních kurzů, soutěží, přednášek. Muzeum poskytovalo rady k zakládání obecních kronik, okresních zemědělských muzeí, pořádání lidových slavností apod.

Adolf Prokůpek

Předseda Prokůpek nebyl jen nesmírně angažovaným a pracovitým člověkem, ale byl i výborným organizátorem. Široká zemědělská veřejnost zaznamenala jeho buditelské působení formou přednášek, které sledovaly ušlechtilý cíl: „**Vychovávatí venkovany v dobré občany demokratické republiky.**“²¹ Jeho přednášky si zachovávaly ušlechtilou formu, někdy s prvky kritiky, a zaměření na všechny oblasti a významné problémy venkova.

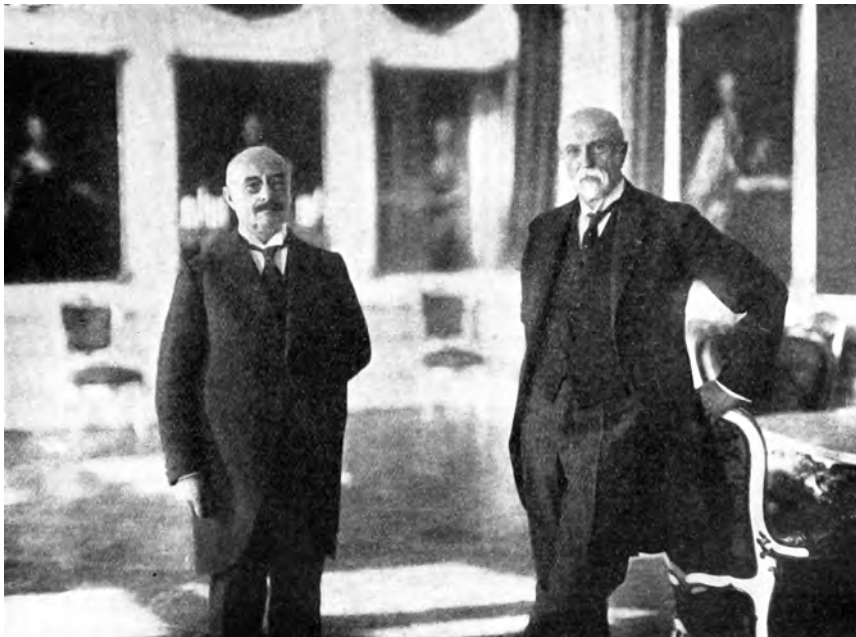
Publikační činnost, která zahrnovala různé články a úvahy, kterými bohatě přispíval do denního i odborného tisku, představovala významnou část jeho práce. Adolf Prokůpek byl vzdělaný praktik, který měl porozumění pro učitelskou a badatelskou práci na vysoké škole. Patřil mezi inteligentní zemědělce, kteří při své činnosti vycházeli z nejmodernějších vědeckých poznatků. Z těchto důvodů byl profesorským sborem vysoké školy zemědělské a lesního inženýrství zvolen členem komise pro II. státní zkoušku. V této čestné funkci se dostal do bezprostředního kontaktu se studenty vysoké školy. Nepůsobil jen jako zkušební komisař, ale při různých příležitostech a v rámci přednášek studentům sděloval své vlastní bohaté zkušenosti a poskytoval jim cenné rady pro praktický život. Svůj zájem o rozkvet vysokého učení technického v Praze dal poslanec Prokůpek najevo v roce 1920, kdy byla jeho zásluhou přijata Národním shromážděním rezoluce, kterou byl zřízen lesnický odbor při české technice. Svojí lidskou povahou ukázal za 1. světové války, kdy byl ve městech nedostatek potravin a Prokůpek v zastoupení pověřil své kolegy a známé, aby se rozjeli po Čechách a sháněli aprovisaci (zásobování potravinami). Měl vypracovaný seznam svých spolehlivých přátel-zemědělců, na které apeloval ohledně prodeje mouky, obilí a jiných důležitých aprovisačních potřeb. Podle vstřícnosti a ochoty, se kterou přistupovali zemědělci k Prokůpkovým kolegům, bylo patrné, jak moc si Prokůpka a jeho práce vážili. V mnoha vesnicích „Prokůpkova kraje“ se každý snažil vyhovět Prokůpkovu přání a přenechal část svých zásob, ukrytých před rekvisicemi. Mnozí riskovali postihy přísných rakouských zákonů a různých císařských nařízení. Byla to výhradně Prokůpkova osobnost, která otevírala vrata gruntů a mlýnů, a pro kterou na sebe zemědělci brali riziko postihu. Další z významných zásluh byla Prokůpkova pomoc a intervence za zproštění zemědělců a významných a nepostradatelných osob od vojenské služby. Obracelo se na něj tisíce žadatelů, všem se snažil vyhovět a většinou vyčerpal všechny možnosti pomoci.

Jako hold jeho práci a zásluhám obdržel četná vyznamenání, řády a diplomy. Jeho práce byla oceněna Revoluční medailí Československé republiky, Čestnou bronzovou plaketou města Prahy, Čestnou bronzovou plaketou Českého srdce, Ústředí prázdninové péče, Národní Jednoty severočeské, Ústřední Matice školské a Čestnou bronzovou plaketou Zemské jednoty hasičů. Dále mu byl udělen Čestný diplom Národní Rady československé, Čestný diplom Českého srdce a Diplom ceny Karlíkovy.²² Ocenění jeho záslužné práce se mu dostalo i v zahraničí – Francii, Polsku,

21 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3325 (P 1711).

22 Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek, i. č. 3300 (P 1686).

Itálii, Bulharsku a Jugoslávii. Obdržel francouzskou medaili za zásluhy o zemědělství Merite agricole, dále Legion d'honneur a Pour le mérite a polský řád Polonia restituta a jugoslávský Řád sv. Sávy II. st., italský řád Commendatore dell' Ordino della Corona d' Italia a bulharský Řád s hvězdou za občanské zásluhy.²³ Kromě těchto ocenění jeho práce byl Adolf Prokůpek jmenován čestným občanem v 66 obcích na Kolínsku, Kouřimsku a v Nové Vsi u Klikova.²⁴

Adolf Prokůpek na audienci u presidenta T.G. Masaryka

Jeho činnost a politické působení bylo v roce 1929 významně ovlivněno nemocí, která hluboce zasáhla do jeho života. Příčinou zdravotních problémů bylo nachlazení na Hospodářské výstavě v roce 1928, kde vykonával práce vyplývající z funkce předsedy Výstavního výboru. Nemoc výrazně ovlivnila jeho život, ovšem zdravý selský kořen po určitou dobu odolával jejímu náporu. Dne 16. října 1934 Adolf Prokůpek, ve vile Jaroslava Prokůpka v Brodčích, zemřel. Jeho ostatky byly pohřbeny do rodinné hrobky na křečhořském hřbitově.

Adolf Prokůpek kráčel ve stopách svého otce, jednoho z nejvýznamnějších průkopníků českého zemědělského pokroku. Stejně jako jeho otec se zasloužil o povznesení našeho zemědělství. Svůj život zasvětil činorodé a neúnavné práci ve prospěch českého zemědělství a sociálního a mravního povznesení českých

23 Tamtéž.

24 Tamtéž.

zemědělců, českého venkova a pro dobro národa vůbec. Přestože se významně veřejně angažoval, zaujímal přední místo ve společenském životě, zabýval se problémy celonárodními a jeho úkoly ho poutaly k Praze, velice lpěl na rodném kraji v oblíbeném Polabí – na Kolínsku. Jeho rod byl s Kolínkem pevně spjatý, jeho předkové zde pracovali na zděděné půdě. Stejně jako jeho otec se Adolf Prokůpek zasloužil o povznesení tohoto kraje.

Prameny a literatura

Archiv NZM, OF 120 Adolf Prokůpek:

i. č. 1736 (P 1750), 3300 (P 1686), 3301 (P 1687), 3302 (P 1688), 3303 (P 1689), 3304 (P 1690), 3305 (P 1691), 3320 (P 1712), 3325 (P 1711), 3339 (P 1725), 3341 (P 1729), 3343 (P 1729), 3348 (P 1734), 3349 (P 1735), 3350 (P 1736), 3352 (P 1738), 3353 (P 1739), 3360 (P 1746), 3361 (P 1747), 3998 (P 1684), 3999 (P 1686), 5234 (P 6231-7), 5236 (P 618, a, b, c), 6703.

ERBEN, B. - OBRTTEL, F. - RAK, B.: *Zemědělství buditelé*. Praha 1937.

MORAVEC, J.: *Vzpomínky na Adolfa Prokůpka*. Redakce Prokůpkova kraje, 1955.

NOŽIČKA, J.: *O deníku Jana Antonína Prokůpka*. Praha 1932.

NOŽIČKA, J.: *Jan Antonín Prokůpek, apoštol hospodářského pokroku a národní svornosti*. Novina Tiskařské a vydavatelské podniky Praha 1939.

OBRTTEL, F.: *U nás doma*. Praha 1925.

Adolf Prokůpek, obrazy z jeho života a činnosti. Český odbor rady zemědělské v Praze 1928.

Počátky pobočky Zemědělského muzea na Ohradě

The beginnings of a branch of the Agricultural Museum in Ohrada

Příspěvek se zaměřuje na počátky vzniku pobočky Zemědělského muzea na Ohradě, kam bylo muzeum v roce 1961 přestěhováno ze zámku Konopiště. Do roku 1961 byl zámek s cennými schwarzenberskými sbírkami včetně malé zoologické zahrady majetkem Československých státních lesů. Později byl převeden do majetku Československé akademie zemědělské věd, jejíž složkou bylo i Zemědělské muzeum.

This paper focuses on the beginnings of a branch of the Agricultural Museum in Ohrada, where the museum was moved in 1961 from Konopiště Castle. Till 1961 the castle with precious Schwarzenberg collections including a small zoo was a property of the Czechoslovak State Forests. Later it was transferred to the property of the Czechoslovak Academy of Agriculture Sciences, which included also the Agricultural Museum.

Na základě kontroverzního zákona číslo 143 z 10. července 1947 známého jako *Lex Schwarzenberg* připadl majetek schwarzenberské primogenitury bez náhrady státu, respektive zemi České.¹ Od 1. ledna roku 1949 spravovaly někdejší schwarzenberský lovecký zámek Ohrada², včetně bohatých sbírek zdejšího lesnického a lovcího muzea³ a malé zoologické zahrady⁴, Československé státní lesy – lesní závod Hluboká nad Vltavou. V roce 1961 byl zámek převeden do majetku Československé akademie zemědělských věd Praha, jejíž složkou bylo Zemědělské

1 K zákonu *Lex Schwarzenberg* více: ZÁLOHA, J. (1994): *Lex Schwarzenberg. O slávě a rozpadu jednoho majetku v Čechách, Dějiny a současnost* 16, č. 2, 1994, s. 46–50.

2 Barokní lovecký zámek Ohrada byl vystavěn v letech 1708–1713 architektem Pavlem Ignácem Bayerem pro knížete Adama Františka Schwarzenberga. Ke stavbě a využívání zámku více: IVANEGA, J.: *Pavel Ignác Bayer, Adam František ze Schwarzenbergu a zámek Ohrada*. Lovecký zámek jako součást rezidenční sítě barokního šlechtice, České Budějovice 2011 (bakalářská práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity) a TÝŽ: *Rezidenční strategie Adama Františka ze Schwarzenbergu na příkladu panství Hluboká nad Vltavou počátkem 18. století*. České Budějovice 2012 (diplomová práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity), s. 62–92.

3 Lesní a lovcí muzeum bylo na Ohradě otevřeno nařízením knížete Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu 15. září 1842. K historii ohradského muzea více: SCHWARZ, M. [= Antonín NIKENDEY]: *Schloss Ohrad. Geschichte des Jagdschlusses bei Frauenberg an der Moldau und dortigen Forst- und Jagdmuseums*, Murau 1990.

4 ZOO byla otevřena jako živá složka muzea 1. května 1939. K založení ZOO nejnověji: KÖSSL, R.: 70 let ZOO Ohrada. Výroční zpráva 2009, Hluboká nad Vltavou 2010, s. 61 an.

muzeum,⁵ které následně na Ohradu přestěhovalo lesnické a myslivecké oddělení ze zámku Konopiště u Benešova⁶ a vybudovalo na loveckém zámku svou pobočku zaměřenou na lesnictví, myslivost a rybařství.

Pobočka Zemědělského muzea na Konopišti vznikla po náhlém, nezákonném a patrně bezprecedentním vyhnání spolkového (tedy nestátního) Zemědělského muzea z jeho moderní funkcionalistické muzejní budovy v Praze na Letné v březnu 1950.⁷ Vedení muzejního spolku bylo nečekaným rozhodnutím otrčeno, avšak nemělo jinou možnost než se mu podřídit. V dubnu a květnu 1950 se uskutečnilo více než čtyřicet jízd těžkých nákladních vozů plně naložených bednami s narychlo zabalеныmi sbírkami a výstavním fundusem mezi Prahou a Konopištěm. Z hekticky převezeného sbírkového fondu, na jehož fyzickém stavu se stěhování citelně podepsalo, a z původního pražského výstavního mobiliáře započali zaměstnanci muzea chystat nové expozice. Vzhledem k omezenému prostoru se podařilo reinstalovat asi jen polovinu někdejší pražské expozice. Zemědělské muzeum své lesnické a myslivecké sbírky na Konopišti zpřístupnilo veřejnosti ani ne rok po stěhování, 1. dubna roku 1951.

Během 50. let byly expozice postupně nahrazovány novými, chystanými již pro podmínky na Konopišti. Při jejich tvorbě vycházeli zaměstnanci muzea z předpokladu, že nové expozice vytvoří jakýsi základ, který bude naplno dotvořen až po vytoženém návratu do pražské budovy.⁸ Na scénářích nových expozic se vedle odborných zaměstnanců muzea výraznou měrou podílely i přední osobnosti

5 Za rok založení zemědělského muzea je tradičně považován rok 1891, kdy byla v Praze pořádána Jubilejní výstava. Tehdy byl však pouze shromážděn unikátní soubor předmětů, který se později stal součástí sbírek Zemědělského muzea. Muzeum bylo institucionálně až vznikem spolku „České zemědělské muzeum“ dne 28. září 1918. Spolek se záhy přejmenoval na „Československé zemědělské muzeum, ústav pro studium a povznesení venkova.“ Za první republiky muzeum pod ochranou ministerstva zemědělství a Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu všeobecně zkvětal, rozšiřovalo sbírky a budovalo zemské pobočky. Vyvrcholením jeho snah byla stavba moderní čtyřpodlažní funkcionalistické budovy v Praze na Letné podle plánů architekta Milana Babušky ve druhé polovině 30. letech 20. století. K historii Zemědělského muzea obecně například: MAŇAS, J.: *Zemědělské muzeum 1891–1991*. Praha 1991.

6 Ke vzniku a historii konopištské pobočky: SLABA, M.: Pobočka Zemědělského muzea na Konopišti. Příspěvek k dějinám českého muzejnictví v 50. letech 20. století, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 48, 2008, s. 297–312.

7 Atraktivní a velkoryse pojatá muzejní budova se paradoxně stala permanentním zdrojem problémů. Po německé okupaci se správa muzea pokusila zabránit zaboru budovy urychleným stěhování sbírek do ještě nedostavěného objektu. Německá armáda si přesto budovu vybrala a spolek byl přinucen sbírky vystěhovat do náhradních prostor. Po válce se muzejnímu spolku podařilo během relativně krátkého času připravit nové expozice a představit je veřejnosti u příležitosti 30. výročí založení republiky v roce 1948. V březnu roku 1950 však náhle vládní komise pro přestěhování úřadů, ústavů a podniků (tzv. dislokační komise) rozhodla, že sbírky Zemědělského muzea budou vystěhovány na zámek Konopiště u Benešova, a Ministerstvo zemědělství následně vyměřilo lhůtu jednoho měsíce na vystěhování. Jelikož se ukázalo, že určené prostory na Konopišti jsou zcela nepostačující, přidělila dislokační komise muzeu ještě celý zámek Kačina u Kutné Hory. V dubnu 1950 rozhodl Krajský národní výbor v Praze o přidělení celého zámku Kačina a části zámku Konopiště Zemědělskému muzeu za účelem přestěhování expozic a depozitářů. Vedení spolku se rozhodlo umístit většinu sbírek na Kačinu a na Konopiště přestěhovat pouze autonomní lesnické a myslivecké oddělení. Dekret na uvolněnou pražskou muzejní budovu získal státní projektový ústav Stavoprojekt.

8 Jakási naděje na návrat se objevila po zestátnění muzea v roce 1952. Vedení muzea tehdy podniklo rozsáhlou kampaň, ve které se snažilo přesvědčit příslušné instituce, aby rozhodly o navrácení pražské budovy do vlastnictví muzea.

československé vědy a kultury jako byli paleontolog Josef Augusta nebo výtvarník Zdeněk Burian.

Činnost pracoviště na Konopišti byla neustále limitována stísněností a špatným stavem přidělených prostor. Deponovaný sbírkový fond trpěl rzí, plísní a červotočem. Další zásadní problém představovaly dodávky elektrického proudu. Ve druhé polovině 50. let se běžně stávalo, že v expozicích byla taková tma, že jejich prohlídka byla prakticky nemožná. Když zkrachovala jednání o navrácení pražské budovy a nepodařilo se získat ani další prostory na Konopišti, rozhodlo se vedení muzea požádat o přestěhování do jiného objektu.

Památkový ústav vytipoval několik historických objektů s mysliveckou tradicí, které muzeu nabídl k užívání. Vedle Ohrady se jednalo například o Opočno, Kratochvíli nebo Kozel. Zaměstnanci muzea si jednotlivé objekty prohlédli a vybrali si jihočeskou Ohradu, na které je zaujaly bohaté a cenné sbírky někdejšího schwarzenberského lesnického a lovcího muzea a malá zoologická zahrada. Volbu Ohrady podpořila i skutečnost, že se nachází v „*prostředí bohatém na lesy, zvěř a rybníky*“.⁹

Jedna z mála fotografií z 50. let 20. století, kdy ohradské muzeum a ZOO spravovaly státní lesy. Na snímku z roku 1956 vedoucí střediska myslivosti, loveckého zámku a ZOO Jan Havel (muž uprostřed). (Soukromý archiv Jiřího Topky)

Protokol o převodu správy národního majetku mezi Lesním závodem Hluboká nad Vltavou, dosavadním vlastníkem zámku, a Československou akademií zemědělských věd Praha byl podepsán na základě předchozích inventur předávaného majetku k 1. lednu 1961.¹⁰ Muzeum bezúplatně získalo celý objekt barokního

⁹ Archiv NZM, stará spisovna. Registratura NZM Ohrada, strojopis Miroslava Landy z 7. 4. 1966 – Lesnické, myslivecké a rybářské sbírky Čs. zemědělského muzea v loveckém zámku Ohrada v Hluboké n. Vlt., s. 1.

¹⁰ Archiv NZM, stará spisovna. Registratura NZM Ohrada, Administrativní dohoda o převodu správy národního majetku z 1. 1. 1961.

loveckého zámku s přílehlými pozemky, sbírkami a živým inventářem zoologické zahrady.¹¹

Ještě před podpisem protokolu byla 22. prosince 1960 uzavřena dohoda mezi Zemědělským muzeem a lesním závodem upravující některé detaily převodu majetku. Lesní závod si vyhradil bezplatné užívání vybraných částí loveckého zámku do doby, než se mu podaří zajistit náhradní prostory (zpravidla sklady, které využívalo myslivecké středisko lesního závodu, a dále byty a sklepy zaměstnanců).¹² Muzeum se zavázalo převzít šest stálých zaměstnanců lesního závodu zajišťujících provoz muzea a ZOO (průvodce, preparátor, uklízečka, pokladní a dva krmiči). Z původního ohradského sbírkového fondu si lesní závod ponechal veškeré trofeje zapsané do strany 50 inventární knihy a k tomu navíc 50 srnčích parůžků, 15 jeleních parohů a 15 daňčích lopat, které byly určeny na výzdobu lovecké chaty ve Staré oboře. Další body dohody specifikovaly pravidla společného užívání objektu zámku (odběr energií, úklid společných prostor atd.). Kromě prostor využívaných lesním závodem nemohlo muzeum využívat ani druhé poschodí hlavní zámecké budovy, které měl v nájmu Ústav pro hospodářskou úpravu lesa.¹³

Na počátku 60. let zdobily zdi hospodářských budov na nádvoří ohradského zámku trofeje jelenů a srnců. (Archiv NZM)

V okamžiku, kdy se muzeum stalo vlastníkem barokního zámku z počátku 18. století, muselo se začít starat o jeho údržbu. Jelikož zámecká budova nebyla od roku 1938 opravována, byla na počátku 60. let ve značně zanedbaném stavu.

11 Převed byl realizován na základě vyhlášky ministerstva financí č. 205 z roku 1958.

12 Lesní závod, respektive jeho středisko pro myslivost, se ze zámku vystěhoval až ve druhé polovině 70. let. V jednání byla rovněž varianta, že vybrané prostory využívané střediskem (například líhně) se zpřístupní veřejnosti jako „praktický i ukázkový objekt“.

13 Když se Ústav v roce 1968 vystěhoval, byly v severní části druhého patra vybudovány depozitáře a v jižní kanceláře a knihovna.

V první polovině šedesátých let byly realizovány nejnnutnější opravy¹⁴ a Státní ústav rekonstrukce památkových měst a objektů rozpracoval plán generální rekonstrukce zámku včetně celkové proměny ZOO a zřízení arboreta¹⁵ hlavních dřevin severní polokoule.¹⁶

Prvním vedoucím Muzea lesnictví, myslivosti a rybářství, jak se nová pobočka Zemědělského muzea na Ohradě oficiálně nazývala, byl jmenován lesní inženýr a vědecký pracovník Miroslav Landa.¹⁷ Vedoucímu ohradského muzea byla zároveň od poloviny roku 1962 podřízena pracoviště na zámcích na Konopišti a v Lednici.¹⁸ Muzeum bylo rozděleno na následující dílčí odborné úseky: lesní těžba, zpracování dřeva, lesní stavitelství, pěstování, ochrana a hospodářská úprava lesů a myslivost a rybářství. Jednotlivé úseky si rozdělili tři odborní zaměstnanci (včetně vedoucího muzea). Referent myslivosti a rybářství, někdejší zaměstnanec konopištské pobočky, Jiří Andryška, byl zároveň pověřen řízením zoologické zahrady. Včetně provozních zaměstnanců muzeum zaměstnávalo deset lidí. Na základě zkušeností získaných po roce provozu byla vypracována nová organizační struktura muzea a schéma pracovních pozic odborného, administrativního a pomocného personálu. Plán se ovšem nikdy nepodařilo naplnit a v muzeu bylo zaměstnáno méně než padesát procent zamýšleného stavu.

Přestěhováním Zemědělského muzea na Ohradu došlo ke šťastnému spojení historických sbírek schwarzenberského muzea se sbírkovým fondem Zemědělského muzea, který byl shromážděn za první republiky a po druhé světové válce. Sbírky z Konopiště byly na Ohradu převáženy postupně v letech 1961–1965. Jako poslední byly přestěhovány stálé expozice, které si návštěvníci mohli na Konopišti naposledy prohlédnout ještě v roce 1963. Následně muzeum Konopiště definitivně opustilo. Na Ohradu byly dále přemístěny i sbírky rybářské povahy z Kačiny a konečně část sbírek z Mysliveckého muzea na zámku v Lednici.

Jelikož ohradská pobočka Zemědělského muzea byla specializována výhradně na československé lesnictví, myslivost a rybářství, byl krátce po příchodu na Ohradu revidován původní ohradský sbírkový fond a řada mnohdy cenných

14 V první polovině šedesátých let byla přeložena krytina většiny střech, dále byly instalovány nové okapy a hromosvody, na zadním nádvoří byly vybudovány nové garáže, v nepodsklepených částech hlavní zámecké budovy bylo instalováno elektrické vysoušení zdiva, v roce 1965 byla vyhloubena 56 metrů hluboká artézská studna atd.

15 Arboretum, ve kterém měly být „*hlavní naše dřeviny, lesní keře a lesní rostliny*“, se mělo rozprostírat po obou stranách příchozí cesty před průčelím zámku. V sousedství arboreta měla být i meteorologická stanice, kačeník, čihadlo nebo různé typy posedů.

16 Archiv NZM, stará spisovna. Registratura NZM Ohrada, Záměr k projektu generální rekonstrukce loveckého zámku Ohrada v Hluboké n. Vlt. z 28. července 1961.

17 Miroslav Landa řídil ohradské pracoviště do roku 1980. K osobnosti Miroslava Landy více NIKENDEY, A.: Za Ing. Miroslavem Landou, CS., *Obnovená tradice* 17, 2006, s. 32 an.

18 V roce 1961 Zemědělské muzeum převzalo mysliveckou expozici umístěnou na zámku v Lednici na Moravě. Expozice byla vybudována v roce 1955 jako výukové zařízení Vysoké školy zemědělské v Brně. V letech 1961, 1970 a 1976 byla expozice reinstalována a v roce 1989 byla přestěhována na nedaleký zámeček Janův Hrad. Ostatní expozice Zemědělského muzea na zámku v Lednici byly zrušeny v roce 2001.

předmětů přesahujících toto vymezení byla vyřazena. Muzeum se kupříkladu vzdalo cenné kolekce afrických trofejí a etnografického materiálu, který na černém kontinentu nashromáždili manželé Adolf a Hilda Schwarzenbergovi ve třicátých letech 20. století.¹⁹

Trofeje byly převedeny do osteologických a zoologických sbírek Národního muzea, etnografický materiál (zbraně, textilie, dřevěné plastiky, šperky atd.) pak do sbírek Náprstkova muzea. Ze sbírek byly dále jako balast s minimálním potenciálem vědeckého využití odstraněny návštěvníky oblíbené vycpaniny z tzv. humoristického koutku (např. lišák oblečený jako myslivec), které převzal odbor kultury a školství Okresního národního výboru v Českých Budějovicích, a konečně předměty poškozené a neupotřebitelné.

Jelikož stávající expozice původního schwarzenberského muzea, které byly jen částečně poupraveny v kontextu zahájení Zemědělské krajské výstavy v roce 1960, byly shledány neodbornými, chudými a v nesouladu „se zákonem o socialistickém poslání muzeí“ z roku 1959,²⁰ připravilo muzeum plán nových expozic. Prozatím byly expozice v prvních měsících roku 1961 „narychlo a bez přípravy“ reinstalovány. Staré expozice, které téměř výhradně tvořily trofeje a vycpaniny, byly doplněny o lesnické a rybářské části, zbudované převážně z materiálu převezeného z Konopiště a Kačiny.²¹ Ohradské muzeum se pod hlavičkou Zemědělského muzea poprvé otevřelo návštěvníkům na počátku dubna 1961.

Prvním výstavním počinem, který měl demonstrovat nový kurs, se stala velkolepě uchopená výstava „Lesy musí žít“, jež byla převzata z pražského domu U Hybernů v roce 1961 a představena veřejnosti v následujícím roce.²² Většina těžkopádné technické expozice pojaté v duchu výstavní estetiky padesátých let byla velmi necitlivě umístěna v architektonicky nejhodnotnějších hlavních sále loveckého zámku, což narazilo na značný odpor návštěvníků, kteří projevovali nesouhlas na

19 Dr. Adolf, poslední schwarzenberský majitel loveckého zámku, podnikl ve třicátých letech 20. století šest expedic na černý kontinent, z toho pět ve společnosti manželky Hildy. V roce 1933 si manželé Schwarzenbergovi od britské vlády pronajali na 999 let farmu na úpatí hory Mount Kenya ve východní Africe, jež se v následujících letech stala zázemím schwarzenberských safari. Ke vztahu manželů Schwarzenbergových k Africe více: SLABOVÁ, M. – SLABA, M.: *Africké cesty Adolfa Schwarzenberga*, Praha 2010.

20 „Při zřízení Lesnického, mysliveckého a rybářského muzea v lednu 1961 se vycházelo ze zákona o muzeích a galeriích z 9.7.1959 [...], v němž se říká: „Muzea a galerie jsou ústavy, které na základě průzkumu, popřípadě vědeckého výzkumu plánovitě shromažďují, odborně spravují a vědeckými metodami zpracovávají sbírky hmotného dokladového materiálu o vývoji přírody a společnosti, o uměleckém tvoření nebo jiném druhu lidské činnosti a využívají těchto sbírek ke kulturní a osvětové činnosti.“ Tomuto hledisku jen málo vyhovovalo dosavadní řešení myslivecké expozice, která patřila Lesnímu závodu v Hluboké n. Vlt. a v níž byly zastoupeny preparáty zvěře a lovecké trofeje, většinou pouze připomínající bývalé feudální zřízení.“ Archiv NZM, stará spisovna. Registratura NZM Ohrada, Složka Zprávy o činnosti za roky 1961–1965, Záměr, s. 2.

21 Archiv NZM, stará spisovna. Registratura NZM Ohrada, Složka Zprávy o činnosti za roky 1961–1965, Zpráva o činnosti lesnického, mysliveckého a rybářského muzea na Ohradě v roce 1961 a strojopis Miroslava Landy z 22. 3. 1966 – K 75 letům Československého zemědělského muzea.

22 Výstava shmovala aktuální problémy tehdejšího lesnictví a představovala předměty vyrobené „z náhradních hmot za dřevo“ a „výrobky dřevního odpadu.“

stránkách návštěvní knihy. Po dvou letech byla výstava zlikvidována a převezena na Slovensko do Lesnického a dřevařského muzea na zámku ve Svatém Antonu.

V průběhu 60. a 70. let byly postupně otevírány nové „systematicky uspořádané vývojové“ expozice podle harmonogramu zpracovaného Jiřím Andreskou. Libreta a scénáře expozic připravovali odborní zaměstnanci muzea ve spolupráci s externími specialisty nebo s kolegy z pražského ústředí.²³ Instalaci klíčových expozic zpravidla zajišťoval státní podnik Výstavnictví Praha. Jako první byla v roce 1965 otevřena expozice českého loveckého puškařství na hlavním sále, na jejímž scénáři se výrazně podílel plukovník Šáda z pražského Vojenského historického ústavu.

První stálá expozice Zemědělského muzea na Ohradě: České lovecké puškařství (1965). (Archiv NZM)

Následovaly: Sallačova sbírka jelenovitých (1966), Vývoj rybářství a rybníkářství (1966), Vývoj pěstování lesů v českých zemích (1966), Život lesa, současné lesnictví

²³ S ohradským muzeem intenzivně spolupracoval zejména Dr. Jan Frič, jenž se podílel na zpracovávání libret v oblasti lesnického výzkumnictví, školství a zákonodárství. Jan Frič (1883–1971) byl významný lesnický muzejník a publicista, v letech 1933–1953 byl jednatelem Zemědělského muzea. K osobnosti Jana Friče více: ŠACH, F.: Dr.h.c.ing. Jan Frič a Československé zemědělské muzeum, *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, č. 8, 1968, s. 5–8.

a význam lesa, Vývoj těžby a dopravy dřeva, Zpracování dřeva (1967), Vývoj myslivosti (1969), Lesy v pravěku (1969), Vývoj lesnictví (1972), Sociální vývoj lesního dělnictva (1973) a Vývoj rybářství (1977).²⁴ Po otevření rybářské expozice v rekonstruovaných prostorách v přízemí zámku v roce 1977 disponovalo muzeum celkem 1 454 čtverečními metry výstavních ploch.²⁵

Zubr Lesoň byl do ohradské ZOO zakoupen v roce 1966 ze ZOO Lešná. (Archiv NZM)

S převzetím Ohrady vyvstala před zaměstnanci muzea nová výzva: péče o zoologickou zahradu. ZOO vznikla na samém konci schwarzenberské éry v letech 1938–1939. Od počátku byla koncipována jako živá složka muzea specializovaná na středoevropskou zvěř a africkou faunu. Afrika byla totiž životní vášní doktora Adolfa Schwarzenberga.²⁶

Podobně jako objekt loveckého zámku byla i zoologická zahrada na počátku šedesátých let 20. století v neutěšeném stavu. Ke dni převodu bylo v ZOO evidováno celkem 245 zvířat, jejichž skladba napovídá, že původní záběr ZOO nebyl již zcela

24 Jednotlivé expozice shrnuje: TEMPÍR, Z.: *Zemědělské muzeum 1891 – 1981*, Praha 1981, s. 29–37.

25 Myslivecká (1966), lesnická (1972) a rybářská expozice (1977) v redukované a upravené podobě tvoří jádro ohradských expozic dodnes.

26 Viz poznámka pod čarou číslo 19.

respektován.²⁷ Zahrada byla vnímána jako součást muzejní myslivecké expozice a její správou byl pověřen referent úseku myslivosti a rybařství. Vzhledem k tomu, že odborní zaměstnanci muzea neměli se správou obdobného zařízení žádné zkušenosti, zajišťovali kontinuitu provozu řadoví zaměstnanci převedení z lesního závodu.

Muzeum v roce 1961 připravilo plán celkové rekonstrukce a prostorového rozšíření ZOO a nově definovalo její zaměření na „československou zvěř a ptactvo.“ Z druhové skladby postupně až na některé výjimky (opice) mizela exotická zvířata a naopak byli doplňováni chybějící zástupci domácí fauny včetně vyhynulých a introdukovaných druhů.²⁸ Vlastní areál ZOO se měl posunout západním směrem od zámecké budovy ke břehu Munického rybníka. Jeho dominantou měl být tzv. „švédský tunel“ pod dnem malého rybníka, ze kterého by návštěvníci měli možnost „bezprostředně vidět utváření dna i obyvatele rybníka – ryby, vodní flóru i vodní ptactvo zespodu, ve vhodném umělém osvětlení.“²⁹ Zásadní rekonstrukci ani rozšíření areálu podle projektové dokumentace vypracované v letech 1966–1967 se ovšem z finančních důvodů nepodařilo uskutečnit. Přesto muzeum každoročně vynaložilo množství energie a finančních prostředků na rekonstrukci výběhů, klecí, komunikací a zázemí zoologické zahrady. Nejvýznamnějším investičním počinem bylo vybudování nového jednotného vodovodu dokončeného roku 1970. Do té doby byla ZOO zásobena pouze špinavou vodou z Munického rybníka. Od roku 1967 byly pro jednotlivá zvířata zavedeny evidenční karty, do kterých byl rovněž zaznamenáván jejich zdravotní stav.

Zoologická zahrada přirozeně přitahovala pozornost veřejnosti a regionálních médií, čehož muzeum pravidelně využívalo ke své propagaci. Velké popularitě se těšila i jednotlivá zvířata: opice, medvědi Miša a Gríša, zubr Lesoň, srnec Honza nebo ochočená vydra Kikina.

Přes naznačené úsilí se zahrada permanentně potýkala s provozními

27 Kompletní soupis zvířat chovaných v ZOO je přílohu administrativní dohody o převodu: „*Andulka* (21 ks), *bažant diamantový* (1 ks), *bažant nepálský* (2 ks), *bažant stříbrný* (2 ks), *bažant zlatý* (1 ks), *bažant obecný* (4 ks), *bobr* (1 ks), *čáp* (2 ks), *černá zvěř* (3 ks), *daňčí zvěř* (4 ks), *dikobraz* (2 ks), *fretka* (3 ks), *husa nilská* (2 ks), *husa labutí* (4 ks), *husa kanadská* (2 ks), *husa polní* (2 ks), *hrdlíčka divoká* (1 ks), *hrdlíčka zahradní* (1 ks), *hrdlíčka bílá* (11 ks), *holub domácí* (22 ks), *holub douphák* (1 ks), *holub hrivnác* (1 ks), *jestřáb* (3 ks), *jelen „Miša“* (1 ks), *jelen Dybowského* (2 ks), *jezevec* (2 ks), *káně* (3 ks), *kachna pižmová* (22 ks), *kachna březňáčka* (3 ks), *kachna chocholačka* (1 ks), *koza kamerunská* (3 ks), *kočka stepní* (1 ks), *koza domácí* (1 ks), *kuna lesní* (1 ks), *kuna skalní* (1 ks), *jelen sika* (3 ks), *labuť* (2 ks), *lama* (1 ks), *liška obecná* (2 ks), *liška stříbrná a platinová* (3 ks), *medvěd* (2 ks), *mýval* (2 ks), *morče* (42 ks), *myšky bílé* (6 ks), *muflon* (6 ks), *nutrie* (3 ks), *opice* (9 ks), *páv* (2 ks), *plameňák* (1 ks), *papoušek mnich* (1 ks), *papoušek jendaja* (1 ks), *papoušek korela* (9 ks), *poštolka* (2 ks), *pštros* (2 ks), *sova pálená* (2 ks), *sova kalous* (2 ks), *vlk* (1 ks), *vrána* (1 ks), *výr obecný* (1 ks), *želva* (2 ks).“ Archiv NZM, stará spisovna. Registratura NZM Ohrada, Administrativní dohoda o převodu správy národního majetku z 1. 1. 1961, příloha č. 5.

28 Rozšířená a rekonstruovaná ZOO se měla skládat z těchto osmi částí: „ a) zvěř, která byla na našem území vyhynulá, b) veškerá původní zvěř, která na našem území zůstala, c) cizí zvěř v naší přírodě aklimatizovaná, d) lovečtí psi, e) živočichové důležité v lesnictví, f) kozeštinová zvěř, g) expozice včelařství, h) ryby našich vod.“ Archiv NZM, stará spisovna. Registratura NZM Ohrada, Složka Zprávy o činnosti za roky 1961–1965, Záměr, s. 4.

29 Tamtéž, s. 7.

problémy a její neuspokojivý stav velmi ostře kritizovali návštěvníci, média a zejména pak státní veterinární orgány. Muzeum se několikrát pokoušelo zahradu převést na jinou instituci, která by lépe zajistila její provoz, nebo reálně zvažovalo i její zrušení, neboť značně zatěžovala rozpočet a odváděla pozornost odborných referentů od vědecké a muzejní práce.

Na základě usnesení federální vlády z 22. ledna 1970 o prověrce struktury a zaměření základního a aplikovaného výzkumu a podle pokynu Ministerstva zemědělství a výživy z 20. února téhož roku byla provedena prověrka Ústavu vědeckotechnických informací pro zemědělství (ÚVTIZ), pod který muzeum po zrušení Československé akademie zemědělských věd bezprostředně patřilo. Výstupem prověrky bylo konstatování, že „*provoz zoologické zahrady nemá charakter vědeckovýzkumné činnosti a není tedy možno financovat jej z prostředků poskytovaných na vědu a výzkum.*“ Pokud muzeum nechtělo ZOO zrušit, muselo rychle najít jinou organizaci, která ji převezme do své správy.

ÚVTIZU se nakonec podařilo uzavřít dohodu s Krajským národním výborem v Českých Budějovicích o převzetí zoologické zahrady k 1. lednu roku 1972. Do nově zřízené organizace odešli tři zaměstnanci – ošetřovatelé zvířat. Na KNV byly dále převedeny i vymezené prostory severního křídla loveckého zámku sloužící jako zázemí ZOO. Muzeum nově vzniklé organizaci rovněž odevzdalo agendu týkající se provozu zahrady, běžná společná registratura z šedesátých let zůstala ve spisovně muzea.³⁰ Seznam chovaných zvířat z konce roku 1971 dokládá, do jaké míry se muzeu podařilo naplňovat novou koncepci vytyčenou na počátku šedesátých let.³¹

Přestěhování pobočky Zemědělského muzea z Konopiště na Ohradu se s odstupem poloviny století, navzdory řadě vizí, jež zůstaly pouze na papíře, jeví jako mimořádně šťastný počín. Muzeum jednak získalo unikátní sbírkový fond jednoho z našich nejstarších muzeí a dále hodnotnou historickou stavbu loveckého zámku zasazenou do krajiny, jež je významně spjatá s dějinami české myslivosti, lesnictví i rybářství.

30 K okolnostem převodu ZOO mezi ÚVTIZem a KNV v Českých Budějovicích: Spisovna NZM Praha, Národní zemědělské muzeum Praha (neuspořádaný fond), Registratura NZM Ohrada, Předávací protokol k hospodářské smlouvě o převodu správy národního majetku – Zoologické zahrady při zámku Ohrada v Hluboké nad Vltavou, okres České Budějovice, Jihočeský kraj.

31 K 31. prosinci roku 1971 byla v ZOO Ohrada evidována následující zvířata: „*Jelen lesní (2 ks), jelen síka (1 ks), smec (1 ks), liška (3 ks), mývalovec (1 ks), medvěd (1 ks), mýval (1 ks), daněk (1 ks), černá zvěř (3 ks), zubr (1 ks), jezevec (1 ks), rys (1 ks), vlk (2 ks), tchoř (1 ks), opice (4 ks), kočka divoká (2 ks), muflon (2 ks), kuna lesní (3 ks), bažant diamantový (1 ks), bažant zlatý (8 ks), husice nilská (1 ks), labuť velká (3 ks), slepice domácí (6 ks), bažant obecný (1 ks), kalous ušatý (1 ks), puščík obecný (6 ks), bažant stříbrný (3 ks), čáp (3 ks), páv (4 ks), kachna březňáčka (5 ks), běžec indický (4 ks), kachna smaragdová (7 ks), husa velká (3 ks), husa polní (2 ks), holub hřivnác (1 ks), hrdlička (4 ks), výr (1 ks), sup (1 ks), poštolka (4 ks), orel (1 ks), fretka (1 ks).*“ V průběhu roku 1971 byly v ZOO evidovány i tyto druhy: „*kuna skalní, krkavec, lyska černá, káně lesní, havran, kavka, vrána šedá, bažant temný, papoušek vlkovaný, sýček, pilich.*“ Archiv NZM, stará spisovna. Registratura NZM Ohrada, Zprávy o činnosti za roky 1971–1979, Zpráva o činnosti odborného pracovníka a vedoucího pracoviště za rok 1971, s. 9–11.

Na jaře roku 1966 byly před hlavní bránu ohradského zámku umístěny dvě bronzové sochy psovodů od výtvarníka Josefa Maudera. Sochy byly původně zhotoveny pro Městskou spořitelnu pražskou. Když bylo v budově spořitelny po roce 1953 budováno muzeum Klementa Gottwalda, byly sochy odstraněny a po letech umístěny na Ohradu. Na původní místo se vrátily v roce 1992. (Archiv NZM)

Prameny a literatura

Archiv NZM, stará spisovna.

ČENĚK, M.: O osudu dvou soch u loveckého zámku Ohrada. *Hlubocký zpravodaj* 37, č. 2, 2006, s. 8.

IVANEGA, J.: *Pavel Ignác Bayer, Adam František ze Schwarzenbergu a zámek Ohrada. Lovecký zámek jako součást rezidenční sítě barokního šlechtice*. České Budějovice 2011 (bakalářská práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity).

IVANEGA, J.: *Rezidenční strategie Adama Františka ze Schwarzenbergu na příkladu panství Hluboká nad Vltavou počátkem 18. století*. České Budějovice 2012 (diplomová práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity), s. 62–92.

KÖSSL, R.: 70 let ZOO Ohrada. *Výroční zpráva 2009*, Hluboká nad Vltavou 2010, s. 61 an.

MAŇAS, J.: *Zemědělské muzeum 1891 – 1991*. Praha 1991.

NIKENDAY, A.: Za Ing. Miroslavem Landou, CS. *Obnovená tradice* 17, 2006, s. 32 an.

SCHWARZ, M. [=Antonín NIKENDEY]: *Schloss Ohrad. Geschichte des Jagdschlusses bei Frauenberg an der Moldau und dortigen Forst- und Jagdmuseums*. Mura 1990.

SLABA, M.: Pobočka Zemědělského muzea na Konopišti. Příspěvek k dějinám českého muzejnictví v 50. letech 20. století. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 48, 2008, s. 297–312.

SLABOVÁ, M. – SLABA, M.: *Africké cesty Adolfa Schwarzenberga*. Praha 2010.

ŠACH, F.: Dr.h.c.ing. Jan Frič a Československé zemědělské muzeum. *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, č. 8, 1968, s. 5–8.

TEMPÍR, Z.: *Zemědělské muzeum 1891–1981*. Praha 1981.

ZÁLOHA, J.: Lex Schwarzenberg. O slávě a rozpadu jednoho majetku v Čechách. *Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 2, s. 46–50.

Němci na kutnohorském venkově v letech po druhé světové válce

Germans in the Kutna Hora district countryside in years after the Second World War

Příspěvek se zabývá poválečnou situací Němců na Kutnohorsku – zejména na venkově v letech po druhé světové válce. Retrospektivně se ve vybraných případech vrací i do období okupace, kdy se obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava museli rozhodnout, ke které národnosti se přihlásí. Etničtí Němci ve vnitrozemském Kutnohorsku v meziválečném období téměř žádní nežili. Národnostní situace se výrazně změnila těsně po druhé světové válce. Za Němce byli považováni na základě retribučních zákonů i bývalí českoslovenští občané české národnosti. Vedle nich zde však přechodně žily i další skupiny etnických Němců. Byli to především Němci internovaní ve zdejších sběrném internačním táboře spolu s Němci rozptýlenými v jednotlivých rolnických hospodářstvích, případně v dalších firmách po celém okrese. Větší část z nich pocházela ze Sudet a do vnitrozemí byla přesunuta dočasně do doby odsunu. Menší část pocházela z tzv. národních hostů, které na útěku před Rudou armádou na Kutnohorsku zastihl konec války. Tyto skupiny Němců byly až na malou část postupně do roku 1949 odsunuté. Nadále však zůstávala další skupina Němců a tou byli němečtí váleční zajatci. Ti postupně odcházeli do Německa až do počátku 50. let. Koncem 40. let se vraceli z vězení retribuční vězňi českého původu, kteří měli dosud nevyjasněné občanství. Většina z nich usilovala o znovunabytí československého občanství, neboť jinak jim hrozil odsun. Většině z nich bylo počátkem 50. let občanství vráceno. Občanství etnických Němců bylo vyřešeno jednorázově v roce 1953, kdy byli prohlášeni za národnostní menšinu a mohli v ČSR zůstat žít.

This article deals with after-war situation of Germans in Kutna Hora district – especially in countryside in years after the second world war. It is coming back in chosen cases in the period of German occupation, when citizens of Protektorát Čechy a Morava had to decide which nationality or citizenship they opt for. Nearly any ethnic Germans didn't live in interior Kutná Hora district. Ethnic situation sharply changed after the second world war. As Germans were considered according to retributive laws also inter-war former czechoslovak citizens of the czech nationality. Other groups of ethnic Germans lived here temporarily apart from them. Germans interned in gathering camp for Germans in Kutná Hora, Germans in prison, Germans working in agriculture diffused in many villages and in factories and workshops in tlen of Kutná Hora and smaller towns. Majority of them came from Sudetenland and to interior was transfered only provisorarily till their transfer to Germany. Minority comes from so called national guests which the running away before the Red Army the end of the war caught in

Kutná Hora district . All these groups of Germans were till 1948 step by step transfered do Germany. A small group of Germans - war captives stayed here till the beginning of the 50s. Retributive prisoners of former Czechs were coming back from prison in the end of the 40s, which had unclarified citizenship. Majority of them struggled for recovering of the czechoslovak citizenship, for they were in danger of transfer. The czechoslovak citizenship was returned to majority of them. Citizenship of the rest of ethnic Germans living in Czechoslovakia was solving at-once in 1953, when they were declared as a national minority and were allowed to stay and live in Czechoslovakia.

Problematika vztahů Čechů a Němců v letech po druhé světové válce je především zásluhou série fundamentálních prací Tomáše Staňka i prací sudetoněmeckých autorů již poměrně dobře prozkoumána.¹ Přesto se zde najdou oblasti, které vyžadují hlubší zkoumání. Jednou z nich je problematika vnitrozemských okresů s minimem německého obyvatelstva, která stála poněkud ve stínu pohraničí a jazykových ostrovů. Druhou je rozdílná situace česko-německé otázky ve městech a na venkově, která dosud byla stranou pozornosti.

Předkládaný příspěvek se věnuje národnostní problematice a vztahům mezi Čechy a Němci na Kutnohorsku v letech po druhé světové válce s přesahem zpět do okupace na straně jedné a do počátku 50. let na straně druhé. Důraz je položen na situaci na kutnohorském venkově a na zaměstnávání Němců v zemědělství.

Při posledním meziválečném sčítání obyvatelstva se na Kutnohorsku hlásilo k německé národnosti celkem 127 osob.² Z nich ovšem 77 žilo přímo v Kutné Hoře. Vedle státních příslušníků Německé republiky zde žilo i malé množství Rakušanů. V poválečném období byli tito německy mluvící státní příslušníci tří rozdílných států obvykle považováni za Němce a složité se domáhali odlišného zacházení. Z 50 německy mluvících osob žijících mimo Kutnou Horu připadalo 29 na soudní okres Kutná Hora a 21 na mnohem menší soudní okres Uhlířské Janovice. Co do hustoty německy mluvícího obyvatelstva patřil okres Kutná Hora mezi desítku okresů s nejnižší hustotou. Srovnání údajů z roku 1930 a 1921 ukazuje, že počet německého obyvatelstva na Kutnohorsku výrazně klesal.

Po vzniku protektorátu se Němci, jedno zda českoslovenští občané nebo cizinci, automaticky stali říšskými státními příslušníky a vztahovalo se na ně říšské zákonodárství. Z českého obyvatelstva protektorátu se stali protektorátní příslušníci s omezenými občanskými právy. Za určitých podmínek se však bylo možno přihlásit k německé národnosti a získat tak říšskoněmecké občanství. Nebylo to však

1 STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991; TÝŽ: *Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945–1950* (následně vybraných problémů). Opava 2011; FROMMER, B.: *Národní očista, retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010; KOSSERT, A.: *Chladná vlast: historie odsunutých Němců po roce 1945*. Brno 2011; ARBURG, A. von: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010; BRANDES, D.: *Cesta k vyhnání 1938–1945: plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Praha 2002.

2 Sčítání lidu ze dne 1. prosince 1930. *Československá statistika svazek 98*. Praha 1931.

jednoduché. Němci neměli s ohledem na Norimberské zákony zájem si „znečistit“ rasu neněmeckým obyvatelstvem. Žadatel musel prokazovat svůj německý původ, znalost jazyka, navštěvování německých škol, členství v německých spolcích, případně německou národnost manžela. Ne každý, kdo se hlásil k Němcům, automaticky říšskoněmecké občanství dostal. I z Kutnohorska jsou známy případy, kdy částečná znalost německého jazyka či několik ročníků německé školy nebyly shledány jako dostatečný důvod pro udělení říšskoněmeckého občanství.

Samotní Němci automaticky udělovali říšskoněmecké občanství českým manželkám Němců. A právě zde vznikl pro manželky velký problém v průběhu poválečné retribuice. Ve výjimečných případech se některé manželky udělení říšskoněmeckého občanství ubránily, ale podezření z kolaborace se stejně nevyhnuly. Němci, pro Kutnohorsko konkrétně Oberlandrat v Kolíně, aktivně zdejší Němce a jejich manželky vyhledával a přemlouval je k přihlášení se k říšskoněmeckému občanství. Podle poválečných výpovědí mělo toto přemlouvání v případě odporu charakter fyzického násilí kombinovaného s vyhrožováním koncentračním táborem.³ Málodko tomuto nátlaku odolal. Pro nově přihlášené říšské Němce mělo jejich přihlášení se k Němcům rozporuplné důsledky. Stali se sice plnoprávními občany třetí Říše a nikoliv poloprávními občany Protektorátu, a měli tudíž nárok na vyšší přiděly potravin a směli být členy různých německých spolků. Na straně druhé však muži v odvodním věku, a to včetně synů, kteří teprve dorůstali, museli narukovat na frontu, zatímco Češi nemuseli a byli nanejvýše nasazováni na nucené práce do Německa. Po nástupu Heydricha navíc byly potravinové přiděly Čechů a Němců sjednoceny. Nejvýznamnější hmatatelnou výhodou říšskoněmeckého občanství tak zůstal menší dozor ze strany orgánů státní moci.

Celkem z okresu Kutná Hora požádalo o říšskoněmecké občanství v průběhu okupace 299 osob.⁴ Zdaleka největší počet – plných 114 jich pocházel ze samotné Kutné Hory následované menšími městečky v čele s Uhlířskými Janovicemi, Sázavou a Kácovem, kde žilo dalších 43 žadatelů. Naopak z 25 vesnic pocházelo jen 106 žadatelů a byli rozděleni nerovnoměrně. Ve dvou vesnicích žilo po jedenácti žadatelích, běžný však byl počet 1 až 5 osob na vesnici. Obvykle žádaly o říšskoněmecké občanství celé rodiny, v případě smíšených manželství ti jejich členové, kteří dosud měli československé, resp. protektorátní občanství. Jednotlivci, kteří se dali k Němcům, jsou spíše výjimkou. Z hlediska sociálního složení žadatelů jsou k dispozici pouze neúplné údaje. Z nich je však patrné, že převažovali dělníci, resp. dělnické rodiny, a drobní živnostníci spolu s úředníky. Objevují se mezi nimi i četníci a bývalí důstojníci československé armády, obvykle starší generace, která

3 Podle výpovědi řady českých manželek dostaly na oberlandratu v Kolíně nafackováno. Některé zde byly zadrženy až do večera. A hrozba okamžitého uvěznění bez možnosti návratu domů, kde čekaly děti a manžel obvykle vykonaly svoje a přihlášku k říšskoněmeckému občanství podepsaly. Manželky Němců, kteří za války padli či zemřeli, svůj podpis zdůvodňovaly tím, že je manžel přihlásil proti jejich vůli či bez jejich vědomí.

4 SOkA Kutná Hora, Fond Okresní úřad Kutná Hora, kt 383, seznam žadatelů o říšskoněmecké občanství vypsany z knihy Fragebogen Deutsche Staatsangehörige-Bezirk Kuttenberg.

svoji vojenskou kariéru začínala ještě za rakouské éry. Zemědělec se mezi žadateli z celého okresu vyskytl pouze jediný a to z obce Dobřeň. V jednotlivých případech lze doplnit poznání o sociálním složení žadatelů z žádostí o potvrzení státní spolehlivosti a o navrácení československého občanství. Zde se objevuje např. jméno bývalého rakouského a poté československého důstojníka Jana Bureše z Přítok, který dožil po penzionování jako soukromý zemědělec u dcery. Dva vůbec první popravení kolaboranti na Kutnohorskú – J. Bartůněk a K. Svoboda, pocházeli rovněž z vesnic, první z nich z Bylan a druhý z Malína. Bartůněk pracoval na dráze a Svoboda jako werkschutz v Kolíně.⁵

Žádost o udělení říšskoněmeckého občanství byla důvodem pro označení za kolaboranta, s nímž se po válce jednalo podle zákona č. 16/1945, tzv. velkého retribučního dekretu. Nebyla však nejčastější příčinou obvinění a případného odsouzení. Tou bylo nařčení ze spolupráce s Němci a ze šmeliny. To však vybočuje z národnostní povahy tohoto příspěvku, a proto je zmiňováno pouze okrajově. Konkrétní míra kolaborace obyvatel venkova v komparaci s městem by si zasloužila samostatnou studii. I jednotlivé případy však ukazují, že velkou roli při obvinění z kolaborace sehrála obyčejná lidská závist a touha po mstě. Na vesnici tak k nejčastěji obviňovaným patřili mlynáři. Ti měli za okupace přístup k základní pekařské surovině – mouce a často chléb i sami pekli. Někteří skutečně své situace zneužívali a vydělali na svých spoluobčanech značné sumy peněz. Naprostá většina z nich se však na úkor bližních neobohacovala a naopak se snažila pomoci. Někteří mlynáři hráli na obě strany, na veřejnosti spolupracovali s Němci a potajmu zásobovali potravinami odboj. Přesto se našlo dost závistivců či lidí, kterým mlynáři z nejrůznějších důvodů nevyhověli a ti je pak po válce obvinili z kolaborace a šmeliny. Na druhé straně se v tisku objevila i poděkování mlynářům za jejich činnost za války.⁶ Další výraznou skupinou venkovských osob po válce označených za kolaboranty byli velcí sedláci. I oni měli dostatek kvalitních domácích čerstvých potravin, pro něž si jezdili vedle Čechů i Němci. To vedlo těsně po válce k řadě obvinění, že sedláci hostili Němce a pořádali pro ně večírky. Někdy to byla pravda, jindy okatá spolupráce s Němci maskovala podporu odboje či jen „běžnou“ pomoc pro české lidi. To byl i případ sedláka Langra z Bylan, který byl navíc veterinář a běžně povoloval nucené porážky prasat v širokém okolí, které mu díky kontaktům s Němci procházely, i když počty nucených porážek v širokém okolí Bylan byly do očí bijící.⁷ Po válce byl obžalován

5 K případu Karla Svobody blíže KAMENÁŘ, J.: *Kutná Hora za Třetí československé republiky*, Kutná Hora 2013, s. 38–45, kde přepisuje i podstatný výtaž z výslechových protokolů K. Svobody. Jde o zajímavou sondu do psychiky udávače, který zprvu udával ze sympatií k (českému) fašismu a později se již nedokázal vzepřít požadavkům gestapa a udávání se mu stalo jakýmsi zvráceným „sportem“. Přitom si byl vědom, že jednoho dne přijde zúčtování a pouze trpně čekal, kdy k němu dojde a dostane trest smrti. Udával do posledních okamžiků války.

6 Úder 28. 6. 1945. Ojedinelost poděkování vyvolává podezření, že se jednalo o vyžádané poděkování, které mělo sloužit jako prevence před obviněním, eventuálně jako důkaz nevinny.

7 Výpověď pamětnice Marie Vaňkové-Novákové z Bylan. I v jejich rodině pravidelně každoročně onemocnělo prase, které bylo nutné zabít. Z takového prasete se povinná dodávka masa a sádla neodevzdávala.

z kolaborace a Langr nakonec skončil jako zemědělský dělník v pohraničí.

Těsně po válce se počet Němců na kutnohorském okrese oproti situaci před válkou výrazně změnil. V posledních měsících války ustupovaly přes Kutnohorsko před Rudou armádou němečtí obyvatelé Slezska a přilehlého polského území. Ti byli nouzově ubytováni jako tzv. národní hosté ve školách, hostincích a dalších budovách, někdy i přímo v jednotlivých městských domech a venkovských usedlostech. Část německého vojska nestihla uprchnout do amerického zajetí a konec války je zastihl na Kutnohorsku, kde se vzdali Rudé armádě nebo českým narychlo vytvořeným pořádkovým hlídkám. Zůstali zde rovněž pacienti německých vojenských lazaretů, které němečtí lékaři opustili, část německých úředníků a několik treuhanderů spravujících arizované podniky. Vedle nich tu žili i němečtí starousedlíci. Během měsíce května byla rázem naplněna kapacita dvou set míst kutnohorské věznice krajského soudu. Během květnových dnů sem přibýlo 123 osob označených za zrádce a kolaboranty, z nich 38 bylo Němců. Přitom z vesnic kutnohorského okresu pocházelo pouze 41 obviněných a z nich jen 7 bylo rolníky. Uvězněno zde bylo i 28 německých vojáků. Němce sem dodávali především příslušníci SNB, v samotné Kutné Hoře i městští strážníci, případně jednotliví živnostníci, a z venkova sem Němce posílal buď obecní úřad nebo je přivezli jednotliví hospodáři, v jejichž rodinách Němce konec války zastihl. Situace se rychle stala neudržitelnou. Ve věznici pro další vězně nebylo místo. Proto byla velice rychle původní městská nemocnice, po jejímž přestěhování do za války dobudované nové budovy se z ní stal německý vojenský lazaret, přeměněna v internační tábor pro Němce. Název nevystihuje podstatu, šlo spíše o sběrné středisko s kapacitou 200 osob. Pohyb Němců v táboře byl těsně po válce obrovský. Jen v posledním květnovém týdnu odtud bylo vypraveno 12 transportů s 341 Němci. Do transportů byli dávání především slezští Němci, kteří byli posíláni obvykle zpět do Slezska, kde ve velkých odsunových střediscích čekali na odsun do Německa.

Internační tábory, které byly zřízeny v řadě měst, byly zamýšleny jako dočasné zařízení pro internování Němců před jejich odsunem. Byli zde umístěny především ženy s dětmi, přestárlí a nemocní, zatímco muži, pokud je konec války zastihl ve zbrani, skončili v zajateckých táborech. Internování Němci byli využiti pro nejrůznější práce. Primárně pro práce veřejné jako byl úklid veřejných prostranství, likvidace koncem války narychlo budovaných zákopů, ale stále častěji i pro práci v soukromém sektoru. Ve městech Němky sloužily jako služby a u živnostníků vykonávaly nejrůznější zpravidla nekvalifikované práce.⁸ Část Němců však nebyla soustředěna do internačního tábora, ale zůstala rozptýlena po jednotlivých obcích v celém okrese. Zde měli Němci především nahradit české zemědělské dělníky, případně drobné zemědělce, kteří odjeli osídlovat pohraničí s vidinou, že si zde zaberou statek a splní si tak svůj vlastní životní sen a stanou se samostatnými

8 K problematice kutnohorského internačního tábora blíže NOVÁK, P.: Internační tábory pro Němce v Kutné Hoře. *Krásné město 1/1994*, s. 8–9. Kutná Hora 1994.

zemědělci, nejlépe velkými sedláky. I na vesnicích se počítalo, že Němci zůstanou co nejkratší dobu a poté budou odsunuti.

Veřejnost včetně té venkovské považovala odsun Němců za prioritu. Na konkrétní podobu odsunu se názory různily. Nad názorem, že je zde možno ponechat menší část Němců, kteří si ničím neprovinili, a ty rozptýlit mezi české obyvatelstvo po celém území státu, převážil názor prosazovaný prezidentem Benešem, že je třeba provést úplný odsun. Realita každodenního života na venkově však ukázala, že tento postup by byl pro české zemědělství zhoubný, neboť by v zemědělství neměl kdo pracovat. Proto se nejdříve počítalo, že Němci v zemědělství pomohou pouze odstranit nejpačlivější důsledky války, poté že poprvé sklídí, poté že zasejí a od roku 1946 již samotní čeští zemědělci usilovali o to, aby zde Němci zůstali co nejdéle. Ukazovalo se totiž, že bez zemědělského dělnictva, které bylo nyní v pohraničí, není české zemědělství schopno obnovit svoji předválečnou výkonnost. V 50. letech byl tento chronický nedostatek pracovních sil v zemědělství jedním z důvodů budování JZD a státních statků, u nichž se předpokládalo, že lepší organizací práce a vyšším strojovým vybavením si poradí s nedostatkem lidské práce.

V samotné Kutné Hoře Němci odjeli z internačního tábora ve dvou transportech 16. dubna a 5. května do sběrných středisek vyššího řádu určených k shromažďování osob před odsunem do Německa. V Kutné Hoře tak z osob německé národnosti zůstali pouze Němci dosud vyšetřovaní nebo již uvěznění a jejich rodinní příslušníci a dále osoby, jimž bylo vráceno československé občanství a byli německé národnosti. Situace v zemědělství si však vyžádala přísun dalších německých pracovních sil, z nichž část našla přechodné ubytování v internačním táboře. Na venkově Němci zůstali, byť ve stále se zmenšujícím počtu, až do počátku 50. let.

Odlíšný byl i režim Němců pracujících ve městě a na venkově. Ve městě vodily často Němky do práce české ozbrojené hlídky. Musely nosit bílou pásku na rukávě s písmenem N a po práci se vracely do tábora a měly velmi omezenou možnost volného pohybu. Rovněž potravinové dávky zde měly velmi nízké, oficiálně na úrovni židovských válečných přidělů. Jelikož se v internačním táboře kradlo, zejména mladší Němky si přivydělávaly běžně sexuálními službami pro ruské vojáky. Na venkově byli Němci rozptýleni po jednotlivých zemědělských usedlostech. Jejich majitelé měli povinnost dbát na to, aby se po práci Němci nikde volně nepohybovali a především se neshromažďovali. Pro nával práce však neměli šanci se dozoru nad Němci věnovat, a ti tak měli volnější režim. Dokonce jsou zaznamenány případy, kdy Němci chodili na taneční zábavy a kdy se – především dospívající mládež – scházeli v některé z usedlostí.⁹ Také potravin zde bylo více. Na druhou stranu zde však byla výrazně těžší práce, která v zemědělské sezóně trvala od rána do setmění. Němci dostávali za práci o dvacetiprocentní srážku nižší mzdu než Češi. V táboře však mzdu inkasovalo vedení tábora a tak z ní internovaní často mnoho neviděli. Na venkově ji obvykle dostali do rukou přímo jednotliví Němci. I zde se však našlo dostatek českých

9 SOKA Kutná Hora, Fond ONV Kutná Hora, kt 94, situační zpráva stanice SNB Rataje z října 1945.

hospodářů, kteří jim nic neplatili nebo málo se zdůvodněním, že oni prohráli válku. I přesto většina Němců pracovala poctivě a čeští zemědělci s nimi byli spokojeni. Jen naprosté minimum Němců se proti okrádání otevřeně postavilo a obvykle si vymohlo přeložení k jinému zaměstnavateli. Přeložení do internačního tábora bylo vnímáno jako trest.

České obyvatelstvo mělo z velké většiny k Němcům záporný vztah. Vycházeli ze skutečnosti, že Němci způsobili za války Čechům velké utrpení, a je tudíž spravedlivé, aby si stejného utrpení po válce užili i oni. Zásadou oko za oko, zub za zub zdůvodňovali Češi i těsně poválečné excesy typu znásilňování žen, případně vražd. Na Kutnohorsku však není prokázána jediná vražda Němce. Na stranu druhou však jen v roce 1945 v internačním táboře zemřelo 21 Němců, a to včetně kojenců, kteří umírali hladu, protože jejich matky neměly v důsledku podvýživy mléko.¹⁰ Nerovné podmínky pro Němce byly brány jako přirozené a spravedlivé. Jakýkoliv soucit či jen spravedlivé zacházení s Němci byl považován za kolaboraci. Karel Chalupa z Týnce n. L. byl 18. 6. 1945 zatčen za to, že transportu německých zajatců házel na nádraží chleba. Dodatečně se dohledalo obvinění, že i za okupace projevoval nemístný soucit s Němci.¹¹ Součástí poválečného vyřizování osobních účtů spojeného s vlnou udavačství byla i řada udání na lidi, kteří s Němci zacházeli jako s rovnocennými spoluobčany. Často objektem těchto udání byli zemědělci, neboť na dozor nad Němci neměli čas a své byť dočasné zaměstnance brali, jak to bylo na venkově dříve s čeledí zcela běžné, jako součást širší rodiny.¹² Přísnější zacházení s Němci a striktní dodržování pravidel požadovala i většina velitelů četnických stanic na Kutnohorsku v pravidelných měsíčních hlášeních.

Poválečné udavačství dosahovalo značných rozměrů. 12. srpna 1945 bylo evidováno 516 trestních oznámení na údajné či skutečné kolaboranty a zrádce.¹³ Podle těchto oznámení bylo 130 osob zadrženo, avšak 95 jich bylo zase propuštěno na svobodu, neboť pro vazbu nebyly shledány dostatečné důvody. Ze zadržených bylo 33 Němců, zbytek Čechů. Obdobná byla situace u místního lidového soudu v Kutné Hoře. Zde bylo projednáno v letech 1945–1948 celkem 870 případů, ale počet osvobozených rok od roku vzrůstal i přes zvyšující se aktivitu komunistů, kteří se snažili lidové soudy využít jako nástroj tzv. třídní spravedlnosti.¹⁴ Očistná komise zřízená u Okresního národního výboru posoudila do počátku května 1947 251 kárných

10 Novák 1994, s. 9.

11 SOKA Kutná Hora, Fond ONV Kutná Hora, kt 94, situační zpráva stanice SNB Zábोří ze září 1945.

12 To byl případ i Antonína Paďouka z Křesetic, který byl potrestán za zprostředkování písemného styku Němců s pohraničím, kde měli příbuzné. Němci totiž museli psát česky a jejich dopis jim tak musel někdo přeložit. Někteří hospodáři dokonce umožnili u nich zaměstnaným Němcům dojet si do pohraničí pro šatstvo a další věci a navštívit příbuzné. Ne vždy bylo takovéto jednání z jejich strany nezištné. A někteří Němci museli za ochotu svých českých zaměstnavatelů draze zaplatit.

13 SOKA Kutná Hora, Fond ONV Kutná Hora, kn 3, zápis z 12/8 1945.

14 Údaje o počtu souzených případů viz KAMENÁŘ 2013, s. 63. K problematice udavačství dále blíže FROMMER, B.: *Národní očista – retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010. Kapitola Udavačství „Nemoc naší doby“, s. 196–248.

oznámení, z nichž 97 skončilo osvobozením a pouze 62 skončilo odsouzením.¹⁵

Situace v zemědělství byla těsně po válce natolik vážná, že hrozilo, že obilí zůstane na polích a o dobytek ve stájích se nebude mít kdo starat. Proto byl již 4. června do Kutnohorska přivezen transport 150 Němců, kteří byli nasazeni na zemědělské práce. Dalších 200 osob směřovalo do zemědělství z řad na okrese zajištěných osob prostřednictvím úřadu práce. Po odsunu z internačního tábora na jaře 1946 byl na Kutnohorsko z pohraničí dopraven zvláštní transport dalších 500 Němců, kteří měli pomoci zajistit žně. Ti již však byli psychicky naladěni na odsun a moc se jim pracovat nechtělo a zaměstnavatelé si na ně stěžovali. Přednostně byli nasazováni do velkostatkových dvorů a na velké selské usedlosti. Jednotlivé obce se mohly o pracovní síly hlásit, podmínka byla, že musí jít o skupinu minimálně dvaceti osob.¹⁶ Pro zemědělce však představovala problém skutečnost, že se jednalo o celé rodiny, fakticky o ženy, děti a nemocné a přestárlé, neboť většina mužů byla v zajetí. Jejich pracovní využití tak bylo ztíženo, neboť čeští zaměstnavatelé museli zajistit ubytování a stravu i neproduktivním členům rodin německých zaměstnanců. Zatímco ve 40. letech byly německé pracovní síly zaměstnány v soukromém sektoru, od přelomu 40. a 50. let byla většina zbývajících Němců pracujících v zemědělství nebo i v jiných oborech přesunuta do tehdy vznikajících farem státních statků, kterým měla zajistit rozjezd a ukázat tak výhody státního zemědělství provozovaného na velkých výměřích.

V roce 1945 našlo na Kutnohorském venkově svůj dočasný domov kolem 350 osob německé národnosti. Celkový počet, včetně Němců ve městech, neznáme. Navíc počty odsunutých Němců komplikuje situace, kdy internačním táborem prošly stovky osob z celé republiky, které zde pobýly často pouze minimální dobu. K odsunu 295 Němců z dubna až května přibylo od půlky července do počátku září dalších 1230 osob. Odsun byl v hrubých rysech dokončen v polovině listopadu 1946 a na okrese zůstaly pouze osoby s nevyjasněným občanstvím a váleční zajatci. Celkový počet Němců žijících po válce dočasně na území kutnohorského okresu byl v květnu 1946, kdy dosáhl maxima, odhadován na 2500 osob.¹⁷ Přitom jejich teritoriální rozložení bylo velmi nevyrovnané. Ponecháme-li stranou Kutnou Horu, kde situaci znepřehledňuje průchozí internační tábor, byl v jednotlivých vesnicích počet zde žijících a pracujících Němců výrazně rozdílný, od několika jednotlivců až po 130–150 osob v Záboří nad Labem a v Suchdole. V létě a na podzim byli Němci z kutnohorského venkova přesouváni do kutnohorského internačního tábora a odtud do lešenského sběrného střediska. Probíhal však i opačný pohyb Němců, na venkov byly umísťovány další německé rodiny, neboť zemědělské práce neměl kdo zajistit. Vedle rodin Němců také

15 SOKA Kutná Hora, Fond ONV Kutná Hora, kt 90.

16 Pracovní morálku Němců i jejich konkrétní počty v jednotlivých vesnicích spolu s místními mimořádnými událostmi týkajícími se Němců lze průběžně až do roku 1947 sledovat na základě měsíčních hlášení jednotlivých stanic SNB v okrese. SOKA Kutná Hora, Fond ONV Kutná Hora, kt 94.

17 SOKA Kutná Hora, Fond ONV Kutná Hora, kt 94 souhrnná situační zpráva SNB za okres z května 1946.

pracovní síly z Maďarska, Slovenska i z Rumunska. Z těchto pracovních sil postupně vznikla cikánská komunita na Kutnohorsku. V polovině února 1949 na okrese stále ještě žilo 445 osob německé národnosti, z nichž bylo určeno k odsunu 376. Třicet osob odsunu nepodléhalo, jednalo se obvykle o smíšená manželství, dále o dva specialisty a sedm prokázaných antifašistů. Malá část Němců o odsun nežádala.¹⁸ Pro srovnání: na sousedním Čáslavsku to bylo 340 osob a 13 rodin zde minimálně po dva roky odolávalo nátlaku, aby si zažádalo o československé občanství.¹⁹ Jejich odsun byl velmi pozvolný. Ještě v roce 1950 bylo do libereckého sběrného střediska postupně odsunuto 264 Němců z Kutnohorska. Z hlediska rozdělení do jednotlivých okupačních pásem byli Němci z kutnohorského okresu nejčastěji odsunováni do amerického pásma, kam jich směřovalo 224, do britského a sovětského pásma směřovalo po dvaceti Němcích a do francouzského pásma nebyl odsunut nikdo. Zbytek Němců byl ve vězení nebo se jednalo o válečné zajatce. O rok později, koncem ledna žilo v 31 obcích sousedního Čáslavska ještě 193 Němců.²⁰

Do Německa měly být odsunuty všechny osoby německé národnosti resp. říšskoněmecké státní příslušnosti, tj. včetně obyvatel Sudet, jež získali říšskoněmecké občanství automaticky. S tímto původním požadavkem české vlády opírající se o Benešovy dekrety a od léta 1945 i o výsledky Postupimské konference se však stále více dostávaly do popředí praktické potřeby národního hospodářství, kde chyběly jak kvalifikované síly v některých odvětvích průmyslu, tak i nekvalifikované síly v zemědělství. Z těchto důvodů došlo k výraznému zmírnění retribučních rozsudků. U mírnějších trestů, kde existovala volba mezi vysídlením a trestem vězení, byla běžně dáвана přednost první možnosti, neboť náklady spojené s vězněním tak byly přeneseny mimo československý stát. Na straně druhé jak stát ve vybraných odvětvích, tak především samotní zaměstnavatelé měli velký zájem o ponechání si německých pracovních sil. Na Kutnohorsku se jednalo především o zemědělské dělnictvo, do průmyslu směřovalo jen minimum specialistů – jeden pracoval v sázavské sklárně, několik dalších bylo vyreklamováno z odsunu konkrétními podniky v pohraničí, kam nastoupili jako specialisté.

U Němců pracujících v zemědělství na kutnohorském okrese se vztah k odsunu postupně proměňoval. Nejprve měli z odsunu hrůzu, později, když se k nim dostávaly zprávy již odsunutých Němců, mezi nimiž měli obvykle příbuzné, že situace v Německu je mnohdy lepší než v Československu, usilovali o co nejrychlejší odsun. Své žádosti o odsun zdůvodňovali obvykle zcela pravdivě – snahou po scelení rodiny. Koncem 40. let však nastal problém na opačné straně vítězných mocností. Válkou zničené Německo nebylo na příliv nových obyvatel připraveno a mocnosti odmítaly

18 SOKA Kutná Hora, Fond ONV Kutná Hora, kt 244, hlášení o počtu Němců v okrese z února 1949.

19 SOKA Kutná Hora, Fond ONV Čáslav, kt 114, hlášení z 4. 6. 1951.

20 SOKA Kutná Hora, Fond ONV Čáslav, kt 114, seznam z 26. ledna 1950.

přijímat další transporty vysídlelců.²¹ Jakmile se Němci dozvěděli konkrétní údaj o odsunu, obvykle jejich pracovní morálka upadla a čeští zaměstnavatelé si na ně začali stěžovat. Obdobně tomu bylo i v případech, kdy na přelomu 40. a 50. let, z důvodu na straně Německa, došlo k zrušení odsunu a ke zklamání Němců již připravených na odsun a těšících se na shledání s ostatními členy rodiny.

Ne všichni Němci však usilovali o odsun. V rámci této skupiny je nezbytné odlišit velkou skupinu „Němců“, kteří získali říšskoněmecké občanství během okupace a byli etnicky Čechy. Pro ně byla vize odsunu do Německa, kde neměli nikoho, hrozivou a snažili se všemožně odsunu vyhnout. Nejjednodušší možností představovalo vrácení československého občanství. V roce 1949 žádalo o toto občanství 217 Němců.²² Z hlediska teritoriálního rozmístění po okrese pocházelo nejvíce žadatelů z Kutné Hory, Uhlířských Janovic a menších městeček. Podle jiného seznamu z téže doby pouze 45 osob žilo na vesnici. Z nich ale pouze 30 bylo zemědělskými dělníky. Z podstaty retribuční vyplývalo, že obviněné osoby nemohly být samostatně výdělečně činné, a nemohly tudíž být samostatnými zemědělci. Ve většině případů však zřejmě o původně samostatné zemědělce šlo.

Ze žádostí je patrný původ těchto Němců. Pouze menší část z nich tvořili Češi, kteří německé občanství získali až za okupace. Podle sociálního složení, kde byli výrazně zastoupeni dělníci, je zřejmé, že tímto způsobem řešili svoji tíživou hmotnou situaci, neboť přihlášením se k Němcům získali vyšší potravinové přídělky, někdy i výhodnější místo a vyšší mzdu. U osob „pod definitivou“ – zejména bývalých vojáků a četníků - hrál výraznou roli strach ze ztráty penze. Výjimečný případ představuje případ již zmíněného „zemědělce“ Bureše z Přitok, který se podle jeho slov dal do služeb kolínského oberlandratu jedině z toho důvodu, aby zde mohl provádět výzvědnou činnost a svoje poznatky pak předávat odboji a varovat české lidi před možnými postihy. Soud mu neuvěřil.²³

Největší skupinu žadatelů tvořili příslušníci smíšených manželství. Jejich sňatek se stal po osvobození, resp. z pohledu německé strany již za okupace, trestným činem souzeným podle retribučního dekretu. Český partner musel po válce složitě vysvětlovat, proč si vzal německého partnera a proč neodmítl říšskoněmecké občanství. Zatímco v těsně poválečném období lidové soudy české partnery odsuzovaly a předurčily je tak k odsunu, postupem doby byl náhled na smíšená manželství stále mírnější a čeští partneři zůstávali v Československu. Problém

21 K problematice jednotlivých fází odsunu a jejich mezinárodněprávních souvislostí blíže STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991.

22 SOKA Kutná Hora, fond ONV Kutná Hora, kt. 269, žádosti o vrácení občanství.

23 SOKA Kutná Hora, fond ONV Kutná Hora, kt. 362, žádost J. Bureše. K dalšímu osudu J. Bureše nebyly v archivním fondu nalezeny podklady. Je velmi pravděpodobné, že nebyl odsunut, neboť jeho žádost přesáhla rok 1948, kdy byl odsun prakticky zastaven. Pravděpodobně se jeho osud vyřešil zákonem o československém občanství z roku 1953???, který vyřešil občanství všech osob (tj. především retribučních vězňů a neodsunutých Němců) bez potvrzení o národní spolehlivosti, bez něhož nebylo občanství udělováno. Vzhledem k věku však mohl dostat i presidentskou milost, která by ho vyjmula z odsunu.

nastal, když již byli jejich němečtí manželé, méně častěji manželky, odsunuti. To pak obvykle naopak o odsun žádali, aby byla rodina scelena. Výjimečně nové partnerské svazky vznikaly i po válce. Jen velmi vzácně však měly podobu manželství, a to pouze tehdy, když již bylo dítě na cestě. Zaznamenán je případ, kdy se český milenec odmítl vzdát své německé milenky, která byla dvakrát odsunuta a dvakrát se vrátila za mužem zpět přes tehdy ještě poměrně dobře prostupnou zelenou hranici, a to i přes své těhotenství. Rodina muže žádala úřady, aby mu styky s Němkou zakázaly. Podle poslední dochované zprávy byla těhotná milenkka v roce 1949 opět připravena k odsunu v libereckém sběrném středisku.²⁴ Při rozhodování o tom, zda partnerovi povolit výjimku z odsunu či nikoliv, hrály důležitou roli i takové okolnosti jako bylo prohlášení manžela, že svojí německou manželku bude po celý život živit.²⁵ Na Kutnohorsku jde o ojedinělý případ a i zde běžné zprávy v tisku, že si Němky nyní houfně berou Čechy, aby zde mohly zůstat, jsou pro Kutnohorsko jednoznačně nadsazené.

V polovině roku 1950 odjel z Československa poslední transport Němců do Německa a osud zbylých Němců nebyl vyjasněn. Neměli československé občanství a jejich „mateřská“ země je nechtěla. Československý stát, který je v národním hospodářství potřeboval, změnil v této situaci zcela svoji taktiku a naopak se snažil tyto Němce v republice udržet. I přesto se na Kutnohorsku našlo šest Němců, kteří československé občanství odmítli a usilovali o vysídlení.²⁶ Čtyři z nich byli zemědělskými dělníky žijícími na venkově. Naopak 90 osobám bylo občanství vráceno nebo bylo jeho vrácení v řízení s očekáváním pozitivního výsledku. Z nich 41 žilo na vesnici a 26 pracovalo jako zemědělská dělníci. Úřady dostaly v tomto ohledu pokyn, aby přistupovaly k žádostem Němců o československé občanství s maximální benevolencí. Při projednávání žádostí se nově posuzoval vztah žadatelů k lidově demokratickému zřízení a jejich zapojení do budovatelských aktivit. Proto bylo bez problémů vyhověno žádosti krmiče úderníka sudetského Němce Jana Kohlera z Nových Dvorů.²⁷ Ve velké části případů Němci po pěti letech, kdy ztráceli původní kontakty, a naopak po zapojení se do nových sociálních vazeb na Kutnohorsku již na odsunu nelpěli a často již uměli plynule česky a postupně se integrovali do české společnosti..

Na kutnohorském venkově žila ještě jedna skupina Němců a tou byli němečtí váleční zajatci. Jejich celkové počty nejsou známy. Podle hlášení stanic

24 SOKA Kutná Hora, fond ONV Kutná Hora, kt 90, situační zpráva stanice SNB Zbraslavice z prosince 1947.

25 J. Miřátský, za okupace nuceně nasazený v Říši, si zde našel družku, s níž měl dceru a s níž se vrátil do rodných Neškaredic. Dcera jim zemřela a on opakovaně složitě žádal o udělení občanství manželce, která mu v době okupace zachránila život. SOKA Kutná Hora, fond ONV Kutná Hora, kt. 90, situační zpráva stanice SNB Kutná Hora za duben 1947.

26 SOKA Kutná Hora, fond ONV Kutná Hora, kt 373, celkový přehled o počtu Němců v okrese Kutná Hora z 6. 1. 1950.

27 SOKA Kutná Hora, fond ONV Kutná Hora, kt 179, žádosti sudetských Němců o československé občanství.

SNB však šlo o jednotlivce v jednotlivých obcích. Nejvíce jich pracovalo v roce 1946 v Suchdole, kde jich bylo nasazeno 13. Pro celý okres je tak možno odhadnout počet zajatců na první stovky osob. Zcela výjimečně mezi nimi byli i „bývalí“ Češi, kteří přijali říšskoněmecké občanství. Obvykle se jednalo o německé manžele, případně syny ze smíšených manželství.²⁸ Převažovali však etničtí Němci. Zatímco těsně po válce byli zajatí němečtí vojáci odsouváni do zajateckých táborů, později zcela převážil opačný směr jejich pohybu – ze zajateckých táborů do jednotlivých obcí a měst okresu. Po odsunu Němců z internačního tábora a poté po dílčích odsunech Němců ze zemědělství, neměl zejména v zemědělství chybějící zemědělské dělníky kdo nahradit. Proběhlo sice několik pokusů nahradit Němce Maďary, ale ti neustále utíkali domů na jižní Slovensko a pokud rovnou neutekli, tak měli výrazně horší pracovní morálku. Jejich manželky navíc odmítaly pracovat vůbec a chtěly se starat pouze o rodinu. Často se jednalo o slovenské Maďary a o cikány. Ti byli v roce 1946 nasazení v uhlířskojanovickém státním statku, ale pro časté hádky a bitky byli po třídní stávce, kdy odmítali pracovat, odsunuti a nahradili je Němci.²⁹ Němečtí váleční zajatci tak představovali nejnáze dostupnou alternativu získání pracovních sil. Pro vedení zajateckých táborů bylo zaměstnávání zajatců vhodnou příležitostí k vylepšení táborových rozpočtů i ulehčením práce, neboť zajatci byli smysluplně zaměstnáni a vyžadovali minimální dozor. Jejich zemědělství zaměstnavatelé byli s německými zajatci velmi spokojeni, protože byli pracovití a jelikož byli rozptýleni po venkově a nešlo je důsledně kontrolovat a nevztahoval se na ně táborový režim, tak byli i samotní zajatci, pokud neměli smůlu na zaměstnavatele, který je okrádal na mzdě i jídle, ve většině případů spokojeni. Nejvíce zajatců zde pracovalo po odsunu civilního německého obyvatelstva roku 1946, jejich počet začal klesat až koncem 40. let. Tehdy se začala postupně zhoršovat pracovní morálka zajatců, kteří viděli, že ostatní skupiny německého obyvatelstva již byly z převážné části odsunuty.³⁰ I váleční zajatci začali od svých zaměstnavatelů utíkat do zajateckých táborů s vidinou odsunu do Německa. Poslední německé válečné zajatce bylo možno na Kutnohorsku nalézt ještě v roce 1950. Jednalo se o říšské Němce, neboť sudetští Němci byli již v roce 1946 předáni do kompetence ONV a poté obvykle odsunuti, zatímco na ty říšské se stále vztahovaly vojenské předpisy.

Po roce 1950 zůstalo na Kutnohorsku již jen několik desítek osob německé národnosti. Menší část z nich byla dosud ve vězení, kde si odpykávala retribuční

28 Němečtí zajatci českého původu měli obvykle těžký osud. Po propuštění ze zajateckých táborů je obvykle – jako Němce – čekalo vězení, mnohdy i v případech, že válku strávili ve spojeneckých zajateckých táborech. Stejně jako české manželky museli složitě dokazovat, jakým způsobem přišli k říšskoněmeckému občanství.

29 SOKa Kutná Hora, fond ONV Kutná Hora, kt??? V souvislosti s nasazením Slováků, resp. slovenských Maďarů, v zemědělství se dochovalo zajímavé svědectví o vztahu Slováků k Čechům. Podle něho část Slováků Čechy živelně nenáviděla, držela smutek za popraveného presidenta Tísa a požadovala obnovu Slovenského štátu.

30 Zajatci měli rovněž tendenci se vzájemně kontaktovat a vyměňovat si informace. Hlášení z 18. 11. 1946 okresní stanice SNB Kutná Hora, že provádějí taktické rozdělení, rozdělují si zbraně a chystají revoltu jsou však vzhledem k situaci Němců spíše dílem české poválečné schizofrenie.

tresty z roku 1945, případně z let následujících, a většinu z nich tvořili sudetští Němci ze smíšených manželství, výjimečně i specialisté a antifašisté. Těch však bylo na Kutnohorsku minimum, neboť zdejší úřady k antifašistům přistupovaly velice striktně a odmítaly jim potvrzovat legitimize.³¹ Němci byli 29. listopadu 1949 formálně zrovnoprávnění s Čechy a v roce 1953 jim byl přiznán statut národnostní menšiny, čímž byl vyřešen i osud těch Němců, kteří nedostali československé státní občanství.³² Tím však osud německé menšiny na Kutnohorsku nekončí. Němci, byť ve výrazně menším počtu než před válkou, zde žili i nadále, rozptýleni po jednotlivých vesnicích a městech. Část z nich využila v roce 1968 možnosti vystěhovat se do Německa a scelit tak rozdělené rodiny. Část z nich, resp. dnes již většinou jejich potomci, zde žije dodnes a o pohnutých osudech jejich rodin dnes kromě nejbližších příbuzných a známých již nikdo neví.

Prameny a literatura

Státní oblastní archiv Praha-Státní okresní archiv Kutná Hora:

Fond Okresní úřad Kutná Hora

Fond Okresní národní výbor Kutná Hora

Fond Okresní národní výbor Čáslav

FROMMER, B.: *Národní očista, retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010.

KAMENÁŘ, J.: *Kutná Hora v období Třetí Československé republiky*. Bakalářská práce na PaedF UK Praha 2013.

NOVÁK, P.: Internacní tábory pro Němce v Kutné Hoře. *Krásné město 1/1994*, s. 8–9. Kutná Hora 1994.

STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991.

STANĚK, T.: *Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945–1950 (nástin vybraných problémů)*. Opava, Slezské zemské muzeum 2011.

ŠTROBLOVÁ, H. – ALTOVÁ, B. a kol.: *Kutná Hora*. Praha Libri 2000.

Úder 1945-1948.

31 SOKA Kutná Hora, fond ONV Kutná Hora, kt. 90, situační hlášení stanice SNB Rataje z dubna 1946. Většina Čechů považovala všechny Němce za fašisty a antifašisté trpěli řadou ústrků. Někdy k tomu přispívali i sami. Podle hlášení z Petrovic, tamější antifašističtí manželé Hugo a Marie Schidersovi místo řádné práce několik hodin denně venčili psa místo toho, aby řádně pracovali. Než by byli občany druhé kategorie, nechala se většina antifašistů raději odsunout.

32 Zákon č. 34/1953 Sb z 24.4.1953, jímž některé osoby nabývají československého státního občanství.

Z historie čížby

From the history of bird catching

Článek vznikl v souvislosti s přípravou výstavy nazvané „Čížba – umění jemné a líbezné“, konané v NZM Ohrada v Hluboké nad Vltavou od 1. 4. do 31. 10. 2013. Věnuje se historii čížby v našich zemích od nejstarších písemných zmínek ze středověku po současnost, s občasným přesahem i do okolních evropských zemí. Čížba dnes mizí z povědomí lidí nebo je chápána jako zcela okrajová záležitost. V minulosti ale patřila rozšířenému způsobu získávání potravy, který byl v 19. století vystřídán lovem ptáků pro v té době mimořádně oblíbený chov v klecích. Zároveň představovala zálibu hraničící s vášní a s jejím zákazem se ptáčníci jen těžko smiřovali. O dřívějším významu čížby svědčí také její odraz ve výtvarném umění, literatuře a hudbě. V závěru je představena současná transformace čížby v amatérskou ornitologii.

This article arose from the preparation of the exhibition entitled „Bird catching - fine and lovely art“, held in NZM Ohrada in Hluboká nad Vltavou from 1st of April to 31st of October 2013. It's devoted to the history of bird catching in our country since the earliest written records from the Middle Age to the present days, with occasional digression into neighbouring European countries. Bird catching today is disappearing from the public consciousness, or is perceived as a marginal matter. In the past, however, belonged to a widespread method of obtaining food that was in the 19th century replaced by hunting birds for at that time extremely popular breeding in cages. It also represented a hobby bordering on passion and the bird catchers became hardly reconciled to its prohibition. The former importance of bird catching indicates also its reflection in art, literature and music. At the end of the study a current transformation of bird catching in amateur ornithology is presented.

Čížba (lečba, ptáčnictví) je chytání drobných ptáků pomocí různých technik (sítě, oka, lep, pasti). Písemné záznamy jsou ze starověku, ale čížba je jistě mnohem starší.

U nás existuje řada písemných dokladů ze středověku. Nejstarší je asi zmínka v Kosmově kronice z počátku 12. století.

Z doby Karla IV. pochází česko-latinský slovník „Glossarius“, v němž mistr Bartoloměj z Chlumce řečený Klaret sepsal seznam ptáčnických nástrojů.

Slovo *čížba* je odvozeno od slova *číhat*. Zřetelné je to zejména ve slově *čihadlo*, což bylo místo, obvykle na návrší, kde byla čížba provozována; někdy se tak označovala jen ptáčnickova bouda. Dodnes nese mnoho lokalit jméno *Čihadlo* nebo

Na čihadle. Lovec ptáků se nazýval *ptáčník* nebo *čihař*.

Původně se lovili drobní ptáci jen pro maso. Venkovský člověk se většinu času staral o svou obživu a nepohrdl ničím, co mohl v přírodě získat. Zatímco lov zvěře byl výsadou panovníka a šlechty, drobné ptactvo mohl lovit každý; zprvu (asi do konce 15. stol.) zcela neomezeně, později jen se souhlasem vrchnosti a za roční poplatek – čižebné. Jindy byla stanovena povinnost odevzdávat část úlovku. V některých případech museli ptáčníci svůj veškerý úlovek odnést na zámek, kde za něj dostali zapláceno. Pro potřeby panské kuchyně chytali ptáky také panští čihaři z řad myslivců.

Kromě prostého lidu provozovali čižbu i příslušníci duchovenstva a šlechty, a to pro zábavu. Nejznámějším byl saský vévoda a východofranský král Jindřich I. Ptáčník (Heinrich der Vogler, 876–936), který svůj přídomek získal podle legendy proto, že zprávu o svém zvolení králem dostal při lovu ptáků.

Petr Vok z Rožmberka (1539–1611) měl v Sudoměřické oboře na panství Bechyně „druhej dům pro chování rozličných čižních ptákuov“.

Tady je Bonrepos, kde si klid najdeš rád,

a tíhu starostí pod zámek můžeš dát.

Nic víc tu nehledej; jen radost z ptačích lovů

a rozkoš srdce zde prožívej stále znovu.¹

Zámek Bon Repos, únor 2013

1 Nápís na rytině M. Rentze: Bonrepos od jihu, po r. 1726. V originále: „Hier ist der Bon-Repos, das heist: Ein Platz der Ruh, In diesem schlieset man die Müden-Sorgen zu; Man suchet anders nichts, als Vögel hier zu fangen, und die Vergnügungen Des Herzens zu erlangen.“ (ŠERÝCH, J.: *Michael Renz fecit*. Praha 2007, s. 93–94.

Nadšeným ptáčníkem byl i hrabě František Antonín Špork (1662–1738). Šporkovi učarovala čížba již na jeho kavalírské cestě po Itálii v roce 1680. Hledal vhodné místo, kde by ji mohl provozovat. Našel je ve Valkeřicích, kde dal postavit zámek, který navštěvoval v době ptačích tahů. Bylo to však daleko od jeho stálého sídla, proto později získal vrch zvaný Ptačí hůrka nad obcí Čihadla. Z obou jmen vyplývá, že se zde odedávna provozovala čížba. Špork zde vystavěl zámek Bon Repos. V okolí zámku byla různá číhařská zařízení. Pro hraběte byla čížba zábavou, odpočinkem a příležitostí k meditaci. Znalosti o lovu ptáků čerpal z knihy „Georgica curiosa“ (1716). Chytil hlavně kvičaly, brávníky, pěnkavy, sýkory, sojky a ořešníky. Některé ptáky označoval kroužky s datem ulovení a jménem ptáčníka, pouštěl je a měl radost, když se kroužkovaný pták znovu chytil.²

O bývalém rozsahu a významu čížby svědčí i to, že jí Jan Amos Komenský věnoval samostatnou kapitolu ve své knize „Orbis pictus“.³

Podle Bohuslava Balbína se v 17. století na některých čihadlech chytali i dravci pro potřeby sokolnictví. Např. na Řípu bylo proslulé čihadlo na sokoly a jiné dravce.

Z německých autorů v 17. století se čížbou zabývali např. Johann Conrad Aitinger (*Kurzer und einfältiger Bericht vom Vogelstellen*. Casel 1653) a Johannes Coler, (*Oeconomia ruralis et domestica*. 1645).

Drobní ptáci v kuchyni

Ptáci ulovení či vybraní z hnízd obohacovali stravu lidí již od pravěku. K nejstarším způsobům úpravy bylo pečení vykuchaných neoškubaných ptáků obalených hlinou ve žhavém uhlí. Po upečení se hliněná slupka rozbila a oloupala i s peřím. Ve starém Egyptě jedli podle Herodota ptáky syrové, naložené v octovém nálevu⁴ (asi jako my konzumujeme zavináče). Tento způsob úpravy se zřejmě rozšířil i do Evropy. V naší středověké a raně novověké kuchyni se drobní ptáci uplatňovali běžně. Svědčí o tom archeologické i písemné doklady.⁵

Několik zajímavých receptů na úpravu drobných ptáků uvádí ve svém „Kuchařství“ z roku 1591 Bavor Rodovský z Hustiřan:

PTÁKY S HRUŠKAMI ANEB S JABLKY:

Uvař je namísto a udělej na ně jíchu tlučenou neb třenou v pánvici s játríčkami

2 RAKUŠAN, C.: *Sporckův Bon Repos* (http://www.radsvatehohuberta.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=132:sporckuv-bonrepos&catid=83:umeni&Itemid=162).

3 KOMENSKÝ, J. A.: *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*. SPN Praha [1958?], přetisk vydání výtiskového v Levoči 1685.

4 BERANOVÁ, M.: *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha 2011, s. 94, 114.

5 Např. L. Peške zjistil v archeozoologickém materiálu ze středověkých českých hradů Tetina a Krašovic a středověkého Mostu směs všech drozdovitých ptáků, sojku a pěnkavu. (BERANOVÁ, M.: *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha 2011, s. 117–118).

a s hlavičkami těch ptákuov. I rozpust hovězí polévku nevelmi slanou, procedě daj do ní ptáky a okořeň. A hrušky uvař v čistém hrnku a daj mezi ptáky a přimast' sádlem. Pakli chceš, s jablky svrchu nařež drobně, usmaž a daj na ptáky. Potom dáš na mísu.

PTÁKY S CIBULÍ:

Veźmi cibuli a smaž ji velmi dobře v sádle. A ptáky uvař dobře samy od sebe. Přepera je vlož do cibule. A ztluc řecké víno v moždíři a rozpust je polévkou hovězí netučnou dobře zhušta a protáhni skrze sítko. A daj na ty ptáky koření, pepř, šafrán, květu málo a vař znenáhla přidada málo vína. Dajž na mísu.

ZADUŠENINA Z PTÁKUOV NEB Z ČEHOŽKOLI:

Nejprv odpec odpolu, potom veźmi vína a smíšež s octem dobrým, ať jest jedna čtvrt octa a tři vína, a daj do toho topénky a švestky a zvař spolu. A když zevře dobře, protáhni to čistě a daj tam ptáky odpečené, ať povrou dobře. A oslad' medem, daj do toho koření, hřebíčky, pepř, skořici, zázvor, muškátový květ. Potom koštuje, bylo-li by kořeněno a osoleno, daj do čistého hrnce aneb konve, přikrej a schovaj čistě.

CHCEŠ-LI MÍTI PTÁKY BEZ KOSTÍ,

připravě ptáky čistě vykochaj je a prosol. A veźmi těsta režného jako pecen i rozválej je, jak široce rozumíš, a vklad' do něho ty ptáky a vobal je, aby žádný ven nevyhlédal. Potom je vlož do peci, kdež se chléb peče. A když se upekou, vejmi je z toho.

Ptáci se paradoxně objevovali na stolech nejchudších vrstev i jako součást vybraných hostin. Např. na známém seznamu jídel, zkonsumovaných během oslav svatby Viléma z Rožmberka a Anny Marie Bádenské, které se konaly od 16. ledna do 1. února 1578 se vyskytuje 20 677 drozdů, hrdliček a holubů. Na další a poslední Vilémově svatbě, s Polyxenou z Pernštejna, se snědlo 11 560 kvíčal.⁶

V chudých domácnostech se z ptáků, hlavně vrabců, nejčastěji vařila polévka. Někdy se ptáci z vývaru vyndali a dopekli. Vrabci tak poskytli spolu s chlebem kompletní oběd či večeři.

Ptáci pro potřebu kuchyně se prodávali na trzích po tuctech, mandelích nebo kopách. V 19. století v českých zemích konzum drobného ptactva zvolna ustává, přesto ještě v kuchařce Magdaleny Dobromily Rettigové z r. 1844 najdeme několik předpisů na jeho úpravu.⁷

MALÍ PTÁČCI S OMÁČKOU:

Dobře obrané ptáčky vlož na rendlík, trochu osol, dej kousek másla a krájené cibule k nim a nech je hezky vypect; pak usmaž žemličku dožluta, dej ji k těm ptáčkům, nalej na to hovězí polívky, nech povařit, až to zhoustne, dej do toho trochu nového koření,

6 BERANOVÁ, M.: *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha 2011, s. 292–293.

7 RETTIGOVÁ, M. D.: *Domácí kuchařka*. Praha 1986 (podle 4. vydání z r. 1844).

a pak věnec z máslového těsta kolem mísy obloživši, pošlí na stůl. Může se též pěkně na kotoučky krájená žemlička okolo mísy dátí.

Do 20. století přetrvalo po jídání kvícal. Dokládá to např. recept Marie Janků-Sandtnerové na pečené kvíčaly, který je již, na rozdíl od předpisů z doby renesance, blízký našim chuťovým zvyklostem.

Kvíčaly se nesmí nechat odležet, hned je ošubáme, opálíme, vykucháme a vypereme. Hlavičky a nožičky se ponechají, načež osolíme, do každé dáme zrnko jalovce a kousek másla, celé zabalíme do slaniny na tenké plátky nakrájené a povážeme nití. Na osobu 2 kvíčaly.⁸

Počátky ochrany ptactva

Usnesením zemského sněmu z roku 1757 byla vyhrazena doba k ochraně ptactva od masopustu do sv. Víta (15. června). Netýkala se křivek a skřivanů.⁹

V 18. století byl lov ptáků nadále omezován vyhláškami a nařízeními, zakazujícími hlavně lov v době hnízdění. Zásadní přelom znamenal zemský zákon z roku 1870 o ochraně zvířat užitečných pro zemědělství. Ptáci a několik savců byli rozděleni do 3 skupin:

A – druhy nehájené; směl je ale lovit jen myslivecký personál

B – druhy celoročně hájené; patřili sem hlavně hmyzožraví ptáci, šplhavci, sovy kromě výra, ze savců netopýři, krtek a jezevec

C – druhy, které se směly lovit od 15. září do konce ledna. Byli to: poštolka, včelojed, brávník, kvíčala, ůhýk obecný, sojka, ořešník, dlask, jikavec (pěnkava byla ve skupině B), stehlík, čížek, zvonohlík, zvonek, konopka, čečetka, vrabci, strnadi, hýl a křivka.

Zákon vysloveně zakazoval používání lepu, oslepených volavých ptáků, druhů ze skupiny B jako volavých ptáků a chytání do nočních sítí a nočních tenátek. Nejvíce zasáhl ptáčnický zákaz lepu, neboť to byl v té době nejrozšířenější způsob lovu.¹⁰

Chov ptáků v klecích

V 19. století se velmi rozšířil chov ptáků v klecích. Téměř v každé městské domácnosti měli klícku se zpěvným ptákem. Ptáci svým zpěvem, pestrým zbarvením a čilým pohybem obveselovali celé rodiny. Největšími milovníky zpěvných ptáků byli dělníci a řemeslníci pracující doma, např. tkalci, skláři, krejčí, ševci, jimž ptačí zpěv zpestřoval monotónní lopotnou práci. Často bývalo v domácnosti několik vlastnoručně

8 PODPĚRA, P.: *Kvíčala a trochu historie*. (<http://www.ifauna.cz/archiv/rocnik/15/cislo/20/clanek/3067/kvicala-a-trochu-historie>).

9 Porušení nařízení bylo trestáno pokutou 5 grošů českých (CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ, J.: *Dějiny lovu a lovectví (myslivosti) v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Louny 1908, s. 368).

10 ANDRESKA, J. - ANDRESKOVÁ, E.: *Tisíc let myslivosti*. Vimperk 1993, s. 382–391.

vyrobených klecí s ptáky. Chovali se stehlíci, čížci, konopky, hýlové, pěnkavy, pěnice, kosi, drozdi, rehkové, sýrkorky, slavíci apod. Ptáky do měst dodávali čihaři, pro chov v kleci vybírali pěkně vybarvené samečky, chycené samičky pouštěli.¹¹

Chovanci v klecích vyžadovali značnou péči – každodenní čištění klece a zásobení krmivem a vodou. V nárocích na krmení se zásadně lišili ptáci zrnožraví, označovaní jako **tvrdozobí**, a hmyzožraví – **měkkozobí**.

Potravu tvrdozobých ptáků tvořila semena: semenec, lněné semínko, proso, mák apod., doplněná jeřabinami a dalšími bobulemi.

Měkkozobí ptáci dostávali moučné červy, které si chovatel sám pěstoval v bedýnce či hrnci pilinami, otrubami a kusem hadru nebo králíčí kůže. Rovněž se krmili strouhanou mrkví, houskou máčenou v mléce, nadrobno nakrájeným vařeným vejcem a masem, mravenčími vajíčky nebo sušenými jepicemi.

Klec na slavíka, Bohosudov na Mostecku, 80.-90. léta 19. stol. (NM Praha)

Klíčky na volavé ptáky (NZM Ohrada, sbírka RNDr. K. Pecla)

Hrací strojek k výuce ptáků zpěvu (NZM Ohrada)

¹¹ Cena 1 ptáka se pohybovala kolem r. 1910 od 15 krejcarů po 5 zlatých (PLESSINGEROVÁ, A.: Čížba v Krkonoších a krkonošském podhůří. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 151, ¾, 1982, s. 190), za první republiky na Českobudějovicku 20–25 Kčs (HOSPODÁŘSKÁ, A.: Chytání zpěvných ptáků do zajetí. *Sborníček prací členů Národopisného kroužku*. 1974, s. 9–10).

Sběr mravenčích vajíček¹²

Jen někteří ptáčníci si mravenčí vajíčka opatrovali sami. Většinou se jejich sběrem zabývali chudí venkovští lidé; domkaři, chalupníci a bezzemci. Prodávali je obchodníkům s ptáky ve městech. Šumavští sběrači byli nazýváni *brabenáři*. Vyznačovali se rukama rozežranýma od kyseliny mravenčí. Hlavní sezóna byla pozdě na jaře a v létě. Používalo se několik způsobů sběru. Nejdůmyslnější byly ty způsoby, při nichž mravenci vedeni instinktem sami vytřídili kukly od ostatního obsahu mravenčí kupy – jehličí a hlíny.

Obsah mraveniště se nabral do pytle a doma v kuchyni vysypal na režnou plachtu. Okraje plachty se přehrnuly dovnitř a podložily větvičkami. Mravenci ihned začali nosit vajíčka pod okraje plachty; sběrač jen občas prohrábl vrstvu materiálu a sledoval, kdy mravenci ukončí transport kukel a začnou nosit jehličí. V tu chvíli narovnal okraje plachty, sklepal kukly z větviček a peroutkou je smetl na kus březové kůry. Někteří sběrači to prováděli venku. Pokud svítilo slunce, mravenci pracovali usilovněji.

Jiný způsob – obsah mraveniště se vysypal na malý plácek ohraničený stružkou s vodou. Uprostřed se udělal důlek a zakryl větvičkami. Mravenci nanosili vajíčka do důlku.¹³

Další způsob spočíval v tom, že sběrači vyhloubili v mraveništi otvor a vložili do něj otevřenou láhev. Mravenci s vajíčky napadali do láhve.¹⁴

Získaná mravenčí vajíčka se buď ukládala do chladného sklepa (aby se z nich nevylíhli mravenci), nebo se sušila v troubě. Vajíčka se pak nosila do města, kde se prodávala na litry. Za utržené peníze se rovnou nakoupilo potřebné zboží.

Mnohem menší význam a rozsah než sběr mravenčích vajíček mělo chytání jepic. Provádělo se v srpnu na břehu řeky. Nad rozprostřenou plachtou se rozsvítila lampa karbidka. Jepice zanedlouho pokryly plachtu třeba až do výše 5 cm. Druhý den je ptáčník rukama vymnul, vyfoukal křídélka a tělíčka nechal dosušit.¹⁵

Technika lovu

Způsoby lovu ptáků jsou starobylého, většinou středověkého původu. Byly známy po celé Evropě i mimo ni. Čížba v jednotlivých místech se lišila jen v detailech a intenzitě jednotlivých způsobů.

Čihařská sezóna začínala na přelomu léta a podzimu. Všichni ptáci už vyhnízдили a přepeřili. V té době již začala přilétat první hejna ze severu. Místa k lovu ptáků – čihadla – bývala na návrších osázených jeřáby a křovinami. Čihař měl jednoduchou boudu spletenou z proutí, z níž měl výhled na všechna lapací zařízení.

12 To, co se v běžné mluvě nazývá mravenčí vajíčka, jsou ve skutečnosti mravenčí kukly.

13 VERMOUZEK, R.: Sběrači mravenčích vajíček na Brněnsku. *Český lid* 58, 1971, s. 40–41.

14 PLESSINGEROVÁ, A.: Čížba v Krkonoších a krkonošském podhůří. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 151, ¾, Čížba v Krkonoších a krkonošském podhůří. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 151, ¾, 1982, s.192.

15 Tamtéž.

K lovu mu pomáhali ochočení **volaví ptáci** (volavci, voláci), držení v proutěných klíčkách. Svým zpěvem lákali hejna ptáků svého druhu k nastraženým léčkám. Někdy si musel ptáčník poradit bez volavce a napodobit hlasy ptáků pomocí **vábniček**.

Dalším čihařovým pomocníkem byla sova – obvykle sýček obecný zvaný kulich nebo kalous ušatý. Lov využíval vrozené averze denních ptáků na sovu. Nalétávali na ni a snažili se ji křikem zahnat. Kulicha přenášel čihař v kapse, na čihadle ho uvazoval za poutka. Úsměvným způsobem vysvětluje princip lovu se sovou Crescentius v 10. knize nejstarší středověké zemědělské encyklopedie (1305):

Kalous neboli pouněk a sajč neboli pounkový jsú jednoho přirození a jsú ptáci více noční nežli denní... Protož poněvadž jsú škaredí a řídko od jiných zvířat bývají vidáni, diví se jim ptáci, když je uhlédají, a žádají je viděti, nebo duše tak hovadská jako rozomná v nových věcech a neobyčejných zvláště mívá kochání. Protož lidé, vidúce obletovatí jiné ptáky vokolo kalousa a sajce a na ně s velikú chtivostí hleděti chtějíce, vymyslili jsú, kterak by ty ptáky lapali, kteříž k kalousovi a sajcovi rádi se přibližují...

Živi jsú pak všelikým masem a zvláště myši jedí, a když se slušně najedí, potom se postí za tři neb za čtyři dni a kalous až do osmi dní pro hlad nebývá uražen.¹⁶

V ptáčníkově domácnosti viselo mnoho klecí s volavými ptáky a ptáky na prodej. V prostornější kleci mimo obytnou místnost přebýval sýček. Byl-li dobře ochočený a mohl volně létat po chalupě, vychytil zde spousty myší.

Ptáčnícký skřípec

Staročesky se nazýval *klev*, německy *Kloben*.

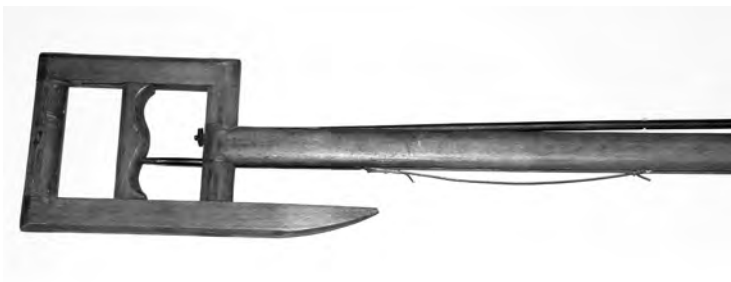
Prastarý nástroj k chytání ptáků, postupně se přestal používat. Nejstarší typy měly podobu velké dřevěné pinzety. Sevření prováděl čihař pouhou rukou nebo posuvným kroužkem. Novější typy byly technicky propracovanější, čelisti se svíraly pomocí táhla. Ptáčník seděl ukrytý v boudě, malým otvorem měl vystrčený skřípec. Ptáci byli přilákáni volavým ptákem nebo pískáním na vábničku a když některý usedl na skřípec, byl chycen za prsty. Lovily se tak hlavně sýkorky.¹⁷

Ptáčnícký skřípec (Prácheňské muzeum Písek)

16 *Crescenti bohemi Partem altera libros VII – XII continentem.* Čs. zeměděl. muzeum ÚVTI, Praha 1966, s. 76.

17 ŠMELHAUS, V.: K vývoji ptačího skřípce. *Československá etnografie VIII-1960-3*, s. 316–319.

Ptáčnický skřípec (Vlastivědné muzeum v Šumperku)

Ptáčnický skřípec (NZM Ohrada)

Humenec

Předvádění funkce humence na zmenšeném modelu (vernisáž výstavy Čížba – umění jemné a líbezný)

Důležitou součástí starých čihadel býval humenec. Bylo to zařízení k chytání ptáků tvořené dvěma obdélníkovými sítěmi. Ty se pomocí provázků tažených do čihařské boudy překlopily a pod nimi se uzavřelo celé hejnklo přilákaných ptáků. Slovo humenec pochází od slova humna a označovalo původně jen holou plochu zbavenou porostu, na níž byly sítě umístěny. (Ve starší literatuře se setkáme se slovem humenec i ve významu pleš). Později se tak označovalo celé odchytové zařízení.

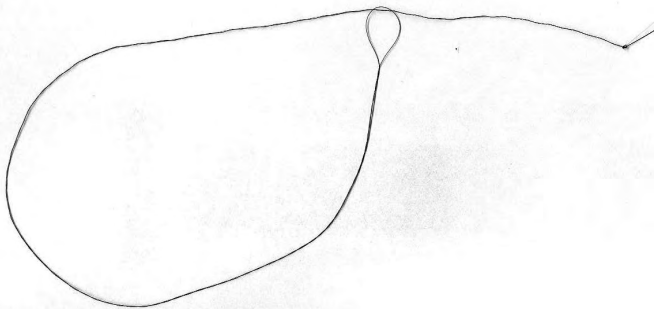
Na podobném principu jako humenec byla dvoudílná **čihařská síť**, jíž se dal pomocí provázku uzavřít prostor nad zapíchanými větvemi či malými smrčky a svazky bodláčků. Smrčky byly zbavené jehličí, větvičky měly potřené lepem a posypané semencem. K přilákání pomohli volaví ptáci v klecích nebo přivázaní na nitích.¹⁸

Bražec

Síť o rozměrech 2,5 x 1,5 m na rámu z větví, od ní jde šňůra přes vztyčitelné zařízení do čihařské boudy. Na ploše pod bražcem¹⁹ jsou zabodány svazky bodláčků, konopí apod. Kolem bražce jsou na zvláštních šlích uvázáni volaví ptáci. Spuštěním bražce se dalo ulovit najednou celé hejnklo ptáků.²⁰

Oka, špruhle

Ptáci určení k jídlu se také chytávali do žíněných ok. K nim se políčily svazky jeřabin nebo černého bezu. Lovily se tak hlavně kvíčaly. Dřevěný rámeček nebo proutěný kroužek se dvěma či třemi oky se nazýval špruhle. Připevňoval se k větvi nebo kmeni osaměle rostoucího stromu. V zimě se chytali vrabci pomocí prkénka se 20 – 30 žíněnými oky, na které se nasypaly plevy, trochu semence nebo semen lopuchu.²¹

Žíněné oko k lovu ptáků

18 Jeden exemplář této sítě je uložen v Muzeu Jizerských hor na Jizerce (MRVA, F. - NÁDENÍK, K.: Ptáčníci alias čihaři. *Krkonoše* 10/2006, s. 33). Její funkce je patrná i z mědirytiny v knize FLEMING, H. F.: *Des Vollkommenen Teutschen Jägers Anderen Haupt-Teil*. Leipzig 1724, s. 200.

19 Klaret jej nazývá *bražek*. Princip lovu byl stejný jako u podražce na bažanty a koroptve.

20 JIRSÍK, J.: Pestrý je život zvířat. *Vesmír*, Praha 1949, s. 5–16.

21 MJARTAN, J.: Materiál k ľudovému poľovníctvu na Záhorí. *Slovenský národopis* XI, 1, 1963, s. 115–121.

Špruhle s kvíčalou chycenou do oka (NZM Ohrada)

Lep

Chytání ptáků na lep bylo velmi oblíbeným a v 19. století i nejpoužívanějším způsobem čižby. Lep se vyráběl z bobulek jmelí nebo ochmetu. Recepty na jeho přípravu byly utajovány a předávaly se z generace na generaci. Některým ptáčníkům

se výroba lepu nedařila a raději si ho kupovali u jiného ptáčníka.²²

Jmelí bílé (*Viscum album*) je poloparazitický keřík opředený mnoha pověrami a mýty. Jeho semena jsou roznášena ptáky; klíčivost je podmíněna průchodem zaživacím traktem. Matthioli o něm píše:

„Měl jest z počtu těch bylin, kteréž na zemi žádného sídla nemají, než na stromích rostou a by je chtěl kdo saditi, neporostou.“²³

Ochmet evropský (*Loranthus europaeus*) roste u nás v teplejších oblastech na dubech. Na rozdíl od jmelí mu na zimu opadávají listy. Bobule jsou žluté. Podrobný popis sběru ochmetu a přípravy lepu popsal bývalý brněnský ptáčník Antonín Procházka v rukopise z roku 1964.²⁴ Lep se ukládal do kamenného hrnce, kůra vytvořená na povrchu se odloupla a vydal potřebný kus lepu. Rozdělal se s olejem, nejlépe lněným, a nanášel na vějíčky.

Vějíčky jsou tenké proutky z břízy, tamaryšku, stébla z rýže (z košťat) a jiných travin nebo tenké drátky. Nejlepší vějíčky byly z pelyňku ladního, na Brněnsku zvaného *pergrós*. Délka vějíček byla 25–27 cm, přibližně odpovídala rozpětí křídel lovených ptáků. Svazek vějíček se obalil lepem tak, aby 6–8 cm zůstalo suché, a vložil se do **lepnice** neboli **lajmtošny**. Odtud ptáčník vějíčky postupně krouživým pohybem vytahoval a kladl je na místo vhodné k lovu. Mohl to být lopuch, bodlák, osaměle stojící makovice apod. – to je tzv. chytání **na potravu**, nebo se vějíčky zapichovaly do břehu přírodního napajedla – chytání **na vodu**. Nejčastěji se vějíce umisťovaly na **rohatinu**. Byl to asi 4 m vysoký strom, jehož větve byly opatřeny zářezy nebo dírkami k uchycení vějíček. Bylo jej možné sklopit a veškerou manipulaci provádět ze země. Ptákům připomínaly rohatinu suchý strom a rádi na ně usedali. Pod rohatinu se dávala klec s volavcem. Při chytání **na sovu** se používaly rohatinu nižší. Rozmístily se okolo berličky se sýčkem, ptáci nalétávající na sovu se na ně občas posadili a přichytili se peřím na vějíčky s lepem. Vějíčky byly na rohatině uchyceny volně a většinou spadly i s ptákem na zem. Aby se pták nemohl ukryt v křoví, ohrazovalo se okolí rohatin nízkými sítěmi – tenátky. Spadlé ptáky čihař chytíl, pomocí dřevěného popela je zbavil lepu, vhodné jedince (samečky) uložil do klece či pytlíku, nevhodné pustil.

Skřivánčí zrcátka

Nástroje k přilákání skřivanů k vlastnímu chytacímu zařízení – sítím nebo vějíčkám. Zrcátkem se otáčelo pomocí šňůry nebo se jen volně zavěsilo a pohyboval s ním vítr. Letící skřivani zřejmě považovali odlesky zrcátka za třpytící se vodní hladinu. Údajně se pomocí zrcátka nachtalo až 8 kop skřivanů denně.²⁵

22 Např. českobudějovičtí čihaři kupovali lep až z Moravy (HOSPODÁŘSKÁ, A., 1974, s. 10).

23 MATTHIOLI, P. O.: *Herbář – jinak bylinář velmi užitečný*. Odeon, Praha 1982, výbor z Hájkova překladu Matthioliho herbáře z r. 1562.

24 Rukopis je uložen v archivu zoologického oddělení MZM Brno, knižně byl vydán v roce 2005 (PROCHÁZKA, A.: *Paměti brněnského ptáčníka*, MZM, Brno, 2005, ISBN 80-7028-271-1).

25 NOVÁK, P. A KOL...: *Encyklopedie strojů a náradí. Lesnictví, myslivost a rybářství*. NZM, Praha 2011, s. 104–105.

Jine ptáky vokolo kalousa a sajce a na ně s velikú chtivostí hleděti chtějíce, vymyslíli jsú, kterak by ty ptáky lapali, kteříž k kalousovi a sajcovi rádi se přibížíjí...

Skřivánčí zrcátko (NZM Ohrada)

Skřivánčí zrcátko s pouzdem (NZM Ohrada)

Sklopký

Pasti zvané sklopký patřily k nezbytné výbavě číhařů.²⁶ Používaly se od středověku do počátku 20. století (vzácně až do 30. let). Byly tvořeny dvěma dřevěnými nebo drátěnými rámy, vypletenými jemnou sítí. Byly určeny hlavně na hmyzožravé ptáky; jako návnada sloužil moučný červ.

Ptáčnické skříňky (truhličky)

Jsou zhotoveny ze silnějších prutů a opatřeny uzavíratelným víkem. Kladly se do křovin, na stromy i na zem. Návnadou byli mouční červi. Na podzim se tak chytali rehkové, v zimě sýkorky. Rehky nechávali horalé často volně létat po světnici, aby lapali mouchy a sbírali jiný hmyz.²⁷

Chytací klíčky (chytačky)

Představovaly šetrný způsob lovu živých ptáků určených ke zpěvu. Byly to klece rozdělené na dvě poloviny, v jedné byl volavý pták, druhá byla otevřena a po usednutí přílišákaného ptáka na bidlo se uzavřela. Jindy byly části tři, v prostřední části byl volavec, po stranách byly chytací oddíly. Klece se zavěšovaly co nejvýše. Dobře se tak chytali čížci, křivky nebo brkoslavi.²⁸

Pérové pasti

Nepoužívaly se běžně; jediný známý soubor pochází ze Slezska z počátku 20. století. Ptáčník zarazil past do kmene stromu a rozevřel její čelisti. Když usedl ptáček na bidlo, uvolnil péro a čelisti ho sevřely za stojáčky.

Tenátka

Jsou to nižší třívrstvé sítě. Vnitřní síť zvaná *jádro* je jemná a hustá, vnější síť zvané *zrcadla* jsou ze silnějších provázků a mají velká oka. Užívaly se hlavně k lovu koroptví a křepelek.

Nárazové sítě

Sítě italského typu jsou třívrstvé, na stejném principu jako tenátka. Od číhařů je převzali ornitologové k odchytu ptáků ke kroužkování. Postupně je nahradily nárazové

26 V Krkonoších je nazývali *flákačky* (PLESSINGEROVÁ, A.: Čížba v Krkonoších a krkonošském podhůří. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 151, ¾, 1982, s. 194), na Brněnsku *sít'ky* nebo *sáčky* (PROCHÁZKA, A.: *Paměti brněnského ptáčníka*, MZM, Brno, 2005, s. 51).

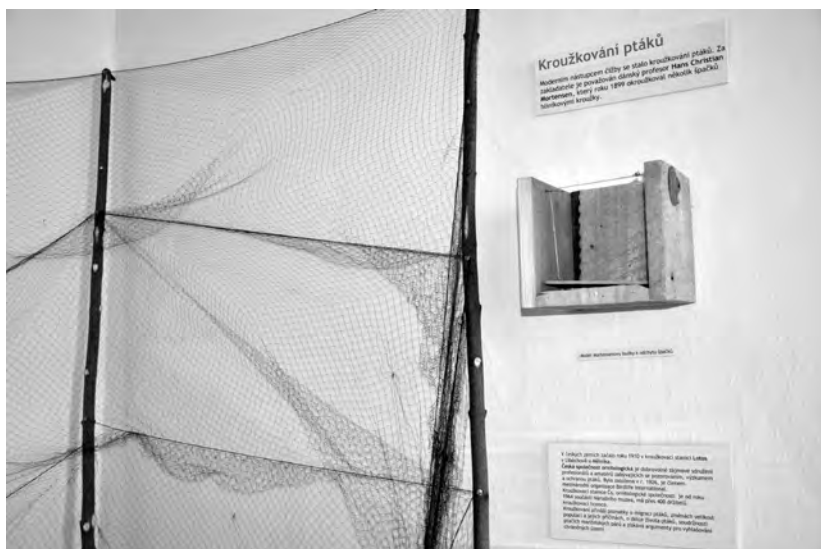
27 PLESSINGEROVÁ, A.: Čížba v Krkonoších a krkonošském podhůří. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 151, ¾, 1982.

28 ANDRESKA, J. - ANDRESKOVÁ, E.: *Tisíc let myslivosti*. Vimperk, 1993, s. 385–386.

sítě japonského typu. Jsou tvořeny jednou vrstvou velmi jemné volné sítě a vodorovně napjatými šňurami. Síť po nárazu letícího ptáka vytvoří kapsu, v níž zůstane pták uvězněn.

Nárazová síť italského typu (sbírka RNDr. K. Pecla)

Nárazová síť japonského typu a model Mortensenovy odchytné budky

Další způsoby lovu

V některých krajích Německa, např. ve středním Porýní byl znám lov foukačkami. Z asi 3 m dlouhých foukaček se vystřelovali hliněné kuličky na spící jikavce. Protože existuje i české jméno těchto foukaček – *plozory* (z něm. Blasrohr), dá se usuzovat, že se kdysi někde používaly i u nás.

Další stříelné zbraně byly používány spíše příležitostně – prak²⁹, vzduchovka, flobertka, brokovnice³⁰.

Jednotlivé druhy ptáků

Drozdi

Inter aves turdus, si quis me iudice certet,

Inter quadrupedes gloria prima lepus

(*Marcus Valerius Martialis, 40/43 – 102/103*)

Drozd brávník

Turdus viscivorus

Je naším největším drozdem. V zimě se často živí kuličkami jmelí a přispívá tím k jeho rozšiřování. To dalo vzniknout latinskému přísloví *turdus ipse malum cacat* (drozd sám sobě zhoubu trousí). Spojitost brávníka se jmelím je vyjádřena i v jeho vědeckém jménu a také ve jménech v některých jazycích:

německy a dánsky – Misteldrossel

anglicky – Mistle Thrush

islandsky – Mistilbröstur

chorvatsky – drozd imelaš

rumunsky – sturzul de vâsc

(české jméno pochází zřejmě od slova brav; tedy brávník = pták vyskytující se v blízkosti pasoucího se drobného dobytka).

Drozd kvíčala

Turdus pilaris

Kvíčaly patřily k nejhodněji loveným drobným ptákům. Byly ceněny pro chutné maso. Donedávna byly řazeny mezi lovnou zvěř.

Je to společenský pták žijící pospolitě i v době hnízdění. Na zimu táhnou

29 V češtině se slovem prak označují dvě odlišné zbraně – prak s gumou a kožený prak využívající odstředivou sílu (známe jej např. z Michelangelovy sochy Davida). Slovenština je rozlišuje, první typ nazývá strílka, angličtina rovněž (catapult a sling).

30 Broky byly č. 14 nebo domácí, lité přes březové koště (ANDRESKA, J., ANDRESKOVÁ, E.: *Tisíc let myslivosti*. Vimperk 1993, s. 389).

naše kvíčaly³¹ do jižní Evropy a k nám přilétají velká hejna ze Skandinávie a Sibiře. Vyhledávají jeřabiny a jiné bobule; v létě se živí hlavně drobnými bezobratlými živočichy.

Kvíčaly byly známy již v antickém Římě. Přilétaly každoročně v době okolo podzimního slunovratu, byly chytány do sítí a dokrmovány ve zvláštních voliérách zvaných *aviaria* nebo *ornithony*. Napájeny byly protékající vodou, krmeny šištičkami z rozetřených sušených fíků a pšeničné mouky, dále prosem, semeny myrty, lentišku, divokými olivami, bobulemi břechtanu a planiky. Trus kvíčal se používal k hnojení a ke krmení dobytka. Varro (116–27 př.n.l.) ve spisu „O zemědělství“ uvádí, že jeho teta Fircellia měla na svém statku v Sabinsku ornithon, v němž vykrmila ročně 5000 kvíčal.³²

Drozd zpěvný

Turdus philomelos

Byl chytán jak pro maso, tak pro zpěv. Norové ho nazývají slavíkem severu. Obliba jeho chovu v kleci ale upadala, zejména pro velkou spotřebu drahého krmení a značnou produkci trusu.

Drozd cvrčala

Turdus musicus

Nejmenší z drozdů. U nás se vyskytuje jen na tahu, často ve společnosti kvíčal. Hnízdí na severu.

Kos černý

Turdus merula

Ještě v 19. století žil pouze v lese. Pak začala jeho invaze do blízkosti lidských sídel a dnes patří k nejznámějším ptákům.

Špaček obecný

Sturnus vulgaris

Přezimuje v jižní Evropě a severní Africe. Hnízdí v dutinách stromů nebo v budkách. Zvyk vyvážovat ptačí budky se k nám dostal pravděpodobně ze Slezska, kde byl znám již počátkem 17. století.³³ U nás se ujal nejprve v podhorských oblastech, zřejmě již v 17. století, neboť se o něm zmiňuje Bohuslav Balbín³⁴. Od počátku 19. století již

31 Kvíčaly u nás počaly hnízdit až po r. 1840 (BAYER, F.: *Prodromus českých obratlovců*. Praha 1894, s. 104).

32 ŠMELHAUS, V.: Poznámky o lovu a výkrmu kvíčal. *Československá etnografie* X, 1962, č. 1, s. 99–102.

33 HUDEC, K.: *Světlem zvířat*. Ptáci 2.

34 BALBÍN, B.: *Krásy a bohatství České země*. Praha 1986, s. 195 (výbor z díla *Miscellanea historica regni Bohemiae*, 1679–87).

byl u nás běžný. Původně vyvěšovali venkované duté špalky nebo uměle zhotovené malé skříňky na vysoké stromy u svých chalup s cílem získat odrostlá mláďata špačku a obohatit tak svůj jídelníček.³⁵ Jedno či dvě mláďata vždy ponechali v hnízdě, neboť pokud by špačci přišli o všechny potomky, již by zde více nehnízдили.

V Chrudimském kraji na panství Richenburg stavěli v 19. století stejným způsobem budky pro kavky.³⁶

Vyvěšování budek bylo běžné v Německu, zatímco v Anglii, dnešní Mekce ornitologie, ještě na konci 19. století zřejmě ne, jak alespoň vyplývá z knihy Jerome Klapka Jerome „Tři muži na toulkách“, kde se píše:

Když jsme jeli vlakem z Berlína do Drážďan, řekl najednou George, který se už čtvrt hodiny velice soustředěně díval z okénka: „Co to mají v tom Německu za zvyk, že si schránky na dopisy dávají do korun stromů? Proč si je jako my, nepřidělají na domovní dveře? To by mě pěkně otravovalo, kdybych si pro dopisy musel denně vyšplhat na strom.“...

Podíval jsem se tam, kam se díval a povídám: „To nejsou schránky na dopisy, to jsou ptačí budky. Tomuhle národu musíš rozumět. Němec má ptáky rád, ale pták, když se to nechá na něm, si postaví hnízdo, kde ho napadne.“

Později byli špačci s oblibou chováni v klecích, kromě vlastního zpěvu napodobovali i jiné ptáky a dokázali se naučit i několik slov.³⁷

Křivka obecná

Loxia curvirostra

Je nazývána též křivonoska či křivozobka. Pro svůj pohyb (šplhání s pomocí zobáku) a částečně i vzhled bývá někdy nazývána papouškem našich lesů (v Rakousku alpským papouškem). Hnízdí v zimě; živí se hlavně semeny jehličnanů. Za úrodou smrkových šišek podnikají hejna křivek daleké tahy.

Býval to velmi oblíbený pták pro chov v kleci. Křivka rychle zkrotne, je čilá a hezky zpívá. Dřevěnou klec ale brzy rozkouše, stejně jako vybavení místnosti, je-li použita na volno. Křivky byly opředeny řadou pověr. Věřilo se např., že chované v kleci chrání člověka před nemocemi. Důvěřiví horalé dokonce pili vodu z jejich napáječek. Do domu, v němž byla chována křivka, neměl nikdy uhodit blesk. Podle jedné bajky všichni ptáci hořekovali při ukřižování Krista, jediná křivka se ale snažila pomoci a pokoušela se hřeby vytáhnout. Od té doby prý má zkřivený zobák.

Brkoslav severní

Bombycilla garrula

Severský pták, do střední Evropy zalétá velmi nepravidelně. To dalo vzniknout

35 KOKEŠ, O.: Ptačí budka v naší minulosti. *Živa* 3/1984, s. 106, OPATRŇY, E.: Poznámka k historii ptačích budek. *Živa* 5/1985, s. 193.

36 SOMMER, J. G.: *Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt*. 5. díl Chrudimer Kreis. Prag 1837, s. 240.

37 BAYER, F.: *Prodromus českých obratlovců*. Praha 1894, s. 121.

pověstem, že přilét brkoslavů znamená válku, mor, hladomor, povodně a jiné pohromy. V létě se živí hlavně komáry, v zimě bobulemi a jinými dužnatými plody. Gesner ho nazval *Garrulum Bohemicum*, tj. česká sojka (má podobné šedorůžové zbarvení jako sojka a přilétal ze severu, tedy zdánlivě z Čech). Němci mu říkali také *Pestvogel* nebo *Kriegsvogel*, starší česká jména byla zimostradka, zimulka, hedvábník, ruský chocholouš.

Je to společenský pták, většinou usedá celé hejno na jeden strom. Vyznačuje se velmi rychlým trávením. Loven býval pro maso.

Pěnkavovité ptáky nazývali ptáčníci ptáky tvrdozobými. Jejich chov v kleci byl snazší, neboť k obživě jim stačí různá semena.

Dlask obecný

Coccothraustes coccothraustes

Živí se hlavně jádry třešňových a višňových pecek, které rozlouskávají silným zobákem, také semeny habru a jasanu. Na zimu naši dlaskové odlétají a na jejich místo přilétají dlaskové ze severu. Vezme-li někdo z neznalosti poraněného dlaska do ruky, tento pták je s to způsobit mu bolestivé a krvavé zranění. V zajetí brzy zkrotne. K spoluzajatcům je nesnášenlivý a zabíjí je.

Pěnkava obecná

Fringilla coelebs

Část pěnkav (většinou samečkové) na zimu neodlétá a mísí se s hosty ze severu. Ptáčníci nazývali určitý druh zpěváků *rajčák*. Ti byli více ceněni. Dále rozlišovali *rajčáky přesazované, bavorské, české* a tzv. *knisky* nebo *šnipry*. Pěnkavy také zpěvem předpovídají počasí. Před deštěm se ozývají hlasem přepisovaným jako „tríf“ nebo též „prř“.

Jíkavec

Fringilla montifringilla

Dostí pravidelný zimní host. Čihaři ho nazývali *hořčák* pro jeho hořkou, ale přesto výbornou chuť.

Stehlík obecný

Carduelis carduelis

Obě pohlaví jsou zbarvena stejně pestře. V zimě se hejna stehlíků potulují za potravou, již jsou semena bodláků, lopuchů a jiných plevelů. Pro krásné zbarvení i zpěv byli stehlíci s oblibou chováni v klecích. Bývali často cvičeni. Museli si např. pomoci náprstku na šňůrce sami načerpat vodu, nebo otevřít víko skříňky se žrádlem. V době rozkvětu ptáčnictví si tak lidé z chudých krajů přivydělávali, neboť cvičení stehlíci byli dražší. V zajetí je to jeden z nejučenlivějších ptáků a je poměrně snášenlivý.

Čížek lesní

Carduelis spinus

V minulosti býval jedním z nejoblíbenějších klecních ptáků, rychle zkontrol, byl čilý a vytrvale zpíval. Snadno se chytal na volavce. Býval ceněn i v kuchyni. V. Šír v Ptactvu českém z r. 1897 uvádí, že na pražském ptačím trhu bývá v zimě vidět množství pobitých a oškubaných čížků. Živý čížek v letech, kdy jich bylo málo, stál až 1 zlatý a 50 krejcarů.

Konopka obecná

Carduelis cannabina

Dříve byla nazývána též jiřice. Je to nejlepší zpěvák z pěnkavovitých, dobře napodobuje hlasy jiných ptáků i různé popěvky. Byla cvičena jako stehlíci a čížci. Část populace konopek je tažná, část jen potulná.

Zvonek zelený

Carduelis chloris

Přezimuje u nás, přilétají i severští zvonci. Zvláště zimní hosté jsou důvěřiví, nechají se chytit do sklápějícího krmítka několikrát za den. V zajetí velmi zkrotnou, mohou i vyletovat z okna a vrací se.

Hýl obecný

Pyrrhula pyrrhula

Je družný, dá se dobře přilákat vábením. U misky se žrádlem není svárlivý (spíš ho odežene malý čížek). Naučí se pískat předzpevované melodie.

Chocholouš obecný

Galerida cristata

Dříve býval také nazýván *trpělka*. Snadno se chytal pod sítko. Na krmítko nechodí, potravu sbírá na zemi. Napodobuje jiné ptáky, a to i ve volnosti. Melodii se neučí po částech, ale tiše sedí s cizím zpívajícím ptákem několik dní i týdnů a pak náhle zazpívá bezchybně celou písničku.

Skřivan polní

Alauda arvensis

Skřivani byli hojně loveni pro kuchyň. Zvláště cenění byli skřivani z okolí Lipska pro česnekovou příchut' (odkud pocházela se neví, neboť česnek se tam nepěstoval). O tom, jaká byla spotřeba skřivanů svědčí údaj R. Heydera v knize „Die Vögel des Landes Sachsen“ (Lipsko 1952), že jen v říjnu roku 1720 bylo dovezeno a v branách Lipska procleno 403 000 skřivanů.

Slavík obecný

Luscinia megarhynchos

Lovili na jarním tahu, hlavně do sklopek. Čihaři z hor za nimi museli sestupovat do údolí. Bývalo to k nelibosti místních sedláků; je např. známo, že sedláci z Polabí pronásledovali krušnohorské čihaře, kteří si do hájů u Labe přišli nalovit slavíky, huře než četníci.³⁸

Kromě uvedených druhů bylo ptáčníky loveno mnoho dalších, např. zvonohlík, žluva, čečetka, střízlík, slavík modráček, rehci, pěnice, vrabci a strnadi, z nepěvců např. dudek a mandelík.

Ptačí trhy

Ve větších městech bývaly specializované trhy na ptáky. V Praze byl takový trh u Stavovského divadla. Nabízeli se zde ptáci živí i zabíť; vykuchaní a někdy i oškubaní (prodavačky je škubaly přímo na trhu). Kromě prodavačů ptáků zde stával lepař nabízející ptáčnický lep a někdy i brabenář s mravenčími vajíčky. Ptačí trhy pravidelně navštěvovali ornitologové, např. Antonín Frič, Jiří Janda a Alfréd Hoříce, a sledovali, zda mezi nabízeným zbožím není nějaký vzácnější druh. Díky čizbě se tak dochovaly faunistické údaje o výskytu některých druhů ptáků na našem území a mnohé muzejní sbírky se obohatily o vzácné preparáty.

Příkladem takového vzácného druhu může být **strnad bělohlavý** (*Emberiza leucocephalos*). V říjnu 1889 ho ulovili na čihadle mezi Polubným a Jizerkou. Náhodou tam zrovna přišli dva lesní ze samoty Velká Jizera na slezské straně Jizerských hor. Lesní Kirschner ptáka určil a odnesl. Když se to dozvěděl pan Michel, ornitolog z Nového Města pod Smrkem, vypravil se na Velkou Jizeru s cílem ptáka získat pro svou sbírku. Ten ale mezitím uhynul a byl předán do Warmbrunnu do sbírky hraběte Schaffgotsche. Pan Michel se odvážil i tam, ale strnada mu nevydali. Po letech, v roce 1966, jej objevil Miroslav Nevrlý ve sbírkách Zoologického ústavu v polské Vratislavi. Žádal o vydání preparátu pro liberecké muzeum, ale ani on neuspěl.³⁹

Po dlouhou dobu to byl jediný doklad o výskytu tohoto druhu v Čechách. V říjnu 1962 byli pozorováni 3 ptáci u Lednice a v roce 2011 rovněž v říjnu byl chycen dospělý samec v Černohorském sedle v Jeseníkách.⁴⁰

Dalšími vzácnými zatoulanci, jejichž přítomnost na našem území se podařilo prokázat díky ptáčníkům jsou např.:

hýl křivčí *Pinicola enucleator* – Fričem i Kněžourkem nazývaný hýl ořešník

křivka velká *Loxia pytyopsittacus* – podle Friče křivka bavorská, živí se hlavně

38 PLESSINGEROVÁ, A.: Čizba v Krkonoších a krkonošském podhůří. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 151, ¾, 1982, s. 187.

39 NEVRLÝ, M.: *Knihy o Jizerských horách*. Ústí nad Labem 1981, s. 160–161.

40 Podle údajů Faunistické komise České společnosti ornitologické z 23. 1. 2013 (<http://www.fkco.cz/druhypo/embleu.html>).

semeny borovic

křivka bělokřídlá *Loxia leucoptera* – obývá pásma modřínových lesů

sněhule severní *Plectrophenax nivalis*

špaček růžový *Sturnus roseus*

konopka žlutozobá *Carduelis flavirostris*

drozd stěhovavý *Turdus migratorius* – původem ze Sev. Ameriky

sýkora azurová *Parus cyanus* – Frič ji nazývá modřinka sibiřská.

Čižba a umění

Svrázní postavy ptáčníků se zabydly ve venkovských románech 19. století. Jsou to např. farář Zeidler v Jiráskově kronice „U nás“, švec Brabeneč v knize povídek „Blouznivci našich hor“ od Antala Staška či farář Stehlík v „Zapadlých vlastencích“ K. V. Reise.

Krkonošský písmák Věnceslav Metelka ve své mravoučné úvaze srovnává čižbu s lákáním lidí do krčem.

Ptáčníci jsou hlavními postavami v Klicperově hře „Ptáčník“ a Vrchlického „Král a ptáčník“.

Asi nejslavnějším ptáčníkem je Papageno v Mozartově opeře „Kouzelná flétna“. Ptáčník je také hlavní postavou stejnojmenné operety vídeňského skladatele Carla Zellerera z roku 1891.

Ze současných autorů stojí za pozornost Věra Provazníková se svou básní „Smrt ptáčníková“.⁴¹

Z filmové tvorby můžeme připomenout postavu Imra Kormána (Jiří Schmitzer) ve filmu Martina Šulíka „Krajinka“.

Pěvní ptáci byli vedle květin oblíbeným motivem v lidové tvorbě.

Současnost

V některých zemích se čižba udržela dodnes. V Rakousku v oblasti Solné komory se tradice chytání ptáků uchovala v kultivované podobě. Od poloviny 19. století⁴² se zde konaly prodejní výstavy ptáků spojené s květinovou výzdobou a tancem. Výtěžek z prodeje šel do společné pokladny a hradily se z něho jiné akce jako např. Poštovní vánoční strom. Od 30. let 20. století se ptáci neprodávají, ale pouze vystavují. Dnes zde má čižba 550 aktivních členů v 32 spolcích sdružených v „Asociaci ptačích příznivců Salzkammergut“. Spolky organizují výstavy v neděli před sv. Kateřinou, společná výstava je na první adventní neděli, kde se vystavují nejhezčí ptáci z každého spolku. Hlavními ptáky jsou křivky, hýlové, čížci a stehlíci. K lovu se smí používat jen sítky 20 x 30 cm nebo pozemní síť 1 x 1 m. Ptáci se chytají mezi 15. zářím a 30. listopadem,

41 Divoké víno 3/1969.

42 V Ebnsee od r. 1862, v Gmunden od r. 1864 a v Bad Ischl od r. 1910.

kroužkují se a pouštějí. Ptáčník si smí ponechat jen 4 ptáky. Na začátku hnízdního období se ptáci kromě volavých pouštějí. Ztrátu svobody nahrazuje volavcům dobrá péče a bezpečí – zatímco v přírodě se dožívají ptáci v průměru 3 – 4 roky, volaví ptáci se dožívají více než 20 let.

Této tradice si Rakušané velmi cení, je pro ně spojením s přírodou, které nemůže být nahrazeno žádnými virtuálními alternativami.

Od roku 2010 je čižba v Solné komoře zařazena mezi nehmotné světové kulturní dědictví UNESCO.⁴³

Kroužkování ptáků

Moderním nástupcem čižby se stalo kroužkování ptáků. Za zakladatele je považován dánský profesor **Hans Christian Mortensen**, který roku 1899 okroužkoval několik špačků hliníkovými kroužky.

V českých zemích začalo roku 1910 v kroužkovací stanici **Lotos** v Liběchově u Mělníka (byla v provozu do r. 1938).

Česká společnost ornitologická je dobrovolné zájmové sdružení profesionálů a amatérů zabývajících se pozorováním, výzkumem a ochranou ptáků. Byla založena v r. 1926⁴⁴, je členem mezinárodní organizace Birdlife International⁴⁵. Kroužkovací stanice Čs. ornitologické společnosti je od roku 1964 součástí Národního muzea, má přes 400 držitelů kroužkovací licence.

Kroužkování přináší poznatky o migraci ptáků, změnách velikost populací a jejich příčinách, o délce života ptáků, soudržnosti ptačích manželských párů a získává argumenty pro vyhlášení chráněných území

Pomůcky ke kroužkování: kroužky, kleště, měřítka, váhy, sklopky, nárazové sítě italského a japonského typu, hlasové nahrávky. Kromě hliníkových kroužků se dnes používají různobarevné plastové kroužky nebo límce s kódem, který je odečitelný dalekohledem.⁴⁶

Závěr

Čižba ve svém staletém vývoji prošla mnoha podobami, od prvotní potřeby zahánění hladu a doplnění chudé stravy o živočišné bílkoviny přes vznešenou zábavu spojenou s duševním odpočinkem a meditací po dnešní šetrnou formu v oblasti Solné komory uchováající lidové kulturní tradice. Hlavně ale přinášela našim předkům vzrušení z lovu a pocit volnosti a sepětí s přírodou. Mnoho radosti přinášel i chov zpěvných ptáků

43 WIENER, L.: *Vogelfang im Salzkammergut*. (http://www.vogelfreunde.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=57, 28.1.2013).

44 Jako Čs. společnost ornithologická, ustanovující schůze byla r. 1928, předsedou se stal prof. Jiří Janda. V roce 1982 se rozdělila na Českou a Slovenskou ornitologickou společnost.

45 Založenou r. 1994 v něm. Rosenheimu.

46 Kroužkovací stanice NM Praha (<http://www.nm.cz/old/krouzkovaci/index.htm> , 4.2.2013).

v domácnosti. Zákaz lovu ptáků ke konci 19. století nesli jako velkou nespravedlnost, což nejlépe vyjádřil A. Stašek v postavě ševce Brabence:

„...co nejhoršího: přišel četník do bytu a všechny ptáčky vypustil na svobodu. Při jiných nehodách zuřival, rotil, tloukl pěstí po stole, kopal nohama do židlí a pouštěl zlost do všech předmětů, které se mu nahodily; ale po tomto neštěstí svěsil hlavu a byl smuten. Prázdné klece naň zály hůře než prázdné chlěvy na sedláka jemuž v exekuci prodali dobytek. Byl hluboce přesvědčen, že se mu stala veliká křivda, a stýskal si po zpěvácích, jako by s nimi uletěla lepší polovička jeho duše.“

Johann Coler (Colerus), německý evangelický farář a spisovatel 16.–17. století označuje čižbu jako umění jemné, líbezné a užitečné⁴⁷. Ve skutečnosti měla čižba i velmi stinné stránky, kromě mnohdy masového vybití zpěvného ptactva to bylo až kruté zacházení s volavci (přivazování za ocas, oslepování)⁴⁸. Není proto třeba zániku čižby litovat; bylo by ale škoda, kdyby se povědomí o ní mělo zcela vytratit. Dodnes se v naší mluvě vyskytují obraty spojené s čižbou: *sednout někomu na lep, na vějičku, někomu naletět*, v příslovích: *když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají, lepší vrabec v hrsti než holub na střeše* apod.

Nástupci starých ptáčníků, amatérští ornitologové a milovníci přírody, se dnes spokojují s pozorováním a posloucháním ptáků ve volnosti, případně provádějí šetrné odchyty a kroužkování pro potřeby vědeckého výzkumu.

Prameny a literatura

ANDRESKA, J. - ANDRESKOVÁ, E.: *Tisíc let myslivosti*. Vimperk 1993, s. 382-391, ISBN 80-85618-12-5.

BALBÍN, B.: *Krásy a bohatství České země*. Praha 1986, s. 195.

BAYER, F.: *Prodromus českých obratlovců*. Praha 1894.

BERANOVÁ, M.: *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Academia, Praha 2011. ISBN 978-80-200-1991-2.

BUB, H.: *Vogelfang und Vogelberingung zur Brutzeit*. Die neue Brehm-Bücherei, A Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt 1974.

BULIARD: *Der Vogelsteller*. Quedlinburg u. Leipzig 1840, Druck u. Verlag: Gottfr. Basse, 9. vydání, 159 s.

BREHM, A.: *Gefangene Vögel. Ein Hand- und Lehrbuch für Liebhaber und Pfleger einheimischer und fremdländischer Käfigvögel*. Leipzig u. Heidelberg 1870.

COLER, J.: *Oeconomia ruraris et domestica*. Hayl 1645, s. 605.

Crescenti bohemi Partem altera libros VII – XII continentem. Čs. zeměděl. muzeum

47 Es ist aber dieser Vogelfang auch eine feine liebliche und nützliche Übung (COLER, J.: *Oeconomia ruraris et domestica*. Hayl 1645, s. 605).

48 Je ovšem třeba říci, že většinou se ptáčníci starali o své svěřence s velkou láskou.

ÚVTI, Praha 1966.

ČERNÝ, J. V.: *Myslivost'*. Kniha VI. Zákony o myslivosti. Praha 1882.

DÖBEL, H. W.: *Neueröffnete Jägerpractica oder der wohlgeübte und Erfahrene Jäger*. Leipzig 1783.

FLEMING, H. F.: *Des Vollkommenen Teutschen Jägers Anderen Haupt-Teil*. Leipzig 1724.

FORMÁNEK, J.: Kvičala obecná – *Turdus pilaris*. *Živa* 1/1973, s. 33.

HANZÁK, J. - BOUCHNER, M. - HUDEC, K.: *Světém zvířat*. II. díl – 2. část Ptáci, SNDK, Praha 1963.

HOHBERG, W. H.: *Georgica curiosa aucta*. 2.díl: Adelichen Land- und Feld-Lebens. Nürnberg 1695, s. 790–839.

HOSPODÁŘSKÁ, A.: Chytání zpěvných ptáků do zajetí. *Sborníček prací členů Národopisného kroužku*. 1974, s. 9–10

CHADT (Ševětínský), J.: *Dějiny lovu a lovectví (myslivosti) v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Louny 1908, s. 364–369.

JIRÁSEK, A.: *U nás* I. Praha 1973.

JIRSÍK, J.: *Naši pěvci*. ČSAV, Praha 1955.

JIRSÍK, J.: Pestrý je život zvířat. *Vesmír*, Praha 1949, s. 5–16.

KNĚŽOUREK, K.: *Velký přírodopis ptáků*. Kober I. L., Praha 1910.

KOKEŠ, O.: Ptačí budka v naší minulosti. *Živa* 3/1984, s. 106.

KOMENSKÝ, J. A.: *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*. SPN Praha [1958?], přetisk vydání vytištěného v Levoči 1685.

METELKA, V.: *Ze života zapadlého vlastence*. Praha 1982.

MJARTAN, J.: Materiál k ľudovému pol'ovníctvu na Záhorí. *Slovenský národopis* XI, 1, 1963, s. 115–121.

MRVA, F., NÁDENÍK, K.: Ptáčníci alias čihaři. *Krkonoše Jizerské hory* 10/2006, s. 32–33.

NEVRLÝ, M.: *Kniha o Jizerských horách*. Ústí nad Labem 1981, s. 157–164.

NOVÁK, P. a kol.: *Encyklopedie strojů a nářadí. Lesnictví, myslivost a rybářství*. NZM, Praha 2011, ISBN 978-80-86874-34-0.

OPATRŇNÝ, E.: Poznámka k historii ptačích budek. *Živa* 5/1985, s. 193.

PLESSINGEROVÁ, A.: Čížba v Krkonoších a krkonošském podhůří. *Časopis Národního muzea – řada historická*. 151, ¾, 1982, s. 184–199.

PROCHÁZKA, A.: *Paměti brněnského ptačníka*. Moravské zemské muzeum, Brno 2005, ISBN 80-7028-271-1.

RAIS, K. V.: *Zapadlí vlastenci*. Praha 1965.

- RETTIGOVÁ, M. D.: *Domáci kuchařka*. Praha 1986 (podle 4. vydání z r. 1844).
- RIEDER, W.: *Schnábö Heil! Singvogelfang und Singvogelhaltung im Salzkammergut*. Gmunden 2002.
- RODOVSKÝ Bavor z Hustřan: *Kuchařství to jest knížka o rozličných krmích*. Praha 1975.
- SCHRÖDER, C.: *Neue Lustige und Vollständige Jagd-Kunst*. Franckfurt u. Leipzig 1716.
- SOMMER, J.G.: *Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt*. 5. díl Chrudimer Kreis. J. G. Calve'schen Buchhandlung, Prag 1837, s. 240.
- STAŠEK, A.: *Blouznivci našich hor*. Praha 1959.
- ŠERÝCH, J.: *Michael Rentz fecit*. Praha 2007, ISBN 978-80-246-1229-4.
- ŠMELHAUS, V.: K vývoji ptačího skřípce. *Československá etnografie VIII-1960-3*, s. 316–319.
- ŠMELHAUS, V.: Poznámky o lovu a výkrmu kvičal. *Československá etnografie X*, 1962, č. 1, s. 99–102.
- VERMOUZEK, R.: Sběrači mravenčích vajíček na Brněnsku. *Český lid 58*, 1971, s. 40–41.

Elektronické zdroje

- PODPĚRA, P.: *Kvičala a trochu historie*. [online] [cit. 28.1.2013]. Dostupné na: <http://www.ifauna.cz/archiv/rocnik/15/cislo/20/clanek/3067/kvicala-a-trochu-historie>.
- RAKUŠAN, C.: *Sporcův Bon Repos*. [online] [cit. 28.1.2013]. Dostupné na: http://www.radvatehohuberta.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=132:sporck-uv-bonrepos&catid=83:umeni&Itemid=162).
- WIENER, L.: *Vogelfang im Salzkammergut*. [online] [cit. 28.1.2013]. Dostupné na: http://www.vogelfreunde.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=57.
- Kroužkovací stanice Národního muzea Praha. [online] [cit. 4.2.2013]. Dostupné na: <http://www.nm.cz/old/krouzkovaci/index.htm>.
- Strnad bělohlavý (*Emberiza leucocephalos*), Pine Bunting. [online] [cit. 23. 1. 2013]. Dostupné na: <http://www.fkco.cz/druhypo/embleu.html>.

Rys ostrovid, jeho vyhubení a návraty na naše území

Eurasian lynx, its extermination and return to our area

Nejmenší ze skupiny velkých šelem je rys ostrovid (Lynx lynx). Tato šelma je z nich v současnosti na našem území nejhojnější, proto s její ochranou souvisejí časté problémy. Historii jejího vyhubení a potíže spojené s jejím návratem rekapituluje předložená studie.

The smallest of the group of large carnivores is the Eurasian lynx (Lynx lynx). This beast is one of the currently most abundant in our area, therefore its protection is related to numerous problems. This study recapitulates history of its eradication and problems associated with its return to the area.

Úvod

Rys ostrovid se stal v poslední čtvrtině 20. století do značné míry modelovým živočišným druhem. Ačkoli prokazatelně není nebezpečný člověku, představuje v českých zemích zdroj a předmět nejzávažnějších sporů mezi občany stranícími ochraně přírody a občany zabývajícími se dlouhodobě myslivostí. Averse myslivců vůči přítomnosti rysa v honitbách je dlouhodobě známá a dobře ji dokumentuje práce

Původní areál

Původní areál rysa ostrovida byl velmi pravděpodobně plošný a celoevropský s přesahem do severní Asie. S postupujícím odlesňováním krajiny a pod loveckým tlakem ustoupil ze svého původního areálu do zalesněných (obvykle, ale ne vždy) horských oblastí, tedy výsledně do severní a východní částí Evropy. Tak se dodnes zachovaly tři izolované fragmenty původní populace, skandinávská (2500 jedinců), ruská, s přesahem do Pobaltí (z Pobaltí je znám výskyt 2000 jedinců, věrohodné údaje z Ruska nejsou k dispozici), a karpatská (2200 jedinců). Do velmi omezené části našeho území aktuálně zasahuje západní okraj zmíněné karpatské populace.²

Metody lovu

Lovecké postupy vedoucí k ulovení rysa vyplývaly z dlouhodobé zkušenosti. Byly mírně odlišné od způsobu lovu medvědů a vlků. Dobrý rysí zrak a sluch prakticky znemožňovaly náhodné setkání s rysem při obchůzce revíru. Jiná situace ale nastávala v zimě na sněhu, tehdy bylo možné rysa stopovat. To ale také nebylo nic jednoduchého, rysí teritorium je totiž velké a noční trasa obchůzky dlouhá. Podle ústního sdělení Otto Haucka, který rysy v Beskydech v zimě vícekrát stopoval, může rys na lovu urazit za noc i 30 km. Podle Kunce rys v podmínkách slovenských Karpat sleduje okruh o průměru až 30 km, a obchází trasu často i více dnů.

K lovu byla užívána tenata, dále pak nástrahy různého typu, tedy tlučky, železa, ale i různě konstruované samostřily. Nejpozději se prosadil lov střelnou zbraní, který se odehrával při naháčkách.

K lovu do **tenat** bylo nezbytné důkladné obeznání rysů na obnově³, tedy na čerstvě napadlém sněhu, který informaci o přítomnosti rysů (ovšem i jiných šelem) prozradil. Popis lovu s tenaty se zachoval z Křivoklátska, v dopise, který cituje Maxera⁴. Autorem relace byl lovcí Jan Křištof Rayman. Dne 8. ledna 1695 píše lesnímu inspektorovi Janu Mayerovi, že 7. ledna na první obnově honili v Oborském revíru rysa, a ten dvakrát vpadl do sítí, podvkrát se ale odrazil a projel mezi honci zpět. Šťastnou náhodou byl ale střelen kulí v plném skoku. Byla to samice, velmi stará, se zčernalým a obroušeným chrupem.⁵

Vyhledávání stop, tedy obcházení obnovy, měli jako trvalou povinnost

1 ČERVENÝ, J.- KOUBEK, P.- BUFKA, L.: Euroasian Lynx (*Lynx lynx*) and its chance for survival in Central Europe: the case of the Czech Republic. *Acta Zoologica Lituanica*, Volumen 12, Numerus 4., 2002.

2 KOUBEK, P., 2002. Dostupné na: <http://www.beskydy.ivb.cz/selmy-v-beskydech/rys-lynx-lynx/7-rys-lynx-lynx>

3 Obnova = myslivecké označení nově napadlého sněhu, stopy na něm zanechané poskytují lovcí aktuální informaci o přítomnosti zvěře v revíru.

4 Rudolf Maxera, křivoklátský archivář (*1868; +1935).

5 MAXERA, R., : *Myslivost' v hloubi lesů křivoklátských*. Manuskript, 1934.

ustanovení obchodníci (od slovesa *obcházeti*⁶). K tomuto konkrétnímu loveckému postupu se zachovala mimořádně zajímavá korespondence mezi čtyřmi obyvateli křivoklátského regionu a místodržitelkou kancelář z roku 1571:

1571, 10. října: *Po supplikaci čtyř poddaných arcikníže Ferdinand hejtmanovi Křivoklátskému Václavu Ouličkovi nařizuje, aby jim od každého vlka i rysa mimo starobylé právo ještě po 20 grošů míšeňských se dávalo.*

Supplikace čtyř poddaných Křivoklátských.

Nejasnější DC. Na VAMst (= Vaší arciknížecí milosti) se vši poddaností vznášíme, kterak již od několika let forštmistra pana Jetřicha z Vřesovic z přinucení jedné každé zimy býváme, když sněhové a obnovy bývají, že musíme na obchoze den ode dne choditi, a za to se nám nic neplatí; což nám chudejm, nemaje my na to žádné povinnosti, s velikejm ublížením a obmeškáním živnosti naši jest. Protož nejmilostivější arcikníže, VAMsti se vši poddaností poníženě prosíme, že nás těch obchozí milostivě zbaviti ráčíte, tak abychom mohli živností svých volněji hleděti, s manželkami a dítkami svejmi se živiti. A pakli by nás to vždy zminouti nemohlo, poníženě prosíme, že nás milostivě opatřiti poručiti ráčíte, abychom za práce naše nějakaj ouplatek a stravu, kdybychom z vobchoze na zámek přišli, jmiti mohli... VAMsti věrně poddaní.

Starej, Jaroš, Koubek z Zbečna, Kňourek z Bukový.

(Poznámka kancelářská.) Na suplikaci obchodníků p.hejtman (Oulička) tuto zprávu dává, že prv když obcházejí a na zámek přijdou, stravu mají; ale aby pilnější obchozí byli, mohlo by se jim od každého vlka a rysa mimo starobylé právo po 20 gr. m. přidati.
– Exped. dne 10. 8bris ao 71.

(Rozhodnutí arciknížecí.) Slovný věrný náš milý! Jakož Starý, Jaroš, Koubek z Zbečna a Kňourek z Bukový, obchodníci lesuov k panství našemu Hrádeckému přináležejících skrze suplikací poníženě na nás vznesli, že by jim veliké ublížení a obmeškání na jich živnostech skrze takové obchozí diti se jim mělo, nás pokorně s poddaností prosíce, abychom jich těch obchoz (sic) milostivě zbavili, anebo za jich práce nějaký ouplatek a stravu, kdyžby na zámek Křivoklát přišli, dávatí milostivě poručiti ráčili: I aby oni tím pilnější v obchozích byli, také sobě tím méněji v jednom i druhém ztěžovali, tobě milostivě poručeti ráčíme, aby se těm svrchujmenovaným obchodníkuom na potomní čas od každého vlka, též i rysa, mimo starobylé právo po 20 gr. míš. platilo, jim také, kdyžby na zámek přišli, strava jakož i prve se dávala... Dán v Domažlicích v středu dne 10. m. Oct. ao 71.⁷

Další metodou bylo líčení **samostřilů**. Samostřily, ať na bázi kuše nebo střelné zbraně, byla zařízení při užití ve volné krajině dosti nebezpečná, a to lidem, dobytku i zvěři. Jejich užívání bylo proto opakovaně úředně zakazováno. Pomocí

6 Sloveso *obcházeti* již dávno ztratilo tento konkrétní význam, každopádně bylo míněno skutečně fyzické obcházení jednak celého revíru, jednak kolem konkrétních lečí, to obojí na obnově.

7 Archiv český, díl XXII, 1905. Z místodržitelského archivu v Inšpruku. Opis v archivě zemském v Praze.

samostřílou byl uloven poslední rys regionu Českosaských pískovců v Kozím Dole, a to na česko-saské hranici roku 1743.

Tlučka je past, která po spuštění zabíjí živočicha vlastní vahou. Její užívání je v našich podmínkách již dlouhou dobu zakázáno. Do pasti láká šelmu návnada. Na Šumavě, těsně za státní hranicí, v bavorském Finsterau, byly v 19. století poslední zbytky šumavské populace rysa vyhlazeny právě tlučkami.

Jako patrně nejúčinnější metoda lovu se výsledně ukázalo líčení nášlapných **želez**, do kterých byla podle Julia Komárka v první polovině 20. století chycena většina ulovených rysů na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Železa se ale používala daleko dříve, je uveden např. úlovek rysa v Jeseníkách, chyceného do želez už roku 1770, byl to velmi pravděpodobně poslední ulovený rys na panství Víznberk (Wiesenberg), dnes Loučná nad Desnou.⁸

Lov se psy

Lov, kdy psi rysa zaženou na strom, na kterém ho lovec poté střílí, je ve středoevropském prostoru také doložen. Zmiňuje se o něm Lindemann⁹ (1937) v krátké studii věnované lovu v meziválečném Polsku, a to s poznámkou, že tato metoda již není používána, protože by záhy vedla k vyhubení druhu. Poutavě tento lovecký postup popisuje Seton¹⁰, i když v jeho popisu se jedná o jiný druh rysa – rozšířeného v Severní Americe.

Naháňka

Lindemann také popisuje pro něj recentní způsob lovu rysa **naháňkou**, kdy proti stojícím střelcům postupuje hustá řada honců. Podobný lovecký postup z českých zemí zmiňuje Rozmara.¹¹

Důvody vedoucí k lovu rysa

Úlovek rysa poskytoval lovcovi dvě formy užitku, zástřelné a kožešinu. Zástřelné bylo obvykle svou výší totožné se zástřelným za ulovení vlka. Rysí kožešina, zejména zimní, pak byla oblíbeným a vysoce ceněným obchodním artiklem. Maso rysa nebylo v oblasti České republiky konzumováno a v kuchařských knihách receptury k jeho úpravě chybí. Pozoruhodné jsou zaznamenané pověry související s užitím různých částí uloveného rysa jako medikamentů. Například v blízkém Bavorsku bylo rysí maso užíváno jako prostředek proti nevolnosti. Rysí drápy, ve zlatém nebo stříbrném amuletu, se užívaly jako účinný lék proti epilepsii. Při při záchvatech dny

8 HOŠEK, E.: O zvěři a myslivosti na panství Branná, Velké Losiny a Loučná v 17. a 18. století. *Severní Morava, svazek 12*. Vydal vlastivědný ústav v Šumperku, Šumperk, 1965.

9 LINDEMANN, W.: Der Luchs in Polen. *Waidwerk der Welt, Erinnerungswerk an die internationale Jagdausstellung Berlin 1937*. Vydal Reichsbund „Deutsche Jägerschaft“ v nakladatelství Paul Parey, Berlin 1938.

10 SETON, E.T.: *Dva divoši*. Praha 1957 (1. anglické vydání 1902).

11 ROZMARA, V.: *Knih o myslivosti*. Nakladatelství Theodor Kopecký, Písek 1912.

se rysím spárem třela bolestivá místa. Odvar ze stehenních kostí rysa byl pokládán za lék proti zaníceným mandlím. Rysí tuk byl užíván na vymknuté a jinak poraněné klouby.¹² Popel ze spálených drápků a kožešiny byl podle Plinia užíván proti svědění kůže.

Vyhubení populace rysa na našem území

Na dnešním území České republiky byla původní populace rysa vyhubena v průběhu 18. století, pouze její nepatrné zbytky se dožily století devatenáctého.

Tabelární přehled úlovků po roce 1800 v Čechách.

1801	Děčínský Sněžník	Děčínsko
1802	Panství Vimperk	Šumava
1815	Panství Kraslice	Krušné Hory
1823	Plechý	Šumava, Bavorsko
1824	4 jedinci, snad rodina	Třeboňsko, snad panství Třeboň, bez lokality
1830 12.6. F juw	Tocov-Totzau u Jakubova (lovec lesník J. Kallista)	Doupovské Hory
1835	Poslední doložený rys Čech	Táborsko, bez lokality
1818 17.3.	bez lokality	Harz, pouze pro srovnání

Pro exaktní určení času vyhubení rysů v konkrétních regionech zůstane podstatná a intenzivně se nabízející otázka, jak odlišit původní populaci velmi skrytým způsobem žijícího druhu od náhodných migrantů, patrně definitivně nezodpovězena. Určitým klíčem k řešení je úvaha o tradiční myslivosti, kdy automatickou povinností personálu bylo kontrolovat stav zvěře v revíru při každé obnově. Na řadě panství patřila mezi poddanské povinnosti každodenní stopařská obchůzka v době sněhové pokrývky, časově velmi náročná (srov. s kapitolou Lov do tenat). Za takových okolností by tedy bylo mimořádně nepravděpodobné, že by se přítomnost rysa utajila byť jen jednu zimu, ale každopádně byli pečlivě sledováni rysové v regionu trvale přítomní i pouze migrující, což bylo pro tehdejší lovce nerozlišitelné.

Rysí populace před svým vyhubením nepochybně zažila dlouhodobé pronásledování, které lze doložit přehledem starších právních norem a jim předcházejících instrukcí.

Na rozdíl od medvěda a zejména vlka nebyla nikdy lovu a úlovkům rysa

12 BÄCHTOLD-STÄUBLI, H.: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. 2000.

věnována tak důkladná pozornost. Velmi podstatnou vlastností nebo snad lépe schopností rysů je, jak poukázal Komárek¹³, jejich celková nenápadnost. Rysové žili v době jeho mysliveckého a zoologického působení v Karpatech tak skrytě, že o jejich přítomnosti neměli místní lidé, včetně pastevců a často ani lesníků, tušení.

Navíc útoky rysa na člověka a velká domácí zvířata nebyly prakticky zaznamenány, také škody na zvěři byly ve srovnání s medvědem a vlkem malé.

Právě toto může být důvod, proč je o rysu známo, ve srovnání s dalšími šelmami, výrazně méně historických údajů. Je ale patrné, že i přesto byl rys odedávna intenzivně pronásledován. Důsledkem toho bylo, že ačkoli rys původně obýval areál rozprostírající se na celém našem území, na přelomu středověku a novověku už přežíval jen v oblastech velkých lesních celků. Rys se proti tlaku člověka patrně nebránil (na rozdíl od vlků a medvědů) ani tak pomyslným ústupem do hor, ale právě již zmíněnou nenápadností. Poslední rysové v Čechách, jak dokládá *Přehled úlovků doložených po roce 1800*, nebyli uloveni ve vysloveně horských lokalitách.

Na číselnou disproporci v úlovcích velkých šelem poukazuje například Hošek¹⁴. Jako příklady uvádí panství Loučná a Velké Losiny¹⁵, kde bylo v intervalu let 1643–1792 uloveno 293 vlků oproti 42 úlovkům rysů, a dále panství Brtnice, kde bylo v letech 1662–1752 uloveno 105 vlků a pouze 9 rysů. Disproporci vysvětluje poněkud spekulativně tím, že pro lesní personál bylo snazší zatajit vrchnosti (a následně prodat kožešinu) individuálně uloveného rysa než vlky, kteří byli obvykle loveni při skupinovém lovu, kde možnost odcizení úlovku byla prakticky nulová. Proti této teorii mluví hlavně to, že za rysa bylo lovcům vypláceno zástřelné, a to i za ulovená mláďata, jejichž kožešina byla zcela určitě zpeněžitelná jen velmi komplikovaně.

Nesporným faktem ale zůstává, že počet úlovků rysů (a nejspíše i jejich početnost) byl po třicetileté válce na většině panství nižší než u ostatních šelem.

V literatuře bývá často citován Josefský lovecký patent (tedy Zákon o myslivosti) z roku 1786 jako moment, který umožnil lov rysa všem obyvatelům monarchie. Ve skutečnosti ale možnost lovu rysů umožnily již dříve, obě již citované, habsburské lovecké Instrukce, jako první Maxmiliánská¹⁶ (Instrukce z 20. října 1568 daná císařem Maxmiliánem I. nejvyššímu lovcímu¹⁷ v Království

13 KOMÁREK, J.: *Lovy v Karpatech*. SZN, Praha 1971.

14 HOŠEK, E. Rysi na Moravě a ve Slezsku. *Československá ochrana přírody* 14. Bratislava 1976.

15 HOŠEK, E.: O zvěři a myslivosti na panství Branná, Velké Losiny a Loučná v 17. a 18. století. *Severní Morava, svazek 12*. Vydal vlastivědný ústav v Šumperku, Šumperk, 1965.

16 Poměrně obsáhlou část věnovanou lovu šelem včetně rysů obsahuje právě **Instrukce císaře Maxmiliána** z roku 1568 (Archiv český 1905).

17 Titul nejvyššího lovcího je v českých podmínkách velmi starý, datovaný již do 12. století. Jednalo se o dvorský úřad s rozsáhlými povinnostmi. Nejvyšší lovcí vykonával dozor nad lesy (teoreticky v celém království, v praxi ale hlavně nad revíry panovníka, které se rozkládaly zejména v okolí Prahy) a jeho hlavním úkolem bylo pro panovníka připravovat lovy a hony; zároveň měl také dohlížet na dodávky zvěřiny pro královský stůl. Byli mu také podřízeni ostatní lovcí a jejich personál, kteří měli na starosti jednotlivé obvody královských lesů (např. Křivoklátsko).

českém Dietrichu von Schwendi) a posléze velmi podobná Rudolfská (Instrukce z roku 1599 daná císařem Rudolfem II. nejvyššímu lovcímu v Království českém Janu z Vřesovic).¹⁸

Legalizovaný lov rysů, de facto ovšem spíše cílené vybíjení, tedy nastal o více než 200 let dřív, než se předpokládá. Za takových okolností není vůbec divné, že rys byl vyhuben, podivný je spíše fakt, že se tak nestalo daleko dříve. Zástřelné jeden zlatý bylo vypláceno dlouhodobě a v čase se příliš neměnilo. Zvýšilo se až v 19. století, tehdy ovšem výplatu odměny přímo garantoval stát (více v kapitole Právní aspekty). Motivační role této odměny se zřejmě projevovala dlouhodobě, tedy kdo našel rysí stopu, viděl na jejím konci nikoli vzácnou šelmu, ale hodnotnou zlatou minci.

Do popisované situace pak zasáhl příchod 18. století, období, kdy se v celé monarchii intenzivně a vášnivě provozovala tehdy nesmírně módní myslivost. Péče o zvěř (a její vysoké počty) vedla ke snaze maximálně omezit přítomnost predátorů v honitbách. To postihlo všechny živočišné druhy pokládané tradičně za zvěř škodnou. Oslabenou a jednoznačně již mizející rysí populaci nakonec postihla fatální legislativní změna, vydání již zmíněného Josefského loveckého patentu (tedy Zákona o myslivosti) z roku 1786. Definitivní zánik populace pak nastal relativně záhy.

Úlovky v konkrétních regionech

Za území, kde rysí populace přežívala nejdéle, je v Čechách pokládáno téměř spojitě zalesněné území Šumavy, Českého lesa a Krušných Hor. V podmínkách Moravy a Slezska to byly Jeseníky a vůbec nejdéle Beskydy. Pokud to dostupné prameny umožňují, je vždy výrazně sdělnější interpretace delších, spojitých časových řad, které se vztahují ke konkrétnímu regionu.

Krušné hory

Z přiloženého chronologického přehledu lze jednoznačně odvodit, že trvalá přítomnost rysů v regionu končí roku 1743. Pro časové srovnání lze uvést, že ve stejném roce byl střelen samostřílem poslední rys Českého Švýcarska v Kozím Dole na česko-saských hranicích, poblíž zaniklé obce Zadní Jetřichovice (Hinter Dittersbach). Data, která se z regionu zachovala z 18. století, jistě nepostihují všechny úlovky a pozorování, přesto je patrné, že úlovky nebyly nijak časté. Celkem bylo po roce 1700 zaznamenáno 24 úlovků a jeden nález kadáveru. Dlouhé přestávky, které časově oddělují poslední dva úlovky, nejspíše signalizují, že je možné interpretovat je jako náhodné migranty.

18 Více v kapitole věnované právním normám.

*Výskyt a úlovky rysů v regionu Krušných hor po roce 1700
(podle Vodochodské a Andresky, rukopis, 2012)*

Rok	Četnost (úlovek, pokud není uvedeno jinak)	Lokalita (obvykle sídlo panství)	Poznámka
1702	1	Ostrov nad Ohří	
1703	2	Marienberg (Sasko)	
1704	skupina rysů	Vejprty	pozorování
1705	skupina rysů	Kovářská	pozorování
1706	3	Marienberg (Sasko)	
1708	1	Toužim	
1709	dospělec	Vejprty	pozorování
1709	2	Kláštepec nad Ohří	způsob lovu naháňka
1711	mládě	Přísečnice	nález kadáveru
1713	1	Děčín	
1731	3	Děčín	
1732	skupina 5 rysů	Marienberg	pozorování
1733	1	Annaberg	pozorování
1734	5	Marienberg	
1734	2	Vejprty	pozorování
1737	2	Ostrov	
1743	1	Vejprty	
1774	1	Aš	pozorování
1785	1	Děčín	stopování a úlovek
1815	1	Kraslice	

Krконоško-jesenická subprovincie¹⁹

Z pásu pohoří od Šluknovského výběžku po Nížký Jeseník, které vytváří téměř spojitou zalesněnou enklávu, se kupodivu zachovalo poměrně málo konkrétních údajů. Relativní dostatek údajů poskytuje pouze jesenícký region, konkrétně Hrubý Jeseník, který bude zmíněn níže.

¹⁹ Tento poněkud krkolomný geografický pojem označuje někdejší toponymun Sudety, které se ale staly termínem primárně politickým. Roku 1945 byl tento termín opuštěn, což je jistě škoda, protože ho jako název pohoří užívá již Ptolemaius v 2. století po Kristu, jako Sudéta óre. Samo slovo Sudety je nepochybně keltského původu.

Na jizerskohorském panství Frýdlant bylo konkrétně roku 1700 uloveno 39 rysů²⁰. Toto číslo se zdá být v porovnání s ostatními regiony až neuvěřitelně vysoké. Každopádně údaj o posledním úlovku rysa v tomto pohoří podle Nevrlého chybí. Podobně chybí údaj o posledním rysu Krkonoš a Orlických hor.

Jižní Čechy

Zde rekapitulujeme úlovky v jihočeském regionu a jeho bezprostředním okolí, tedy z území, kde se v Čechách rys udržel nejdéle. Na panství Český Krumlov byl uloven poslední rys roku 1794, na panství Vimperk jsou zachyceny úlovky v letech 1796 a 1804.

Ve statistikách odstřelu na panství Hluboká konkrétní doklad o ulovení rysa zcela chybí, je zde uveden pouze v cenících zástřelného z roku 1677. Chadt uvádí také jiný ceník, platný v letech 1720–1750, kde je rys rovněž přítomen.²¹

V přibližně stejném období končí souvislé řady dokladů o úlovcích rysa na panství Třeboň a Orlík. Zajímavé jsou zejména nízké počty ulovených jedinců.

Panství Třeboň (interval let 1666–1730, podle Krumla, 1961)

Interval let	Počet úlovků
1666–1670	3
1706–1710	1
1711–1715	9
1716–1720	7
1721–1725	2
1726–1730	5
suma	27
průměr	0,4 ročně

Posledních 5 rysů zde bylo uloveno v intervalu let 1726–1730. Pozoruhodná je absence záznamů v dlouhém období let 1670–1706. Po velmi dlouhé době byl v regionu zaznamenán další úlovek, a to čtyři jedinci roku 1824.

Za zmínku stojí, že vůbec poslední doložený jedinec z celého českého území byl střelen na blízkém Táborsku 1835, místo úlovku bohužel není specificky známo.

20 NEVRLÝ, M.: *Kniha o Jizerských horách*. Severočeské nakladatelství, Ústí nad Labem 1976.

21 CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ, J. E.: *Dějiny lovu a lovectví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Louny 1909; KRUMLA, F.: *Historický průzkum lesů. Lesní hospodářský celek Hluboká n.Vlt. Bývalé panství Hluboká nad Vlt.* ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Hluboká nad Vlt. Praha 1959, manuskript.

1694	1
1704	3
1705	1
1707	1
1710	1
1711	1
1714	1
1716	2
1717	1
1720	2
1723	1
suma	15
průměr	0,5 ročně

Z panství Orlík jsou k dispozici úlovky za poměrně kratší časové období, celkem zde bylo za 30 let uloveno 15 jedinců. Výskyt končí pouze o něco málo dříve než na panství Třeboň. Obě tato panství byla ovšem situována spíše ve vnitrozemí, kde byly lesy podstatně méně souvislé.

Zachovalé lesní celky regionu Šumavy a Novohradských hor umožnily existenci rysí populace o poznání déle. Na panství **Nové Hradý** byl poslední rys uloven roku 1775, v revíru Hojná Voda. Delší časová linie a statistika k dispozici není (Kruml, 1960).

Dvě původně eggenberská, posléze pak schwarzenberská panství **Vimperk** a **Český Krumlov** byla posledním refugiem rysí populace v Čechách. Archivní záznamy úlovků zde nevysvětlenou shodou okolností začínají zhruba v době, kdy na Třeboni a Orlíku končí, tedy ve dvacátých letech 18. století.

Na panství Český Krumlov byl uloven poslední rys 1794, na panství Vimperk jsou podle Chadta²² doloženy poslední úlovky v letech 1796 a 1804. Červený²³ pak udává nepatrně odlišné údaje, které nic nemění na samotném faktu, že na přelomu 18. a 19. století zdejší rysí populace velmi pravděpodobně zanikla. S tím korespondují dostupné údaje z rakouské a bavorské části Šumavy. V Bavorsku však jednotliví rysové přežili nepatrně déle.

22 CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ, J. E.: *Dějiny lovu a lovectví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Louny 1909.

23 ČERVENÝ, J.: *Encyklopedie myslivosti*. Ottovo nakladatelství, Praha 2004.

*Sumární přehled panství Český Krumlov a Vimperk
(Interval let 1721–1810, podle Červeného, 2004)*

Interval let	Počet jedinců
1721–1730	38
1731–1740	30
1741–1750	23
1751–1760	32
1761–1770	23
1771–1780	28
1781–1790	12
1791–1800	8
1801–1810	3
suma	197
průměr	2,2 ročně

Poznámka: Úlovky evidované na dvou velmi rozlehlých panstvích, členěné do dekád, ukazují, že ani v této vysloveně lesnaté oblasti nebyla jejich početnost v dlouhodobém nazírání nějak zvlášť vysoká. K výraznému poklesu četnosti úlovků dochází po roce 1781, což sice časově souhlasí se vznikem Josefského loveckého patentu, zároveň tento fakt velmi pravděpodobně nic nedokládá. Naopak by bylo patrně možné očekávat, že po tak razantním uvolnění možnosti lovu šelem počty úlovků alespoň dočasně vzrostou, což se ve statistice zjevně neprojevuje.

V rakouské části Šumavy je lokalizován poslední úlovek rysa nepřesně, bývá pouze udáván rok 1812, bez náležitých podrobností. Údaj z roku 1800 ale popisuje pozoruhodný lov na rysy ve skalách poblíž Schindlau (dva kilometry jihovýchodně od Ulrichsbergu), kde lovci stříleli do skalních štěrbin pistolemi a zvířata vybíhala na okolní stromy, odkud byla sestřelována. (Winkler, 1913, in Petz, 1988).

V Bavorsku byl roku 1823 uloven rys v masivu Plechého, konkrétně v revíru Duchslberg. Před tím bylo v letech 1802–1823 v lesích nad Finsterau usmrčeno šest rysů tlučkami²⁴. Z lokality Falkenstein popisuje Vodák úlovek 10 rysů v intervalu let 1800–1815, je zde znám i lovec jménem Georg Foster²⁵. Úlovek posledního rysa, který je doložen z bavorské části Šumavy, pochází z roku 1846, a to u Finsterau.

24 PETZ, E.: Als es im Mühlviertel noch Bär, Wolf, Luchs und Wildkatze gab. Geschichte ihrer Ausrottung. *Das Mühlviertel*. OÖ Landesausstellung Bd. 2: Beiträge. Linz 1988. V německém originále Luchsfalenhängen.

25 VODÁK, L. Šumavští rysové. *Ochrana přírody, ročník XXIX*. Praha, 5/1974.

Není ale snadné tento poslední úlovek v širším regionu Šumavy interpretovat, velmi pravděpodobně šlo pouze o náhodného migranta. Pro možnost srovnání lze připojit poznámku, že poslední úlovek rysa ve vzdáleném Harzu byl zaznamenán roku 1818.

Kryštof Liebich²⁶ konstatuje roku 1855 ve svém díle *Compendium der Jagdkunde*, že „*Rys je dnes ve všech civilizovaných zemích vyhuben. Někteří prý ještě žijí na Šumavě, avšak o těchto horách se toho povídá tolik, že se takové zprávy musejí brát velmi opatrně.*“

Český les

Pohoří přímo navazující na severní část Šumavy sice bývá udáváno jako jedno z míst, kde se rys udržel nejdéle, dochované záznamy jsou ale relativně chudé. Řepa udává úlovek z revíru Pfalz, datovaný rokem 1830, a cituje zmínku o úlovku v Českém lese, bez konkrétní lokality, datovanou rokem 1894. Rys z roku 1830 zřejmě ještě mohl patřit k původní populaci, úlovek z roku 1894 byl, pokud budeme pokládat údaj za hodnověrný, mimo jakoukoli pochybnost migrant.

Morava a Slezsko

V moravských a slezských podmínkách nastal zánik populace podstatně později. Je ale nutno rozlišit regiony Českomoravské Vysočiny, Jeseníků a pohoří Karpatkého oblouku, především Moravskoslezských Beskyd.

Vysočina

Souvislá řada údajů o úlovcích rysa se zde k naší škodě zachovala pouze jedna, a to sestavená z výkazů Collatovského panství Brtnice²⁷. Zachovala se z intervalu let 1662–1756. Během této doby zde bylo uloveno pouze devět rysů, poslední z nich roku 1726. Tento úlovek posledního rysa regionu Brtnicka v čase dosti přesně souhlasí s posledními úlovky relativně nedalekého panství Třeboň.

Jeseníky

Jednotlivá panství regionu Jeseníků badatelsky pečlivě zpracoval Emil Hošek. Podle jeho prací věnovaných regionu se zdá být nezpochybnitelné, že poslední refugium výskytu rysů leželo v horských polohách, tehdy ve vlastnictví Žerotínů spojených panství Loučná (do roku 1948 Vízemberk) a Velké Losiny. Přehled úlovků tvoří linii v intervalu let 1650–1770. Za 120 let je zde doložen úlovek 42 rysů, z toho pouze 8 mláďat. Hošek zároveň konstatuje²⁸, že účetní doklady jsou mezernaté, a že úlovků zde tedy mohlo být snad až dvojnásobné množství. V celé linii je jen třikrát (!) doložen úlovek mláďat, pocházejících patrně pouze ze tří vrhů. Významné datum pro zánik místní populace je nepochybně rok 1713, kdy bylo na panství Loučná uloveno 6 jedinců, z toho 3 dospělci a tři mladí rysové. V dalších dvou letech pak následovaly další tři úlovky. Po roce 1715 je ale zaznamenáno pouze 5 úlovků za 55 let, což

26 Kryštof Liebich (zapisováno také Christof, *1783, +1874) Lesník a lesnický pedagog, historicky první docent lesnických nauk na pražské technice.

27 Brtnice, obec a sídlo panství, 10 km jihovýchodně od Jihlavy.

28 HOŠEK, E.: Medvědi na Moravě a ve Slezsku. *Acta Musei Silesiae*, Opava, 1967.

naznačuje, že šlo o výskyt a úlovky náhodných migrantů. Poslední doložený rys této části Jeseníků, ulovený v revíru Rudoltice roku 1770, byl chycen do želez²⁹.

Na harrachovském panství Janovice, ležícím na druhé straně hlavního hřebene je úlovek posledního rysa zachycen už roku 1694. Rys střelený roku 1852 v revíru Kočov (ten patřil k panství Řádu německých rytířů), byl mimo jakoukoli pochybnost náhodný migrant.

*Přehled úlovků na panstvích Velké Losiny a Loučná
(1650–1770, podle Hoška, 1976)*

Rok	Uloveno starých rysů	Uloveno mladých rysů	Lokalita (je-li známá)
1650	1		
1658	1		
1677	1		
1678	4		
1685	4		
1696		3	
1702	1		
1705	5		
1706	2	2	Loučná
1708	1		
1709	1		
1712	1		
1713	4	3	
1714	1		
1715	2		
1729	1		
1732	1		
1736	1		
1749	1		
1770	1		
suma	34	8	

29 HOŠEK, E.: O zvěři a myslivosti na panství Branná, Velké Losiny a Loučná v 17. a 18. století. *Severní Morava, svazek 12*. Vydal vlastivědný ústav v Šumperku, Šumperk, 1965.

Karpatská pohoří

Nejdéle se udržela přítomnost rysů v pohořích přiléhajících k dnešnímu Slovensku. Hošek ve své méně známé, informacemi ovšem bohaté studii³⁰, uvádí v intervalu let 1876–1912 celkem 14 úlovek rysů v Beskydech (z toho na moravské straně hor 8 jedinců a na slezské 7 jedinců). K nim patří v literatuře často citovaný úlovek u Pitína. Migrace z tehdy slábnoucí slovenské populace pak zřejmě zcela ustala.³¹

Přehled posledních 15 doložených úlovek rysů Moravy a Slezska pocházejících z intervalu let 1876–1912 (podle Hoška, 1976)

Rok	Markrabství Moravské	Země Slezská	Poznámka
1876	2		
1880		1	
1883	1	2	
1888	1		Bílé Karpaty, Pitín
1890		1	
1891	1		
1893	1		
1895	2	1	
1908		1	Lesy Těšínské komory
1912		1	Mohelnice, pod Travným, do želez
Celkem	8	7	

Novodobý výskyt – Beskydy a Jeseníky

Na severní Moravě působilí myslivecký zoolog František Fric³² roku 1950 konstatoval, že „v ČSR bude tato ušlechtilá kočka známa brzy jen z obrázků a vycpanin“.³³

Tato značně pesimistická prognóza se ale ukázala jako zcela mylná. Zákazem užívání želez a zavedením ochrany rysa na Slovensku (hájení bylo stanoveno od 1. 3. do 3. 7., a to v letech 1936–1955) bylo docíleno, že se stav populace rysů ve

30 HOŠEK, E. Rysi na Moravě a ve Slezsku. *Československá ochrana přírody* 14. Bratislava 1976.

31 HOŠEK, E.: K výskytu rysa v severomoravském kraji. *Ochrana přírody*, ročník XXVIII, Praha, 1/1973.

32 Fric František (*1911, +1975).

33 FRIC, F.: *Stručný nástin myslivosti*. Rovnost, Brno, 1950.

slovenských Karpatech stabilizoval a následným růstem se dvě tehdy již izolované populace, západokarpatská a podkarpatoruská, znovu setkaly a propojily³⁴. Roku 1955 byl počet rysů na Slovensku odhadován na přibližně 300 jedinců, v témže roce ale bylo od ochrany upuštěno.³⁵

Jakmile populace na Slovensku v důsledku ochrany zesílila, migrace se obnovila, a přispěla k šíření rysů na západ. Rys se znovu objevil, zprvu v Beskydech a posléze i v Jesenících. Na přítomnost rysí populace v popisovaném regionu měla vliv přítomnost a četnost rysí populace v Polsku. Počet rysů v meziválečném Polsku byl odhadován roku 1937 na 200 jedinců, připomeňme však, že tehdejší a dnešní území Polska se zásadně neshodují.³⁶ Navíc Lindemann³⁷ konstatuje, že v Polsku žijí rysové ve dvou oddělených populacích, severské a karpatské. Karpatská populace měla své jádro v karpatské části Haliče, která měla společnou hranici s ČSR. Podle mapy rozšíření doplňující Lindemannovu studii však tehdy rysové rozhodně nežili v pohořích, která přiléhala k regionu Těšínska a Oravy.

Zřejmě první z dílčích upozornění na obnovenou přítomnost rysa v Beskydech (a tedy i možnost návratu) bylo publikováno roku 1949³⁸ s tím, že stopy ve sněhu byly nalezeny už v zimě 1948/1949 a k pozorování jedince došlo 4. 7. 1949 na pasece Lhotské pod Smrkem. Návrat rysů do Beskyd pak popisuje Hošek, byť časově nespecificky, mluví o době po 2. světové válce. Pro rok 1950 odhaduje přítomnost 6 jedinců, o rok později 10, pro rok 1958 pak uvádí 17 – 20 jedinců. Konstatuje, že tento počet rysů již způsobil značné škody.

Snaha o legální lov rysů se zde projevila prakticky ihned s jejich návratem. Lov bylo možné realizovat pouze na základě zvláštních povolení, která byla skutečně průběžně vydávána. První rys byl takto uloven na polesí Čeladná již roku 1950, poté následovalo do roku 1959 ještě 9 dalších povolením legalizovaných úlovků na různých místech severní Moravy³⁹.

Lov posléze velmi usnadnil nový zákon o myslivosti⁴⁰ přijatý v roce 1962. Prováděcí vyhláška k tomuto zákonu⁴¹ stanovila pro Severomoravský kraj dobu lovu rysa od 15. prosince do konce února.

34 NOVÁKOVÁ E., VESELOVSKÝ Z. v poznámce u kapitoly Zvěř v oblasti západních Karpat: *Lovy v Karpatech*, 1971, (4. vydání).

35 ANDRESKA, J.- ANDRESKOVÁ, E.: *Tisíc let myslivosti*. Tina, Vimperk 1993.

36 V důsledku zániku Polska způsobeného paktem Molotov Ribbentrop (1939) došlo k podstatné změně hranic Polska, obě populace byly rozděleny hranicí, přičemž jejich východní část se ocitla na území tehdejšího SSSR.

37 LINDEMANN, W.: Der Luchs in Polen. *Waidwerk der Welt, Erinnerungswerk an die internationale Jagdausstellung Berlin 1937*. Vydal Reichsbund „Deutsche Jägerschaft“ v nakladatelství Paul Parey, Berlin 1938.

38 ANONYMUS.: Stráž myslivosti, ročník XXVII, číslo 16. *Přírodovědecký sborník Ostravského kraje ročník 10*. 1949.

39 HOŠEK, E.: K výskytu rysa v severomoravském kraji. *Ochrana přírody*, ročník XXVIII, Praha, 1/1973.

40 Zákon 23/1962 Sb., o myslivosti, ze dne 23. února 1962.

41 Vyhláška 25/1962 Sb. ministerstva zemědělství, lesního a vodního hospodářství, 1962.

Po jeho přijetí početnost rysů v Beskydech rychle poklesla, a to podle Hoškem citovaného odhadu stavů⁴² na 7–8 jedinců v roce 1968 a 3–5 jedinců v roce 1973. Zároveň zcela přestal do té doby pravidelný výskyt v Jeseníkách⁴³. Pokles četnosti ale mohl souviset také s tím, že se již projevilo zmírnění ochrany rysa na sousedním Slovensku (od roku 1955), a tak se omezil zdroj potenciálních migrantů.

Doložené úlovky a úmrtí rysa v beskydském regionu, v době jeho přirozeného návratu (podle Hoška, doplněno podle Kunce)

Rok	Lokalita	Poznámka, způsob usmrcení, je-li znám
1946	první zjištění obnovené přítomnosti v Beskydech	
1950	Kněhyně	střelen
1950	Lidečko	střelen
1952	Rožnov	střelen
1956	poblíž Rožnova	kolize s vlakem, mládě (Kunc)
1956	Kněhyně	2 mláďata střelena (Kunc)
1957	údolí Řečice pod Lysou horou	železa
1957	LZ Ostravice	železa
1959	polesí Smrk, hájemství Růženeček	železa
1959	LZ Frýdek, polesí Mohelnice	2 jedinci, železa
1960	LZ Ostravice	železa
1961	LZ Ostravice	střelen
1961	LZ Frýdek, polesí Slavič	střelen
1962	Kněhyně	střelen? (Kunc)
1965	LZ Velké Karlovice	železa
1969	LZ Ostravice	kolize s nákladním autem

Poznámka: Hošek udává v regionu celkem deset úlovků, zmiňuje mezi nimi dva úlovky, které se mu nepodařilo konkrétně dohledat. Zároveň konstatuje dva úhyny na prašivinu, bez konkrétních dat a lokalit nálezů kadáverů. Porovnáme-li

⁴² Citován je odhad Ing. Bureše z tehdejšího Podnikového ředitelství státních lesů v Krnově, přičemž sám Hošek připouští, že jiné odhady početnosti se významně liší.

⁴³ HOŠEK, E.: K výskytu rysa v severomoravském kraji. *Ochrana přírody*, ročník XXVIII, Praha, 1/1973.

údaje Hoškovy a Kuncovy, zjistíme, že ona chybějící dvojice by mohla být dvě mláďata ulovená na Kněhyni roku 1956. Také dvě zaznamenané kolize rysa s dopravním prostředkem (nákladní auto, vlak) naznačují možnosti úbytku populace, a to kupodivu už v době, kdy silniční doprava tvořila pouhý zlomek dnešního stavu.

Do roku 1975 umožňovaly prováděcí vyhlášky k Zákonu o myslivosti lov rysa na území Severomoravského kraje. Pavelka⁴⁴ konstatuje, že roku 1977 byl rys v regionu prakticky vyhuben. Nová vyhláška z roku 1975⁴⁵ (tj. dva roky před datem tohoto odhadu), která se věnovala myslivosti, legální lov znemožnila, a místní populace se poté začala postupně regenerovat (Pavelka, 2001).

Novodobý výskyt – Šumava a Český Les

V regionu Šumavy a Českého Lesa se situace vyvíjela poněkud odlišně. Výskyty rysů zde byly zaznamenány od roku 1954. Například Řepa o nich udává více podrobností. Z nich nejzajímavější údaj je o nálezů smrčích kadáveru, údajně strženého rysem roku 1954 poblíž Přimdy. Determinaci provedli vojáci Pohraniční stráže, což samozřejmě budí jisté pochybnosti. Ve stejné době byly ale nalezeny rysí stopy u Plané, tentokrát lesním personálem. Roku 1962 byli údajně nalezeni dva mrtví jedinci v elektrických drátech neboli ŽTZ⁴⁶ v lokalitě Mutěnin, jižně od Přimdy.⁴⁷ Podle Vodáka uhynul poslední rys této epizody výskytu už roku 1961 v lokalitě Švele (patrně míněna lokalita poblíž Břežníku), rovněž v elektrických drátech. Za geografický zdroj migrace, která vedla k tomuto prvnímu návratu rysů do regionu, označují Anděra a Červený⁴⁸ zcela jednoznačně Karpaty.

Reintrodukce rysů na Šumavu

O něco později došlo k cílené reintrodukci rysa, primárně na bavorské straně hor, kde byl roku 1970 vysazen pár rysů, byli dodáni prostřednictvím Zoo Ostrava. Rysí pár byl vypuštěn 18. 11. 1970 na Roklanu, krátce po vyhlášení Národního parku Bavorský les. Organizaci vypuštění zajišťoval bavorský Naturschutzbund za osobní podpory významného zoologa Bernarda Grizmka. Podle Anděry a Červeného⁴⁹ bylo v tomto období v Bavorsku vypuštěno údajně až 5–9 jedinců, přičemž zmínění autoři označují celou akci za pololegální. Jedinec jednoznačně pocházející z prvního vypuštěného páru byl pozorován už 27. 11. u tábořiště Annín.

Roku 1972 byl vypuštěn další samec. V červnu 1972 zastřelil rysa lesník

44 PAVELKA J. - TREZNER J. et al.: *Příroda Valašska, okres Vsetín*. Český svaz ochránců přírody ZO/76/06 Orchidea a Okresní úřad Vsetín. 2001.

45 Vyhláška Ministerstva zemědělství a výživy České socialistické republiky ze dne 31. ledna 1975.

46 ŽTZ = ženijní technický zářez, termín pocházející z metařeči Vojsk ministerstva vnitra.

47 ŘEPA, P.: *Savci. Český Les, příroda, historie, život*. Praha 2005.

48 ANDĚRA, M. - ČERVENÝ, J.: *Savci. Šumava, příroda, historie, život*. Baset, Praha 2003..

49 Tamtéž.

na Roklanu. V říjnu 1972 byl nalezen kadáver rysa sraženého autem u Kötzingu (lokality Bleibach See). V říjnu 1973 byla pozorována rysice se třemi mláďaty v lokalitě U zlámané jedle poblíž Železné Rudy. Předpokládá se, že tato samice uhynula ještě roku 1973 za nevysvětlených okolností. Poté byla odchycena dvě osiřelá, na podzim již poměrně velká, mláďata a ta byla následně vypuštěna v Bavorsku⁵⁰.

Na české straně Šumavy byli rysové vypouštěni od roku 1982. Před touto reintrodukcí ale nedošlo k rámcové shodě mezi ochranáři a myslivci⁵¹, a průběh nepochybně správně koncipovaného projektu tím byl od počátku významně ztížen. Optimistické předpoklady pozitivního přijetí rysa jako navrátnějšího se druhu se zde nenaplnily.

Rysí populace na Šumavě velmi pravděpodobně přežívá nepřetržitě už od prvního vysazení v Bavorsku v roce 1970. Rysové si, jak ukázala jejich pohybová aktivita, mnoho nedělali z drátěného plotu dělícího Šumavu na dvě části. Přesto odstranění ženině technických zátarasů, jak hrdě znělo oficiální označení pohraničního plotu, jejich migraci významně usnadnilo. Je nutno poznamenat, že výše popsané úhyny v drátech, způsobené vysokým napětím, mohly nastávat v intervalu let 1953–1965, kdy bylo cíleně používáno vysoké napětí. Od roku 1965 už nebylo do zátarasů vysoké napětí použito, což jednoznačně souviselo s četnými mezinárodními protesty proti této metodě ochrany státních hranic⁵².

Po reintrodukcích na obou stranách hranice se vytvořila relativně stabilní populace, která se postupně množila a šířila. To ale záhy narazilo na následující limity. Oblast centrální Šumavy zjevně neposkytuje pro rysa dostatek potravy v zimním období. Byly zaznamenány pokusy o predaci chovaných králíků, také požíráni různých živočišných odpadů. Možným způsobem přežití zimy je také migrace do nižších poloh. Migrací do podhůří rysové pravidelně opouštějí Národní park a dostávají se do zóny, kde je ohrožují myslivci. Ti argumentují významným úbytkem srnčí zvěře, vyvolaným podle jejich názoru právě hlavně přítomností rysa. Bez náležitě provedeného výzkumu potravních nároků nelze spor kvalifikovaně soudit, rozhodně to není předmětem této studie.

Faktem ovšem zůstává, že anonymní průzkum publikovaný roku 2002 doložil, že pro deset procent myslivců je už samotná přítomnost rysa v honitbě nepřijatelná a třetina se domnívá, že rys v přírodě jen škodí. Přes 84,8 % dotázaných si přeje regulovaný odstřel této šelmy, 9,3 % by si přálo celoroční odstřel. Každý třetí myslivec zná konkrétní případ nelegálního lovu rysa a 17 z 204 dotázaných anonymně doznalo, že rysa i ulovilo. Tři lovci přiznali, že ulovili více než jedno zvíře. Během let 1989–2001 bylo pro účely kraniometrického měření poskytnuto více než 50 lebek

50 VODÁK, L. Šumavští rysové. *Ochrana přírody, ročník XXIX*. Praha, 5/1974.

51 MARTAN, P., et al. : *Jihočeské halali*. České Budějovice 1991.

52 JÍLEK, T.: Šumava v podmínkách studené války. *Šumava, příroda, historie, život*. Baset, Praha 2003.

nelegálně ulovených rysů⁵³.

Citovaní autoři na základě těchto zjištění odhadli, že během posledních dvaceti let bylo v Čechách nelegálně uloveno kolem pěti set rysů. Zároveň vyslovili předpoklad, že mortalita rysí populace je z 80 % způsobena nelegálním lovem střelnou zbraní.⁵⁴ Údaje náhodně (a přísně anonymně) získané autorem této studie od preparátorů tyto vyslovené hypotézy bohužel jednoznačně potvrzují. To ovšem odporuje původnímu Komárkovu předpokladu (z roku 1941), že většinu rysů odchytilí nalíčená železa. Vysvětlení tohoto rozporu je jednoduché, jednak užívání želez není dovoleno, jednak se situace změnila i proto, že v české krajině ve druhé polovině 20. století vzniklo mnoho vysokých posedů, často zateplených a určených primárně k lovu černé zvěře a lišek. Při čekání na nich myslivci tráví množství času, rysy odtud mohou vidět, a také v rozporu se zákonem ulovit.

Právní aspekty lovu a ochrany rysa

O odměně za úlovek rysa se explicitně zmiňují obě známé Habsburské Instrukce⁵⁵. Poměrně obsáhlou část věnovanou lovu šelem včetně rysů obsahuje Instrukce Maxmiliánská z roku 1568. V pořadí druhou soubornou instrukcí pro nejvyššího lovcího byla Instrukce Rudolfa II. z roku 1599. Zmínky o lovu šelem jsou v obou Instrukcích prakticky totožné, níže uvedený odstavec je citován z první z nich:

Myslivec by měl nejen vykonávat rozkaz, aby vlci, rysové, lišky, divoké kočky a jiná škodící zvířata byli v každý čas v našich lesích chytáni a zabíjeni, nýbrž také v Království Českém a k němu náležejících zemích veřejně nechávat dát rozhlásit a zveřejnit následující sdělení:

Kdokoli by, ať už z čeledi myslivecké nebo kdokoli jiný, přinesl vlčí nebo rysí hlavu některému z hejtmanů a doloží, že byl onen zabit na našem majetku,⁵⁶ má dotyčnému být za onu hlavu vyplacen zlatý v případě, že to byl starý vlk nebo rys, a za mladého půl zlatého. Aby jedna a ta samá hlava nemohla být nabídnuta dvakrát, nechť dají hejtmani každé přinesené a proplacené hlavě jako znamení odříznout ucho; jak s nimi⁵⁷ pak mají hejtmani naložit a jaké peníze k tomu⁵⁸ mají použít, k tomu námi

53 ČERVENÝ, J. - KOUBEK, P. - BUFKA, L.: Euroasian Lynx (*Lynx lynx*) and its chance for survival in Central Europe: the case of the Czech Republic. *Acta Zoologica Lituanica*, Volumen 12, Numerus 4., 2002..

54 KOUBEK, P. - ČERVENÝ, J.: Mají velké šelmy šanci přežít v našich honitbách? *Myslivost* 3/2003, Praha, dostupné na <http://www.selmy.cz/clanky/maji-velke-selmy-sanci-prezit-v-nasich-honitbach/>

55 **Instrukce císaře Maxmiliána daná Dietrichu von Schwendi, nejvyššímu lovcímu v království Českém**, z roku 1568. Druhou soubornou instrukcí pro nejvyššího lovcího byla **Instrukce Rudolfa II. z roku 1599, celým jménem Císařská instrukce daná Janovi z Vřesovic, jakby se jako správce nejvyššího jegrmistství v království Českém při úřadu svém chovati a řídití měl.**

56 Míňny císařské, tehdy vlastně státní pozemky.

57 Míňna odřezaná slecha neboli ušní boltce.

58 Míňny peníze k vyplacení odměn čili zástřelného.

bude vydán zvláštní rozkaz.⁵⁹

Poté se zmínky o rysu z právních norem nadlouho ztrácí, což naznačuje, že na území Českého království nebylo hubení rysů třeba. Porovnáme-li četnost zmínek o vlčích v historických a právních dokumentech, zjistíme, že vlci jsou zmiňováni prakticky v každém dokumentu věnovaném myslivosti. To se rysů v žádném případě netýká. Další zmínku konkrétně věnovanou rysovi tak nacházíme až po dlouhých 250 letech.

Roku 1849 vstoupil v rakouské části monarchie v platnost nově formulovaný **Lovecký patent, č. 154/1849 říš. z.**,⁶⁰ který už vlastně mohl být pro reálný lov velkých šelem v českých zemích uplatněn spíše jen na Moravě a ve Slezsku. V tomto Patentu nejsou rysové ani další velké šelmy explicitně zmíněny. Jeho, z dnešního pohledu, prováděcí vyhláškou pak bylo **Ministeriální nařízení o policii lovčí**, které ho o tři roky později doplnilo a konkrétně stanovilo v § 6. a 7. právní náležitosti lovu medvěda, rysa a vlka:

§ 6. *Líčiti železa, oka a vlčí jámy jest dovoleno každému držiteli honebnosti v jeho honbišti. Aby se předešly všeliké škody a neštěstí, musí u těchto líčidel dáno býti znamení, které každý snadně zpozorovati a poznati může.*

§ 7. *Kde zdržují se medvědi, rysové a vlci, budtež konány posavadní hony společné, ku kterým se obce spolčují a od nichž se nikdo vylučovati nesmí.*

Za usmrcení těchto šelem vyplatí pokladna státní následující odměny:

<i>za medvědici</i>	<i>40 zlatých konvenční měny</i>
<i>za medvěda</i>	<i>30 zlatých konvenční měny</i>
<i>za vlčici nebo rysici</i>	<i>25 zlatých konvenční měny</i>
<i>za vlka nebo rysa</i>	<i>20 zlatých konvenční měny</i>
<i>za mladého medvěda, vlka nebo rysa do jednoho roku stáří</i>	<i>10 zlatých konvenční měny</i>

*Každé zadání o odměnu k politickému úřadu a předložené náměstnictví musí býti odůvodněno hodnověrně a vlastním přesvědčením místního úřadu, že šelma ta skutečně byla usmrcena.*⁶¹

Roku 1866 nahradila **Ministeriální nařízení** nová právní norma, **Zákon o myslivosti, č. 49/1866 čes. z. z.** Ten s mírnými novelami platil až do 15. března 1939, čili do zániku Republiky Československé stanovil:

59 *Archiv český*, díl XXII.: Řády selské a instrukce hospodářské 1350-1626. Edice Kalousek J. Praha 1905.

60 Císařský patent, jímž se upravuje vykonávání práva myslivosti, č. 154/1849 říš. z. (ČERNÝ, J. V.: *Myslivost, příruční kniha pro myslivce a přátele myslivosti*. Nákladem Fr. Borového, Praha 1884).

61 Nařízení ministeria vnitra číslo 5681 ze dne 15. prosince 1852. Ibidem.

§ 38: Zvěř do ok a do tenat⁶² lapati jest zapovězeno, vyjímajíc zvěř škodnou. Divocí kanci (černá zvěř) chovati se mohou jen v oborách zavřených a opatřených tak, aby z nich nemohli vyběhnouti. Postihl-li by kdo zvěř černou mimo oboru, může ji, vyhledává-li toho obrana osoby nebo majetku, každého času usmrtit, rovněž jako vlka, medvěda a jinou škodnou zvěř.⁶³

Citovaný paragraf § 38 byl zaměřen zejména na eliminaci přítomnosti prasete divokého, právo na volný lov šelem a explicitně jmenovaného vlka a medvěda. Rys se zde skrývá pod pojmem **jiná škodná zvěř**. Zástřelné zde sice není jasné stanoveno, existují však doklady, že bylo vypláceno.

Ve dvou právních normách, kterými byly **Zákon honební pro Markrabství Moravské, č. 66/1896 mor. z. z.**, a ve stejné dikci o 8 let později **Zákon honební pro Slezsko, č. 42/1903 s. z. z.**, jež upravovaly ve své době výkon práva myslivosti v nynější východní části českých zemí, zákonodárce stanoví (v § 60 zákona 66/1896 a v § 57 zákona 42/1903):

Na svobodě postižené medvědy, vlky, rysy, divoké kočky a zvěř černou dovoleno jest každému kdykoli chytiti, usmrtiti a tím jich pro sebe nabýti.

Ochrana rysa byla poprvé ustanovena ve Vládním nařízení o myslivosti, vydaném za Protektorátu. To však rysa chránilo pouze implicitně. V § 38, odstavci 4, nařízení stanoví, že veškerá zvěř, nejmenovaná v tomto odstavci, se pokládá za hájenou celoročně.

Zákon o myslivosti z roku 1947 rysa, stejně jako medvěda, vlka a divokou kočku, v zemi České a Moravskoslezské, pokládá za zvěř celoročně hájenou.

Zákon o myslivosti z roku 1962 a prováděcí vyhláška k němu stanovila ochranu rysa se stanovenou možností lovu rysa v Severomoravském kraji, a to v časovém intervalu od 15. prosince do konce února. Tato možnost zůstala zachována i v dalších prováděcích vyhláškách k tomuto zákonu.

Po 13 letech Zákon o myslivosti z roku 1975 znovu stanovil, že rys je zvěř celoročně chráněná, bez výjimky umožňující lov v Severomoravském kraji. Do roku 1992 pak jeho ochranu řešila pouze myslivecká legislativa.

V aktuálně platném Zákonu o myslivosti č. 449/01 Sb. je rys explicitně jmenován jako druh zvěře, kterou nelze lovit, s odvoláním na zákon 114/92 Sb., a platné mezinárodní smlouvy.

Rys se stal v pravém slova smyslu chráněným živočichem až v důsledku schválení Zákona o ochraně přírody a krajiny, č. 114/92 Sb., a s ním související vyhlášky č. 395/92 Sb. Právě v této prováděcí vyhlášce byl rys poprvé zařazen do kategorie

62 Editor kolekce právních předpisů, z níž je tato norma citována, tedy J. V. Černý, již v roce 1884 konstatuje v poznámce nepřesnost překladu do češtiny, německý originál zákona podle něj nehovoří o tenatech (= das Fallgarn), ale o tlučkách a chytácích s padacími dvířky fungujících na principu sklopců (= die Fallen). Podobných problémů s terminologií označující dnes již dávno neužívaná lovecká zařízení může být v užitých překladech skryto daleko více, ne každý z překladatelů byl schopen drobné nebo výraznější terminologické nuance akcentovat.

63 Zákon o myslivosti, č. 49/1866 čes. z. z. (ČERNÝ, J. V.: *Myslivost, příruční kniha pro myslivce a přátele myslivosti*. Nákladem Fr. Borového, Praha 1884).

chráněných živočichů. Zákon č. 115/2000 Sb. pak ukládá státu povinnost hradit škody rysem způsobené na majetku, v tomto případě na hospodářských zvířatech⁶⁴. Tyto škody jsou spíše malé, za dobu platnosti Zákona č. 115 nepřekročily 100 000 korun ročně⁶⁵ a s částkami do dnešní doby⁶⁶ vyplácenými za škody způsobené například rybožravými predátory je naprosto nelze srovnávat.

Závěr

Přítomnost rysí populace v krajině bývá dáována do souvislosti se zachovalostí a původností místních lesů. Je nepochybné, že podíl zastoupení lesů a postupná přeměna přírodního lesa na les hospodářský ovlivňuje možnost pobytu rysů v příslušném regionu. Zároveň se zdá být jisté, že populace rysů zejména v nížinách západní části České republiky zanikla dříve, než nastalo období, kdy lesníci přeměňovali přirozené lesy na stejnověké monokultury (druhá polovina 18. století).

Nyní je ale patrné, že daleko více než zachovalost prostředí, ovlivňuje existenci rysí populace lov, přičemž není předmětem této studie rozlišovat lov legální a nelegální. Tradice lovu rysa se na území České republiky vytvářela od pradávna, svůj právní rámec získala za vlády Habsburků v předbělohorské době a zachovala se až do 20. století. Posledním regionem, kde byl rys v souladu s platnými právními normami loven, bylo území někdejšího Severomoravského kraje (tedy právě v lokalitě, kde se tehdy soustředila jeho populace na české straně hranice tehdejšího Československa). Silná averze myslivců vůči přítomnosti rysa se přenesla i do období po roce 1975, kdy právní úprava myslivosti lov rysa prozatím definitivně znemožnila.

Trvající hostilní postoj uživatelů honiteb vede k lovu rysů až do současnosti, jeho rozměr lze však s ohledem na zjevnou kolizi s platnými předpisy (a tedy nutnost utajení lovu) jen velmi obtížně přesně monitorovat, a tedy pouze odhadovat. Kvalifikované odhady četnosti ulovených rysů jsou ovšem velmi znepokojivé, a vyvolávají poměrně zásadní otázky, v první řadě otázku reálné budoucnosti rysí populace v České republice. Druhá, a podle názoru autora ještě znepokojivější otázka, je otázka permanentní a až okázale projevované neúcty k zákonu. Tato otázka je svojí povahou spekulativní a nemá tedy odpověď. S jistotou dávkou pesimismu se lze šířeji ptát na osud ostatních velkých šelem, tedy co se vlastně děje, nebo případně dít může, s migrujícími vlky a medvědy, kteří na svých potulkách stále častěji pronikají na území České republiky.

Konkrétní odpověď na první položenou otázku prozatím neznáme, a nelze se než spoléhat na to, že ji poskytne budoucí vývoj.

64 Zpravidla jde o predaci bez dohledu pasoucích se ovcí. K té skutečně dochází, a lze se jí úspěšně bránit používáním speciální konstrukce síťových elektrických ohradníků. Ty ovce dosti spolehlivě chrání, jejich pořízení je ale nákladné. Buršíková, ústní sdělení.

65 TOMÁŠKOVÁ, L. 2009: Zákon č. 115/2000 Sb. – nástroj k odstraňování konfliktů mezi ochranou přírody a hospodařícími subjekty. *Ochrana přírody 6/2009*. Tomášková, ústní sdělení.

66 Právě v době odevzdání článku (30. 4. 2013) novelou zákona skončilo vyplácení náhrad škod působených kormoránem, tedy škod dominujících v přehledech škod vyplácených podle zákona 115/2000 Sb.

Prameny a literatura

- ANDĚRA, M. - ČERVENÝ, J.: *Savci. Šumava, příroda, historie, život*. Baset, Praha 2003.
- ANDRESKA, J. - ANDRESKOVÁ, E.: *Tisíc let myslivosti*. Tina, Vimperk 1993.
- ANDRESKA J. - ANDRESKA D.: *Lovecké techniky a právní normy vedoucí k vyhubení vlka evropského (Canis lupus) v českých zemích. Prameny a studie 48*. NZM, Praha 2012.
- ANDRESKA, J. - VODOCHODSKÁ, P.: *K vyhubení velkých šelem v krušnohorském regionu*. 2013, manuskript.
- ANDRESKA, J.: *Velké šelmy jako problém environmentální výchovy (1) – MEDVĚD HNĚDÝ*. Biologie, chemie, zeměpis 2/2010. SPN, Praha 2010.
- ANDRESKA, J.: *Velké šelmy jako problém environmentální výchovy (2) – VLK OBECNÝ*. Biologie, chemie, zeměpis 3/2010. SPN, Praha 2010.
- ANDRESKA, J.: *Velké šelmy jako problém environmentální výchovy (3) – RYS OSTROVID*. Biologie, chemie, zeměpis 4/2010. SPN, Praha 2010.
- ANONYMUS.: *Stráž myslivosti, ročník XXVII, číslo 16. Přírodovědecký sborník Ostravského kraje ročník 10*. 1949.
- Archiv český, díl XXII.: Řády selské a instrukce hospodářské 1350-1626*. Edice Kalousek J. Praha 1905.
- BÄCHTOLD-STÄUBLI, H.: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. 2000.
- BAŤA, L.: *Dosavadní výsledky zoologického výzkumu Jižních Čech. Sborník vlastivědné společnosti jihočeské při městském muzeu v Českých Budějovicích, sv. 3*. České Budějovice 1933.
- COMENIUS, J. A.: *Orbis sensualium pictus*. Norimberk 1658, reprint Harenberg, Dortmund 1991.
- ČABART, J.: *Vývoj české myslivosti*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1958.
- ČERNÝ, J. V.: *Myslivost, příruční kniha pro myslivce a přátele myslivosti*. Nákladem Fr. Borového, Praha 1884.
- ČERVENÝ, J.: *Encyklopedie myslivosti*. Ottovo nakladatelství, Praha 2004.
- ČERVENÝ, J.- KOUBEK, P.- BUFKA, L.: *Euroasian Lynx (Lynx lynx) and its chance for survival in Central Europe: the case of the Czech Republic. Acta Zoologica Lituanica, Volumen 12, Numerus 4., 2002*.
- FRANCEK, J.: *Lovecká vášeň v proměnách staletí*. Havran, Praha 2008.
- FRIC, F.: *Stručný nástin myslivosti*. Rovnost, Brno, 1950.

HELL, P.: Rozšírenie a početnosť rysa na Slovensku. GYÖRGI, P. G. & PAČENOVSKÝ, S.: *Vlky a rysy v oblasti slovensko-maďarských hraníc*. WWF Maďarsko, Budapešť 2003.

HELL, P. - SLÁDEK, J.: *Trofejové šelmy Slovenska*. Príroda, Bratislava, 1974.

HORNBERGER, Dr.: *Das Wolfwild der Ausstellung (Europa) in Waidwerk der Welt, Erinnerungswerk an die internationale Jagdausstellung Berlin 1937*. Vydal Reichsbund „Deutsche Jägerschaft“ v nakladatelství Paul Parey, Berlin, 1938.

HOŠEK, E.: K výskytu rysa v severomoravském kraji. *Ochrana přírody*, ročník XXVIII, Praha, 1/1973.

HOŠEK, E.: Medvědi na Moravě a ve Slezsku. *Acta Musei Silesiae*, Opava, 1967.

HOŠEK, E.: O zvěři a myslivosti na panství Branná, Velké Losiny a Loučná v 17. a 18. století. *Severní Morava, svazek 12*. Vydal vlastivědný ústav v Šumperku, Šumperk, 1965.

HOŠEK, E.: Rysy na Moravě a ve Slezsku. *Československá ochrana přírody 14*. Bratislava 1976.

CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ, J. E.: *Dějiny lovu a lovectví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Louny 1909.

JÍLEK, T.: Šumava v podmínkách studené války. *Šumava, příroda, historie, život*. Baset, Praha 2003.

KOMÁREK, J.: *Lovy v Karpatech*. SZN, Praha 1971.

KRATOCHVÍL J. & VALA F.: History of occurrence of the lynx in Bohemia and Moravia. Kratochvíl J. (ed.): *History of the distribution of the lynx in Europe*. Acta Sc. Nat. Brno 2 (4): 35–48, 1968.

KRUMML, F.: *Historický průzkum lesů LHC Čížová, Květov a Milevsko*. ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka České Budějovice. Praha 1970, manuskript.

KRUMML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Krumlov*. ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka České Budějovice. Praha 1966, manuskript.

KRUMML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Prameny Vltavy (LHC Zdíkov, Kvilda a Světlá Hora) ve Vimperku*. ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka České Budějovice. Praha 1968, manuskript.

KRUMML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Boubín (LHC Boubín a Strážný) a pro školní polesí lesnické mistrovské školy ve Vimperku*. ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Hluboká n.Vlt. Praha 1964, manuskript.

KRUMML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Kaplice (LHC Horní Hvozd)*. ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Hluboká n.Vlt. Praha 1960, manuskript.

KRUMML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Třeboň (LHC Třeboň, Domanín a Velechvín)*. ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Hluboká n.Vlt. Praha 1961, manuskript.

KRUMML, F.: *Historický průzkum lesů. Lesní hospodářský celek Hluboká n. Vlt. Bývalé panství Hluboká nad Vlt. ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Hluboká nad Vlt.* Praha 1959, manuskript.

LIEBICH, CH. *Compendium der Jagdkunde.* Wien, 1855.

LINDEMANN, W.: Der Luchs in Polen. *Waidwerk der Welt, Erinnerungswerk an die internationale Jagd Ausstellung Berlin 1937.* Vydal Reichsbund „Deutsche Jägerschaft“ v nakladatelství Paul Parey, Berlin 1938.

MARTAN, P., et al. : *Jihočeské halali.* České Budějovice 1991.

MAXERA, R., : *Myslivost' v hloubi lesů křivoklátských.* Manuskript, 1934.

MINISTR J.: *Historický průzkum lesů Teplá. I. a II. – Rukopis,* ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Plzeň, pracoviště Karlovy Vary. 1963, manuskript.

MINISTR J.: *Historický průzkum lesů Mariánské Lázně. I. a II. – Rukopis,* ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Plzeň, pracoviště Karlovy Vary. 1965, manuskript.

MINISTR J.: *Historický průzkum lesů Františkovy Lázně. I. a II. – Rukopis,* ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Plzeň, pracoviště Karlovy Vary. 1967, manuskript.

NEVRLÝ, M.: *Knih o Jizerských horách.* Severočeské nakladatelství, Ústí nad Labem 1976.

PAVELKA J. - TREZNER J. et al.: *Příroda Valašska, okres Vsetín.* Český svaz ochránců přírody ZO/76/06 Orchidea a Okresní úřad Vsetín. 2001.

PETZ, E.: Als es im Mühlviertel noch Bär, Wolf, Luchs und Wildkatze gab. Geschichte ihrer Ausrottung. *Das Mühlviertel.* OÖ Landesausstellung Bd. 2: Beiträge. Linz 1988.

PLINIUS: *Kapitoly o přírodě* (překlad František Němeček). Nakladatelství Svoboda (edice Antická knihovna), Praha 1974.

ROZMARA, V.: *Knih o myslivosti.* Nakladatelství Theodor Kopecký, Písek 1912.

ROZMARA, V.: *Škodné zmar!* Nákladem loveckého obzoru. Písek 1908.

ŘEPA, P.: *Savci. Český Les, příroda, historie, život.* Praha 2005.

SETON, E.T. : *Dva divoši.* Praha 1957.

ŠUHAJ. J. - HUDEČEK, J.: *Savci (Mammalia) Moravy a Slezska v rukopise Antona Müllera, Časopis Slezského muzea.* Opava (A), 59: 2010.

TOMÁŠKOVÁ, L. 2009: Zákon č. 115/2000 Sb. – nástroj k odstraňování konfliktů mezi ochranou přírody a hospodařícími subjekty. *Ochrana přírody 6/2009.*

VODÁK, L. Šumavští rysové. *Ochrana přírody, ročník XXIX.* Praha, 5/1974.

Právní normy (řazeno chronologicky)

Císařský patent, jímž se upravuje vykonávání práva myslivosti, č. 154/1849 říš. z.

Nařízení ministeria vnitra o policii lovců, č. 5681/1852.

Zákon o myslivosti č. 49/1866 z. z. (pro zemi Českou).

Zákon honební pro Markrabství Moravské, č. 66/1896 mor. z. z. (ze dne 15. srpna 1896).

Zákon honební č. 42 pro Slezsko, s.z.z. (ze dne 13. ledna 1903).

Vládní nařízení ze dne 31/III 1941, č. 127, o myslivosti (Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, vydaná 1. 4. 1941, částka 39).

Zákon 23/1962 Sb. o myslivosti (ze dne 23. února 1962).

Vyhláška 25/1962 Sb. ministerstva zemědělství, lesního a vodního hospodářství o hájení a o době, způsobu a podmínkách lovu některých druhů zvěře.

Vyhláška Ministerstva zemědělství a výživy České socialistické republiky, kterou se mění a doplňují vyhláška č. 4/1967 Sb., o hájení a o době, způsobu a podmínkách lovu některých druhů zvěře (ze dne 31. ledna 1975).

Zákon o ochraně přírody a krajiny, č. 114/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

Zákon o poskytování náhrad škod způsobených vybranými zvláště chráněnými živočichy, č. 115/2000, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon o myslivosti, č. 449/2001 Sb.

Internetové zdroje:

KOUBEK, P. - ČERVENÝ, J.: Mají velké šelmy šanci přežít v našich honitbách? *Myslivost* 3/2003, Praha, dostupné na <http://www.selmy.cz/clanky/maji-velke-selmy-sanci-prezit-v-nasich-honitbach/>

KOUBEK, P., 2002, Dostupné na: <http://www.beskydy.ivb.cz/selmy-v-beskydech/rys-lynx-lynx/7-rys-lynx-lynx>

Rohové hudební nástroje ze sbírky Muzea lesnictví, myslivosti a rybářství na zámku Ohrada

Horn instruments from the collection of Museum of Forestry, Game-keeping, and Fisheries

Předložená studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2013/45, 00023272).

Rohové hudební nástroje na zámku Ohrada jsou dokladem o významu lovecké hudby a loveckého rohu jako atributu myslivosti v období baroka. Sbíрку tvoří jednak nástroje signální, používané při lovu k předání informací pomocí jednoduchých signálů, jednak nástroje hudební, umožňující autonomní hudební projev. Mezi nimi se vyskytují i nástroje zcela výjimečné, především pak parforsní roh z dílny Michaela Leichamschneidera datovaný rokem 1705.

Horn instruments preserved in the collection of the Ohrada castle (in the South Bohemia) illustrate interestingly an importance of hunting music as well as they present hunting horn as the symbol of gamekeeping during the baroque period. The collection comprises signal instruments used during hunting for transmission of informations via simple signals and developed (advanced) musical instruments enable musicians to full-blown play. Above all especially remarkable is the parforce horn by Michael Leichamschneider dated in 1705.

Jedním ze základních rysů aristokratické společnosti v období baroka bylo úsilí reprezentovat vlastní a rodovou prestiž. Možnosti této osobní reprezentace byly dány jednak prostřednictvím dosaženého vzdělání a osobních zkušeností jednotlivce (získanými často v zahraničí při absolvování kavalírské cesty), jednak jeho finančními možnostmi. K oblíbeným prostředkům reprezentace v době baroka patřil lov. Ten byl řízen přesnými pravidly a stával se honosným ceremoniálem poukazujícím na bohatství, moc a prestiž šlechty. K nejnákladnějším způsobům lovu patřil tzv. parforsní hon. Primární účel lovu zde ustoupil do pozadí a hlavním smyslem se stal sportovní a společenský zážitek. Takovýchto honů se neúčastnila jen skupina lovců, ale i početnější společnost, která plnila roli diváků. Nedílnou součástí honů byla hudba, která plnila nejen funkci dorozumivací, ale také zvyšovala slavnostnost samotných lovů. O tom, že byla v době baroka pevnou součástí loveckého ceremoniálu,

svědčí nejen dochované ikonografické památky, ale také dobové hudební nástroje. Při lovu byly nejčastěji používány nástroje rohové. Různé typy těchto nástrojů byly přitom uplatňovány pro různé účely a měly v rámci ceremoniálu své pevně dané místo. Lovecký roh byl rovněž atributem loveckého stavu a byl udělován myslivci po vyučení. Rohové hudební nástroje jsou dnes dochovány na našem území především na státních hradech a zámcích jako součást movitých památek spravovaných Národním památkovým ústavem, anebo jako sbírkové předměty ve fondu muzejních institucí. Zcela výjimečné místo zaujímá mezi těmito kolekce sbírka rohových hudebních nástrojů na zámku Ohrada, která je součástí sbírkového fondu Národního zemědělského muzea.

Lovecký zámek Ohrada

Bezmála tři sta let byly Jižní Čechy rozhodujícím způsobem ovlivňovány rozsáhlým pozemkovým vlastnictvím a hospodářskou správou rodu Schwarzenbergů.¹ K významnému rozšíření držav a čilému stavebnímu ruchu přispěl Adam František ze Schwarzenbergu (1680–1732).² Stavba loveckého zámku Ohrada byla započata v roce 1708³ a v hrubé stavbě byla dokončena již roku 1713.⁴ Zámek byl trvaleji obýván zhruba od roku 1720 a byl využíván pro lovecké účely.⁵ Během války o rakouské dědictví v letech 1741–42 byl nakrátko obsazen rakouským vojskem a následně již nebyl šlechtou obýván trvale, nýbrž sloužil spíše pro krátkodobé lovecké pobyty a k ubytování loveckého personálu.⁶ Později zde byla zřízena neoficiální škola pro tzv. lesnické praktikanty, kde učitelská místa zastávali úředníci lesního úřadu na panství Hluboká.⁷ Součástí bylo i zřízení knihovny⁸ a tzv. mysliveckého kabinetu, který později přerostl v muzeum.⁹ Budováním sbírky tzv. kabinetu byl pověřen revírní

1 Základ rodové državy v Jižních Čechách položil Jan Adolf ze Schwarzenbergu (Třeboň, Hluboká), k dalšímu rozšíření došlo za Ferdinandem ze Schwarzenbergu (Postoloprty).

2 František Adam ze Schwarzenbergu rozšířil panství koupí Protivína a v roce 1719 získáním eggenberského dědictví (Český Krumlov, Prachatice, Netolice, Vimperk a Orlík). Rezidenční síti Schwarzenbergů ve sledovaném období se věnuje mj. IVANEGA, J. (2011), s. 89–91.

3 Na datum zahájení stavby upomíná kamenný odrazník u vchodu.

4 Autorem návrhu byl pražský stavitel Pavel Ignác Bayer, na výzdobě zámku se podílela celá řada významných umělců, mj. Franz Carrobio, Oldřich Mánes, Georg Werle, Johann Georg Hamilton a další.

5 A to i po nešťastné smrti knížete Františka Adama ze Schwarzenbergu v roce 1732 vdovou Eleonorou Amalií.

6 Jeho místo převzal postupem času zámek Červený Dvůr. Blíže k historii zámečku viz IVANEGA, J. (2011), s. 89–91; SCHWARZ, M. (1990).

7 SAO Třeboň, Vs Hluboká ID-7J-4a (1841–1850), dle NIKENDEY, A. (2007), s. 3.

8 V roce 1844 zde byla zřízena i čítárna a Jan Adolf Schwarzenberg ustanovil částku 40 zlatých ročně na nákup nových knih. ČENĚK, M. – KASAL, V. (1998). Knihovna byla později rozšířena o sbírky bývalé lesnické školy dvorního myslivce Josefa Friedla (1758–1836) z rodového panství Schwarzenberg a je dodnes jednou z nejvybavenějších odborných knihoven svého druhu u nás. (SOA Třeboň, Vs Hluboká, IC-7J-2a, dle NIKENDEY, A. (2007), s. 4). Vedle knih obsahuje také cennou sbírku rytin J. E. Ridingera. ČENĚK, M. – KASAL, V. (1998).

9 NIKENDEY, A. (2007), s. 2.

adjunkt u hlubockého lesního úřadu, Václav Špatný (1807–1882),¹⁰ který pro sbírku preparoval ulovené kusy zvěře. Návrh na zřízení veřejně přístupného muzea na zámku odsouhlasil Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu a zároveň vydal rozkaz, aby byly všechny pozoruhodné úlovky z panství zasílány na Hlubokou. Jako datum založení Lesnického a mysliveckého muzea je tradičně uznáván rok 1842.¹¹ Za první světové války byla v zámku vojenská nemocnice a během mobilizace v roce 1938 se zde ubytovala československá armáda. V roce 1940 byl zámek zabaven německými úřady. Po druhé světové válce byl dán majetek schwarzenberské primogenitury pod národní správu a následně vyvlastněn (1947). Zámek byl spravován Státními lesy, než jej v roce 1961 převzalo Národní zemědělské muzeum. To převezlo na Ohradu lesnické a myslivecké sbírky, které byly dočasně umístěny na zámcích Kačina a Konopiště.¹²

Hudba a lov

V ohradské sbírce k dějinám lovu a myslivosti se zachoval rozsáhlý soubor rohových hudebních nástrojů používaných při lovu. Rozsahem a zastoupením různých druhů těchto nástrojů nemá tato kolekce u nás obdoby. Dochované nástroje nevypovídají jen o důležité funkci hudby, resp. hudebních signálů při lovu, ale také o druzích rohových nástrojů používaných při různých typech lovu. Sbírká zjednodušeně řečeno obsahuje dva typy nástrojů: jednoduché nevinuté nástroje, které sloužily k předávání informací pomocí signálů, a složitější nástroje, jejichž konstrukce již umožnila autonomní hudební projev, především hru fanfár, jejichž podoba a sled byly pevně dány ceremoniálem různých druhů lovu. O hudebním doprovodu lovů doby baroka neexistuje příliš původních pramenů. Dobová odborná literatura se však obvykle alespoň stručně věnuje použití loveckých rohů. O tom, jakou roli v průběhu lovu hudba hrála, vypovídá zejména typ lovu, tedy to, zda se odehrával na jediném místě (např. u honů obstavených), či zda se jednalo o štvanici, jejíž ceremoniál vyžadoval neustálý přesun loveckého personálu, a tedy i troubení přímo za jízdy na koni. Obecně lze říci, že nevinuté signální nástroje byly používány pro předávání základních informací v podobě ustálených signálů – nejčastěji byly k tomuto účelu používány rovné či mírně zahnuté nástroje z kovu či rohoviny, v literatuře nejčastěji označované termínem Hieffhorn.¹³ Ty byly nutnou výbavou většiny lovců, včetně psůvodů. Sloužily totiž nejen

10 Václav Špatný prezentoval muzejní sbírky také na různých výstavách (1867, Linz; 1873, 1890, 1898 a 1910 Vídeň; 1891, Praha; 1900, Paříž; 1937, Berlín) a získal si uznání domácích i zahraničních odborníků své doby (J. Frauenfeld, A. Brehm, J. E. Purkyně, Ch. Feldegg, A. Frič). Za své zásluhy o muzeum byl Špatný v roce 1881 povýšen na nadlesního. O něm blíže viz NIKENDEY, A. (2007), s. 3 a následující.

11 Až do roku 1842 je v pramenech používáno označení „myslivecký kabinet“. NIKENDEY, A. (2007), s. 4. Dne 15. září 1842 byly sbírky zpřístupněny veřejnosti. ČENĚK, M. – KASAL, V. (1998).

12 Tamtéž.

13 Někdy psán též Hifthorn, Hüfthorn, Hüffhorn. Etymologie názvu tohoto nástroje bývá odvozována z dvou německých termínů – jednak ze slova „Hiefe“ resp. „Hifte“, které označují lovecké signální povely (MENDEL, H. – REISMANN, A. (1870–1879), sv. 5, s. 234); jednak od slova „Hüfte“, tedy kyčel či bok, neboť nástroje bývaly zavěšeny na šňůře či řemeni na boku lovce (SCHILLING, G. (1834–1838), sv. 3, s. 645). Tyto nástroje se podle velikosti rozlišují dále na tři poddruhy: Zink (nebo Jagd-Zink, vysoká poloha), Halbrüdenhorn (nebo Mittelhorn, střední poloha) a Rüdenhorn (Riede-Horn; hluboké, hrubé tóny).

k signálům informujícím o postupu zvěře či průběhu lovu, ale také k ovládní psí smečky. Jednak jimi byli psi po nadhánění vybraného kusu zvěře přivoláváni zpět ke svému psovodu¹⁴ (psi byli schopni rozpoznat zvuk rohu svého pána¹⁵), jednak drsný zvuk Hiefhornů sloužil k povzbuzení psí smečky, např. při lovu divokých prasat.¹⁶ Hiefhorny byly dále používány při lovech na vlky (Wolfhauptjagd),¹⁷ naopak při lapání vlků do sítí byly používány vedle Hiefhornu i další nástroje – píšťaly a bubny (Trommel und Schalmeyen / Pfeifen).¹⁸ Větší půlkruhově zahnuté nástroje, tzv. Flügelhorny,¹⁹ se používaly společně s bubny při lovu vlků a při hlavním lovu (tzv. Hauptjagd).²⁰ Další způsoby lovu se řídily jinými pravidly (např. Abjagen, Contrajagen, Treibjage, Klopjagen atd.)²¹ a zcela ustálený ceremoniál vyžadoval lov parforsní. Tento způsob honu patřil po hudební stránce k nejzajímavějším. Neustálý přesun lovecké skupiny vyžadoval troubení přímo za jízdy na koních, k čemuž byl vytvořen zcela speciální typ kruhově vinutého rohu o velkém průměru tak, aby mohl být při jízdě zavěšen přes rameno lovce.

Sbírka rohových hudebních nástrojů na zámku Ohrada

Sbírka rohových nástrojů na zámku Ohrada čítá celkem 39 (resp. 41)²² rohových nástrojů, které je možno časově ohraničit obdobím zhruba od počátku 18. století do počátku 20. století. Z hlediska způsobu tvoření tónu můžeme nástroje rozdělit na dvě skupiny – nástroje nátrubkové a jazýčkové (obr. 1);²³ z hlediska

14 DÖBEL, H. W. (1746), sv. II, s. 44.

15 KRÜNITZ, J. G. (1789), sv. 28, s. 435.

16 Podle Döbela jemnější zvuk Waldhoren tento efekt na psí smečku neměl. DÖBEL, H. W. (1746), sv. 3, s. 105.

17 JÄGER MAGAZIN (1794), s. 116.

18 Zatímco lovec s Hiefhornem v ruce ohlašoval, jakmile se vlk objevil na smluveném místě, bubnování značilo začátek střelby. Tamtéž, s. 121.

19 Název Flügelhornu (někdy vaný též Jubelhorn = jásající) je patrně odvozen od jeho původní funkce: řízení a vedení vojenských oddílů – křidel, popř. od specifického způsobu honu, kdy jsou skupiny lovců rozděleny na levé a pravé křídlo. Flügelhorn byl často vyobrazován jako symbol lovu a byl také součástí odznaku Řádu sv. Huberta, který založil hrabě František Antonín Špork.

20 Při tomto způsobu lovu bylo velké množství zvěře z celého lesa nahnáno do prostoru ohraničeného zradilky. Lovci byli přítom rozděleni na tři skupiny a jeden nebo dva lovci s Flügelhornem v každé skupině řídili postup lovu. Tamtéž, s. 61–62; DÖBEL, H. W. (1746), sv. II, s. 41; F. C. V. G. (1746–1758), s. 91.

21 JÄGER MAGAZIN (1794), s. 65, 70; DÖBEL, H. W. (1746), sv. II, s. 44, 55; KRÜNITZ, J. G. (1789), sv. 28, s. 337.

22 Dva nástroje jsou součástí ozdobného bandalíru.

23 Nátrubkové nástroje (též retné) patří ke skupině dechových nástrojů – aerofonů. Tón u těchto nástrojů vzniká chvěním vzduchového sloupce v nástroji buzeného pomocí hráčových rtů (a příp. nátrubku). Celková délka trubice určuje výšku tónu a délka nástroje, nátrubek a možnosti hráče vymezují tónový rozsah nástroje. Oproti tomu v nástrojích opatřených jazýčkem (průrazným nebo nárazným) dochází proudem vzduchu k rozkmitání kovového jazýčku, jehož hmotnost, rozměry a pružnost určují výšku tónu a ozvučná trubice tón pouze zesiluje. Jazýček je laděný pouze na jeden tón a nástroje z organologického hlediska patří na pomezí mezi aerofony (dechové nástroje) a idiofony (samozvučné nástroje).

použitého materiálu na nástroje vyrobené z kovu,²⁴ rohu, parohu²⁵ či ulity²⁶ a konečně z hlediska tónového rozsahu na nástroje signální a hudební.²⁷

Obr. 1 - Signální roh (inv. č. 60.903) a detail jazýčku / Signal horn (Call Number 60.903) and detail of the reed

Necelá polovina těchto nástrojů představuje rovné či mírně až půlkruhově zahnuté nástroje, zbytek tvoří nástroje kruhově vinuté.²⁸ Část nástrojů je součástí stálé expozice k dějinám lesnictví a myslivosti na zámku Ohrada, další nástroje jsou uloženy v depozitáři muzea, příp. jsou zapůjčeny do expozic jiných institucí

24 Nejčastěji používanými kovy byla původně měď a mosaz, zvukově kvalitnější se ukázaly nástroje vyrobené z mosazi. Spíše ve výjimečných případech byly nástroje vyráběny také z drahých materiálů, obvykle ze stříbra.

25 Ve sbírce je pouze jedna signální povelka z výsady jeleního parohu – inv. č. 42.920.

26 Tzv. trouba proti mračnům, inv. č. 69.151.

27 Jako nástroje signální jsou chápány jednoduché formy nástrojů, které umožňují vyloučení pouze omezeného počtu tónů (obvykle 1–3). „Hra“ na takové nástroje obvykle spočívala pouze v rytmizaci, tedy střídání různých figur dlouhých a krátkých tónů. Složitější formou jsou nástroje hudební, které mají větší tónový rozsah a umožňují již autonomní hudební projev.

28 První vinuté (kruhově stočené) nástroje se objevují na počátku 16. století. Historicky starší nástroje měly obvykle větší počet vinutí o malém průměru (až osminásobné vinutí), postupem času získaly převahu nástroje o menším počtu vinutí většího průměru (obvykle jeden a půlkrát až trojnásobné vinuté trubice). CARSE, A. (1965), s. 211.

(Kratochvíle, Nové Hradky, Veltrusy). Součástí stálé muzejní expozice jsou rovněž čtyři lesní rohy zapůjčené ze sbírky Oddělení hudebních nástrojů Českého muzea hudby (E 407,²⁹ E 905, E 908 a E 1014).

Signální nástroje Signální rohové nástroje jsou dochovány v řadě českých muzeí, nejčastěji v podobě nástrojů ze zvířecího rohu. Takové nástroje nesloužily jen lovcům, ale také např. ponocným a pastevcům.³⁰ Na zámku Ohrada je dnes uloženo 22 kusů signálních rohových nástrojů. Tyto menší rohové nástroje nejsou obvykle signovány výrobcem a s ohledem na jejich dlouhodobou téměř neměnnou konstrukci není možné zcela přesně určit jejich data ani provenienci. Větší část nástrojů představují jazýčkové signální jednotónové³¹ trubky, tzv. povelky,³² zbytek nástroje nátrubkové (s dochovaným nátrubkem či bez něj).³³ Několik těchto nástrojů je opatřeno signaturou výrobce či nějakým jiným nápisem, který pomáhá nástroj blíže identifikovat. Např. signální povelka inv. č. 69.699 se dochovala včetně černého pouzdra a je opatřena zelenou šňůrou se dvěma žaludy. Nástroj samotný je nesignovaný, pouzdro je však označeno nápisem „GEBR. KELLNER / WIEN / I. Kohlmarkt 1“. Tato firma sídlící v 19. století ve Vídni v domě „Zum Hussaren“ se specializovala na prodej loveckých pomůcek.³⁴ Celkem čtyři signální nástroje mají svůj původ v Chlumci nad Cidlinou.³⁵ Nejzajímavější z nich je stříbrný (postříbřený?) roh se zelenou šňůrou s žaludem, ozdobně provedeným okrajem ozvučnicku a rytým erbem rodu Kinských (inv. č. 69.702).³⁶ Ostatní tři nástroje jsou nezdobené.³⁷ Půlkruhově zahnutý mosazný roh (inv. č. 75.458) je bohatě zdoben rytým dekorem a loveckými motivy. Součástí výzdoby je i nápis „S. D. / Engelbert Fürst Auersperg / dem / Förderer der oesterreichischen Jagdmusik / 1887“³⁸ a jméno „Schantl“ vyryté na okraji ozvučnicku (obr. 2).

29 Tento nástroj patří do souboru hudebních nástrojů z odkazu Ondřeje Horníka. Viz KOTAŠOVÁ, D. – BERDYCHOVÁ, T. – KRÍŽENECKÝ, J. (2012).

30 V různých kulturních oblastech pak i např. pověžním, strážcům proti požáru, anebo dokonce pekařům (např. v Holandsku tak oznamovali pekaři svým zákazníkům, když bylo čerstvě dopečeno pečivo) či řezníkům (např. ve Švábsku tak ohlašovali svůj odjezd z města za účelem prodeje masa a možnost občanů využít jejich služeb jako poštovního kurýra). JANETZKY, K. – BRÜCHLE, B. (1977), s. 14–15.

31 Ty se dodnes používají k řízení honů z důvodu nedostatku hráčů na borlici. Nejčastěji se používají dva signály: 1× zatroubení = vpřed, začátek leče, začátek střelby; 2× zatroubení = stát, vyrovnat řadu, honci do kruhu, střílet ven z kruhu. Viz DRMOTA, J. (2011), s. 213.

32 Inv. č. 41.847, 41.848, 42.291, 42.920, 60.903, 69.699, 69.700, 69.701, 69.702, 69.703, 76.121, 76.130, 79.392.

33 Inv. č. 41.846, 41.849, 42.257, 69.137, 69.151, 69.673, 75.458, 77.164, 79.3742.

34 DOMBROWSKI, E. (2012), s. 89–90.

35 Inv. č. 69.700, 69.701, 69.702, 69.703.

36 Lovecká vášeň a chov koní měly u rodu Kinských dlouholetou tradici. Členové rodu získali několikrát titul nejvyššího lovcího Českého království a jejich úkolem bylo mj. zodpovídat za stav zvěře na královských panstvích a organizovat lovy, jichž se král účastnil.

37 Pouze inv. č. 69.701 nese červený nápis: DOKSY / LOUČEŇ / CHLUMEC / KOLESA / CHOTĚBOŘ / ŽĎÁR / MEZIŘÍČÍ / TŘEBÍČ / KRUMLOV / 25. IV. – 4. V. / 1938.

38 Zřejmě se jedná o Engelberta Ferdinanda, knížete von Auersperg (1859–1942).

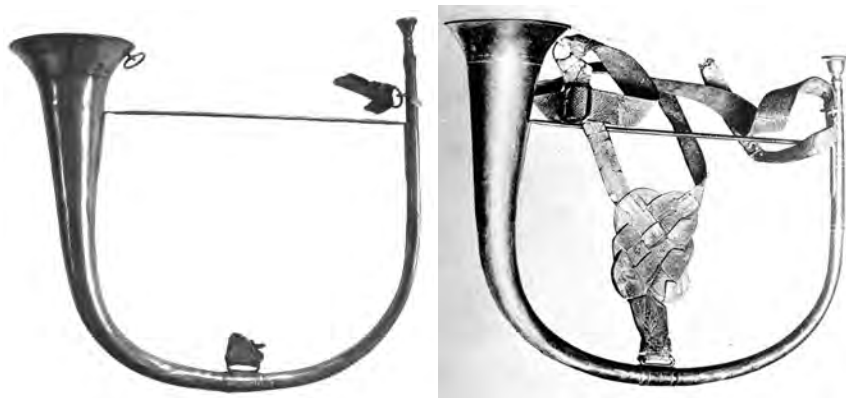

Obr. 2: Signální roh (inv. č. 75.458) a detaily ozvučnicku / Signal horn (Call Number 75.458) and details of the bell

Josef Schantl (1842–1902) pocházel z rodiny hornistů a byl zaměstnán jako císařský učitel dědice trůnu Franze Ferdinanda d'Este (1863–1914) ve hře na lovecký roh. Mimoto působil jako hráč na lesní roh v orchestru vídeňské dvorní opery, na pozvání různých šlechticů vyučoval hře na lovecký roh jejich hornisty a zasadil se o povýšení lovecké hudby v Rakousku.³⁹ Jediný signální nástroj signovaný jménem výrobce je

³⁹ Na přání hraběte Hanse Wilczeka vydal rakouské lovecké fanfáry (Österreichische Jagdmusik). Schantl napsal také čtyřdílnou školu hry na lovecký roh. Několik jeho rukopisných skladeb je dnes uloženo ve sbírce Pizka na zámku Kremsegg v Horním Rakousku.

půlkruhově zahnutý roh z dílny berlínského Josepha Gablera.⁴⁰ Jeho součástí byl původně i spletený kožený řemen, který se však nedochoval. Jeho podobu je však možné odvodit podle shodného nástroje z původních sbírek Hochschule für Musik zu Berlin (obr. 3).⁴¹

Obr. 3: Signální roh (inv. č. 77.164) a totožný nástroj ze sbírky Musikinstrumenten-Museum Berlin / Signal horn (Call Number 77.164) and the identical instrument from the collection of the Musikinstrumenten-Museum Berlin

Určitou kuriozitou mezi signálními nástroji je roh opatřený pěti klapkami (inv. č. 77.159). Na první pohled se zdá, že se jedná o kruhově zatočený nástroj, nicméně ve skutečnosti jde o nástroj pouze půlkruhově zahnutý. Do kruhu stočená trubice je k nástroji přidána pouze dodatečně, není s nástrojem propojena, a nemá tedy žádný vliv na zvuk nástroje. Půlkruhově zahnutá trubice je na pěti místech přerušena kónicky se rozšiřujícími válci se záklopkou a klapkou na konci. Stiskem klapky se záklopka válce otevře a vzduchový proud vyjde otevřeným válcem ven. V každém válci je umístěn příslušně naladěný jazýček.

Dalšími pozoruhodnými signálními nástroji jsou především tři kovové rohy potažené kůží. První z nich (inv. č. 41.846) je vyroben z mosazného plechu, potažen černou kůží a na obou okrajích a uprostřed vyztužen ozdobným kovááním ze světlého kovu (obr. 4). Styl kovového zdobení (především u nátrubku) představuje zdobení typické pro historické lovecké rohy a dovoluje vyslovit domněnku, že nástroj pochází

40 Na věnci ozvučníku je vyražena signatura: I. GABLER / . IN . / BERLIN. Joseph Caspar Gabler (1770–1818): Patrně se vyučil u Augusta Friedricha Krauseho, s nímž pracoval v jedné dílně (Gabler & Krause) a v roce 1806 se stal jeho nástupcem. V roce 1811 byl stejně jako Krause jmenován dvorním výrobcem hudebních nástrojů. V roce 1818, kdy u něj bydlel výrobce nátrubkových nástrojů Friedrich Blühmel, zhotovil roh, trompetu a pozoun se strojivem (tzv. box valve, Kastenventil) – tento vynález byl později představen jinými výrobci (1818 patent – Stölzel a Blühmel), a ačkoli Gabler žádal o výhradní právo na konstrukci tohoto mechanismu, jeho žádost byla zamítnuta. WATERHAUSE, W. (1993), s. 126.

41 Viz SACHS, C. (1922), *Obrazové přílohy*, Taf. 21. Dnes je tento nástroj uložen v Musikinstrumenten-Museum des Staatlichen Instituts für Musikforschung (Ident. Nr. 248) a v současné podobě dochován již bez koženého řemene.

patrně již z 18. století. Součástí je také dřevěný nátrubek podlouhlého, poměrně neobvyklého tvaru a neúplný kovový řetízek na zavěšení. Druhý, o čtyři centimetry kratší nástroj (inv. č. 41.847), je rovněž zhotoven z mosazného plechu a potažen černou kůží. Dále je doplněn dvěma mosaznými pásy – okolo okraje ozvučnicku a dále pak kolem korpusu nástroje s očkem pro zavěšení. Závěsný řemínek či řetízek a také nátrubek však chybějí. Jako původ obou nástrojů je v muzejní systematické evidenci uveden „zámek sv. Kříž“. Snad se jedná o dnes již neexistující lovecký zámek Újezd Svatého Kříže (Heiligenkreuz) na Domažlicku.⁴² Trojici černou kůží potažených rohů uzavírá již zmiňovaná signální jazýčková povelka (inv. č. 60.903).

Obr. 4: Signální roh (inv. č. 41.846) / Signal horn (Call Number 41.846)

Určitou výjimku mezi nástroji tvoří roh z ulity, tzv. trouba proti mračnům (inv. č. 69.151). Tyto nástroje se vyráběly z prázdné ulity mořských plžů⁴³ a jejich olomený konec sloužil jako nátrubek nástroje, popř. jako otvor pro nasazení nátrubku ze dřeva nebo kovu. Troubení na ulity bylo u řady národů součástí různých rituálních obřadů, ale sloužilo také pro válečnou signalizaci. V Čechách byl nástroj používán často při lidovém rituálu zahánění bouřek či krupobití a troubení bylo spojeno s různými lidovými pověrami. Na tyto trouby, uložené často v sakristiích venkovských kostelů, troubili obvykle obecní hlídači nebo pastýři. Z nástroje bylo možné vyloudit obvykle 1–2 tóny. Troubení proti mračnům se nejdéle udrželo v Jižních Čechách.⁴⁴

Hudební nástroje Se vzrůstajícími nároky na estetickou funkci hudebního doprovodu lovů byly rohové nástroje vyráběné z kovu stále více prodlužovány

42 Zámek byl postaven Kašparem Zdeňkem ze Sulevic krátce po roce 1678 na místě tvrze bývalého vládnoucího rodu Lamingenů z bavorského Albenreuthu. Po jeho smrti přešlo panství na rod Cukrů z Tamfeldu a v roce 1796 jej zdědil rod Koců z Dobrše. Po druhé světové válce se zámek stal majetkem pohraniční stráže, postupně chátral a roku 1978 byl odstřelen. PROCHÁZKA, Z. (1992), s. 60; POCHÉ, E. (1982), sv. 4, T–Ž, s. 137; PROCHÁZKA, Z. (2007), s. 272.

43 Nejčastěji plži rodu Trochus, Tritonium nodiferum, Tritonium variegatum či Turbinaria rhinoceros. KURFÜRST, P. (2002), s. 647.

44 Tamtéž, s. 647–648.

a z praktických důvodů kruhově vinuty. Bylo tak dosaženo většího tónového rozsahu – nástroje byly schopné zahrát řadu harmonických tónů.⁴⁵ Poté, co dosáhly vinuté rohy určité popularity ve společnosti a začaly být užívány i mimo lovecké prostředí, znovu vstal problém tónového rozsahu omezeného na řadu harmonických tónů, který byl z hlediska koncertní a orchestrální hudby nedostatečný. Vyplnění tonální škály bylo dosaženo nejprve metodou krytí. Výrobci novému způsobu hraní uzpůsobili konstrukci nástroje tak, aby bylo možné do ozvučnicku vložit ruku a libovolně tím snižovat základní řadu tónů o malou sekundu. Jiným řešením bylo zavedení prodlužujícího dílce do trubice nástroje. Nejprve byly díly kruhového tvaru zasouvány přímo mezi ústnicový nástavec a nátrubek, později byly prodlužovací dílce ve tvaru písmene U zaváděny přímo do otevřené části trubice uprostřed nástroje. Podle těchto vsunutých dílců, tzv. invencí, získal nástroj označení invenční roh.⁴⁶ Konečnou vývojovou fází bylo opatření nástrojů strojivem, nejprve se dvěma, později třemi (i čtyřmi) ventily. Sběrka na zámku Ohrada čítá celkem 15 přirozených nástrojů a dva nástroje invenční.⁴⁷

Největší z přirozených rohových nástrojů, tzv. parforsní rohy, byly používány téměř výhradně při parforsním honu. Jejich konstrukce, tedy vinutí o velkém průměru,⁴⁸ odpovídala tomu, že na ně bylo troubeno během jízdy na koni a jezdcí je nosili zavěšené přes rameno. Dostatečná délka trubice umožňovala vyloudit z nástroje takový počet tónů, aby bylo možné zahrát i složitější fanfáry, nikoli jen signály, a dát tak lovu slavnostní charakter. Ohradské muzeum vlastní 12 parforsních rohů. To není v českém prostředí úplně běžné – velké parforsní rohy jsou sice dochovány např. na některých loveckých zámcích (Kozel, Hluboká nad Vltavou, Český Krumlov, Lednice, Konopiště) a v některých muzeích, nicméně spíše jednotlivě.⁴⁹

Parforsní roh inv. č. 42.519 je bohužel bez datace i signatury výrobce. Jedná se však o vysoce zdobný a reprezentativně provedený nástroj. Jeho ozvučník je zdoben šlechtickým erbem a loveckou scénou zachycující dva psovody vždy s dvěma psy (obr. 5).

45 Rozsah záležel na více faktorech, zejména konstrukci nástroje (menzuře), použitím nátrubku, ale také dovednosti hráče.

46 Nápad bývá připisován hornistovi českého původu, Josephu Antonu Hampelovi; první exemplář tohoto druhu sestrojil vídeňský nástrojař Johann Werner v roce 1754.

47 Do výčtu nejsou zahrnuty nástroje zapůjčené z Českého muzea hudby (jeden přirozený, jeden invenční a dva strojivé).

48 Průměr vinutí se u jednotlivých nástrojů liší, lze jej však zhruba ohraničit rozsahem 435–525 mm.

49 Výjimku představuje muzeum Podblanicka ve Vlašimi, zde jsou však dochované parforsní rohy mladšího data a všechny pocházejí od stejného výrobce.

Obr. 5: Lovecký výjev na ozvučniku parforsního rohu (inv. č. 42.519) / Hunting scene on the bell of the parforce horn (Call Number 42.519)

Výztužný věnec ozvučniku je zdoben rytými rostlinnými motivy (květiny, dubové listy). Součástí nástroje je červenobílá šňůra se dvěma střapci a kotlíkový nátrubek (pravděpodobně nepůvodní). Rytý a lisovaný erb na ozvučniku je tvořen čtvrceným štítem (1. pole s věží, 2. pole se zkříženými liliovými holemi s kořeny a dole s lilii, 3. pole se lvem, 4. pole dělené s polovinou korunované orlice a křížem) a čtyřmi helmicemi (holubice se zelenou ratolestí, věž, korunovaný lev, orlice)⁵⁰ a náleží hraběcímu rodu z Thurnu a Valsassiny (obr. 6). Z původně severoitalského rodu (della Torre) se vyčlenila větev německá (von Thurn), z níž vyšly další větve rodu zdržující se v habsburských zemích. Do českých zemí přišel tento rod v 16. století.⁵¹ K uměnímilovným členům rodu patřil zejména říšský hrabě Jan Matyáš

50 Kříž v erbu odkazoval na získání titulu svobodných pánů s přídomkem zum Kreuz (ve třicátých letech 16. století) podle panství a hradu Sv. Kříže (Santa Croce) u Gorice. Součástí erbu byl také někdy ještě znak jednorožce luenských – rod Luegů, dědičných purkrabí v Leunzi (Tyrolsko), byl v příbuzenském vztahu k Thurnům. Po smrti posledního člena rodina získala Thurnové dědičný titul purkrabí v Luenzi. Od druhé poloviny 17. století používala tento erb větev rodu sídlící na zámku v Letovicích. Znak lva odkazuje na původní italský rod hrabat z Valsassini a svobodných pánů z VerCELLI. HRUBÝ, F. (1921), s. 83, 88–89.

51 Po polovině 16. století se zde trvale usadil František hrabě z Thurnu a koupil panství Lipnice, Německý Brod, Prštice, Vlasatice, Dolní Dunajovice a Cvrčovice. Z Františkových synů se nejvýrazněji prosadil nejmladší syn Jindřich Matyáš. Zpočátku projevil loajalitu Habsburkům jako člen císařského vojska, později se však postavil s Ladislavem Velenem ze Žerotína do čela protikatolického odboje v zemi. HRUBÝ, F. (1921), s. 74–108).

(1683–1746).⁵² Ten byl v roce 1706 zvolen sídelním kanovníkem v Olomouci, později kanovníkem u sv. Kříže ve Vratislavi a proboštem kolegiální kapituly v Brně u sv. Petra a Pavla. O jeho živém zájmu o hudbu svědčí inventář pozůstalosti⁵³ sepsaný po jeho smrti v roce 1747, který obsahuje rozsáhlý výčet hudebních nástrojů. Převažují mezi nimi nástroje smyčcové a flétny. Ačkoli není součástí seznamu žádný rohový nástroj, objevují se zde dva kusy tzv. „Jäger Horn Krüge“,⁵⁴ tedy nástrčků k loveckému rohu. Zda může existovat souvislost mezi nástrojem z ohradských sbírek a osobností Jana Matyáše z Thurnu a Valsassini není dosud jasné, ale ani vyloučené.

Obr. 6: Lovecká scéna a erb na parforsním rohu (inv. č. 42.519) / Hunting scene and coat of arms on the bell of the parforce horn (Call Number 42.519)

Ve sbírkách muzea jsou uloženy také tři parforsní rohy (inv. č. 60.872, 60.874, 60.875) z dílny vídeňského výrobce Josepha Huschauerera (1748–1808)⁵⁵ datované

52 SUCHÁNEK, P. (2010), s. 269–274.

53 Státní okresní archiv Olomouc, kapitula Olomouc, kart. 870. Publikoval SEHNAL, J. (1975), s. 165–170.

54 Převzato z dosloveného přepisu inventáře uveřejněného Jiřím Sehnalem. Tamtéž, s. 167.

55 Přesné datum úmrtí není známé. Literatura uvádí obvykle jako datum úmrtí rok 1805 nebo 1806, nicméně účet za Huschauerovy nástroje z roku 1808 jej vyvrací. HELLYER, R. (1975), s. 55. Ve sbírce Českého muzea hudby v Praze je dochován lovecký roh z roku 1723 signovaný Huschauerovým jménem (sign. E 413). Jelikož se doba zhotovení neshoduje s životními daty výrobce, předpokládá se, že nástroj zhotovil jeho stejnojmenný otec (FITZPATRICK, H. (1970), s. 137) nebo že datace v signatuře je chybná. Značky, které jsou součástí signatury, se liší – u nástroje z roku 1723 jsou to tři mušle, u novějších nástrojů zkřížená trompeta a roh (viz níže). Nástroj prošel četnými úpravami a byl později dokonce doplněn strojivem, takže jeho přesnější datování nelze spolehlivě rozhodnout. KOTAŠOVÁ, D. – BERDYCHOVÁ, T. – KRÍŽENECKÝ, J. (2012), s. 48, 201.

rokem 1799.⁵⁶ Tento nástrojař se vyučil u Carla Adama Startéra a po jeho smrti (1789) převzal i část jeho nástrojů a nářadí.⁵⁷ Dvorní vídeňský výrobce nátrubkových hudebních nástrojů (Cammer Waldhorn- und Trompeten-macher), Anton Kerner, podal proti Huschauerovi stížnost, že neoprávněně označuje své nástroje znakem habsburské orlice, a jeho stížnost byla přijata.⁵⁸ U obou zmíněných nástrojů se již orlice nevyskytuje, signaturu výrobce tvoří zkřížený roh a trumpeta. Ignaz Kerner (cca 1768 – 10. 3. 1813) pocházel z rodiny výrobců nátrubkových nástrojů. Byl synem výše zmíněného vídeňského nástrojaře Antona Knerera a po smrti otce v roce 1806 převzal společně s bratrem Antonem jeho dílnu. Pracovali pod jménem Anton & Ignaz Kerner (k. k. priv. Hof- und Kammer-Waldhorn und Trompeten Verfertiger) a dodávali rohy a pozouny vídeňskému dvoru.⁵⁹ Bratři Kernerové jsou považováni za první výrobce ventilové trubky (2 ventily, 1806).⁶⁰ Mezi nástroji na zámku Ohrada jsou i tři parforsní rohy od Ignaze Knerera, a sice jeden z roku 1794 (inv. č. 75.457) a dva z roku 1799⁶¹ (inv. č. 69.158, 77.163).

Velmi zajímavým nástrojem ve sbírkách muzea je parforsní roh z dílny vídeňského nástrojaře Michaela Leichamschneidera z roku 1705 (inv. č. 77.162). Leichamschneider (26. 8. 1676 – 2. 12. 1751)⁶² působil ve Vídni a je považován za vynikajícího výrobce, který přispěl ve vývoji rohových nástrojů směrem k autonomnímu orchestrálnímu nástroji. V evropských sbírkách se dochovala řada

56 Signatura vyražena na výtužném věnci ozvučniku: IOSEPH HUSCHAUER / 17 IN:WIENN: 99.

57 Oznámení ve Wiener Zeitung, 19. 2. 1791, s. 430. Prodejní aukce Stárzerovy dílny se konala 23. dubna 1790, Huschauer zde zřejmě zakoupil část dílny. MAUNDER, R. (1998), s. 175). Stárzerovu dílnu oficiálně převzal Ignaz Kerner (oznámení ve Wiener Zeitung 10. února 1790).

58 WATERHAUSE, W. (1993), s. 187. FITZPATRICK, H. (1970), s. 134; HAUPT, H. (1960), s. 147 (zde odkaz na pramen: Archiv der Stadt Wien, Hauptregistratur, Faszikel 8: 347).

59 WATERHAUSE, W. (1993), s. 203.

60 Prvenství ve vynálezu strojiva bylo dlouho připisováno Friedrichu Blümelovi a Heinrichu Stölzelovi (první Stölzelovy pokusy v roce 1814 či 1815 – zpráva v lipském časopisu Allgemeine musikalische Zeitung ze dne 3. května 1815; 1818 obdrželi za společný vynález pruský patent). V muzeu v Tölzu (Museum des Altertumsvereins der Stadt Tölz) v horní Bavorsku se však dochovala strojem opatřená trubka z dílny bratrů Kernerových datovaná rokem 1806. RICHTER, P. E. (1909–1910), s. 36–38; SACHS, C. (1930), s. 278.

61 Signatura je ve všech třech případech vyražena na výtužném věnci ozvučniku ve tvaru: Ignaz Kerner / 17 . in . Wienn . 99.

62 Není známo, kde se vyučil. V roce 1700 získal ve Vídni měšťanství, o rok později se zde oženil (21. 1. 1701, s Marií Thalheimer). V roce 1703 zhotovil pro benediktinské opatství v Kremsmünsteru dvojici rohů s kruhovými nástrčky – jsou to nejstarší známé rohy doložené v pramenech, které jsou opatřeny nástrčky (nejstarší přímo dochované takové nástroje pocházejí z roku 1721). V letech 1713/1714 zhotovil několik později pro klášter v Göttweigu, kde je dochován jím podepsaný účet. Z následujících let pocházejí záznamy o tom, že dodal několik nástrojů vídeňskému dvoru, mj. v roce 1708 nástroj označený jako „coranthorn“. V roce 1741 obdržel zakázku od Marie Terezie na zhotovení sady pěti stříbrných trumpet (dnes v Sammlung alter Musikinstrumente; jeden z těchto nástrojů je nedatovaný a byl zhotoven později Franzem L., Michaelovým synem). Podle zápisu v úmrtní knize zemřel v prosinci 1751, ale věk zde uvedený (81 let) nesedí s datem narození. Michael L. vlastnil dva domy (Naglergasse, Bognergasse). Jeho bratr Johannes L. se rovněž věnoval stavbě nátrubkových nástrojů. Není jasné, zda bratři pracovali společně, nebo zda měli každý svoji samostatnou dílnu. V roce 1717 obdrželi bratři velkou objednávku vídeňského dvora na zhotovení 24 stříbrných trumpet v hodnotě 1.500 fl. O těchto nástrojích není bohužel dnes nic známo. WATERHAUSE, W. (1993), s. 231–232.

jeho nástrojů.⁶³ Nástroj z ohradské sbírky datovaný rokem 1705 je dosud nejstarším známým dochovaným nástrojem tohoto výrobce. Jeho signatura se vyskytuje ve dvou podobách: jako Leichnamschneider i Leichamschneider. Náš nástroj je signován prvním z nich (obr. 7).⁶⁴ Svoji konstrukcí představuje tento roh raný typ stavby. Trubice je velmi úzká v celém svém průběhu a rozšiřuje se jen velmi pozvolna do ozvučnicku o poměrně malém průměru. Nástroj se tak blíží spíše vinuté trompetě. Tento konstrukční prvek charakteristický zejména pro rané nástroje a zejména pak pro francouzskou oblast výroby se liší od středoevropského (resp. rakousko-českého) typu nástroje s širší menzурou, tedy výrazněji kónickým průběhem trubice. K rozšíření trubice v konečné části včetně ozvučnicku došlo později mj. také z důvodu techniky hry tzv. krytím, jak již bylo řečeno výše.

Obr. 7: Signatura Michaela Leichamschneidera na parforsním rohu z roku 1705 (inv. č. 77.162) / Signature of Michael Leichamschneider on the parforce horn from 1705 (Call Number 77.162)

Mezi parforsními rohy ve sbírce se nacházejí ještě čtyři nástroje nesignované (inv. č. 42.520, 60.873, 60.876, 69.159), přičemž poslední z nich je zdoben rytými

63 Přirozený roh (1706, Norges musikkhøgskoles historiske instrumentsamling, MH-L 123); roh (1709, Braunschweig); parforsní roh (1713, Muziekinstrumentenmuseum); parforsní roh (1718, Historisches Museum Basel); roh (1721, Moravské zemské muzeum v Brně); trompeta (1725, Germanisches Nationalmuseum); lovecký roh (1731, Český Krumlov); pozoun (1732, Kunsthistorisches Museum Wien); trompeta (1733, Germanisches Nationalmuseum); trompeta (1738, Museum für Musikinstrumente der Universität Leipzig); trompeta (1748, Kunsthistorisches Museum Wien) a další.

64 Signatura MACHT MICHAEL / LEICHNAMSCHNEIDER / IN WIEN 1705. Součástí signatury jsou vyražené znaky dvouhlavého korunovaného orla (tři přímo v signatuře výrobce, dalších osm rozmístěno na výztužném věnci ozvučnicku).

loveckými scénami po celém obvodu ozvučnicku. Scéna zachycuje závěrečnou fázi štvance na divokého kance. Sled postav je následující: psůvod s kopím v ruce a jedním psem na řemínku – dva psi na volno – lovec na koni troubící na lesní roh – dva psi na volno – lovec na koni s vytaženým mečem – divoký kanec obklopený dvěma psy – lovec s kopím připravený zasadit zvířeti smrtelnou ránu (obr. 8). Nástroj má menší průměr vinutí a je opatřen zelenou šňůrou.

Obr. 8: Nákres lovecké scény na ozvučnicku parforsního rohu (inv. č. 69.159) / Drawing of the hunting scene on the bell of the parforce horn (Call Number 69.159)

Poslední tři přirozené rohy ve sbírce jsou jeden roh poštovní (inv. č. 77.171) a dva nástroje menšího typu (inv. č. 42.521, 42.259), v dobové jazykově německé terminologii pojmenované obvykle termínem „Waldhorn“ nebo „Jagd-Horn“.⁶⁵ Zatímco u poštovního rohu se jedná o novodobý výrobek firmy Amati Kraslice, první ze dvou menších přirozených rohů představuje svojí stavbou (především široce menzurovaným ozvučnickem) nástroj typický pro 18. století. Druhý z nich je ovitý zelenou šňůrou a je signovaný nápisem: „Ch. Roth, BREVETE s.g.o.g., Strassbourg / JM. Burger succ“ a opatřen znakem anděla hrajícího na trumpetu a hvězdičkami. Jedná se o nástroj z dílny štrasburského výrobce Julia Maxe Bürgera.⁶⁶ Jediné vinuté rohové nástroje ve sbírce, které reprezentují novější vývojovou fázi lesního rohu, jsou dva invenční rohy (inv. č. 42.522, 42.523). Oba nástroje jsou nesignované, ale vzhledem ke

⁶⁵ Terminologie rohových nástrojů je velmi rozmanitá a především nejednotná. Pokud prameny či dobová zmiňují nějaký rohový nástroj a neuvádějí přitom nákres, je identifikace typu nástroje vždy značně diskutabilní. Zejména používání termínů Jagdhorn a Waldhorn je používáno nedůsledně. Obecně lze říci, že zpravidla termínem Jagdhorn bývají označovány buď nástroje nevinuté, tedy různé typy signálních rohů, nebo nástroje vinuté, ale přirozené. Někdy se však tento termín používá obecně na označení všech rohových nástrojů používaných při lovu. Naproti tomu označení Waldhorn obvykle zahrnuje vinuté rohové nástroje obecně, jindy bývá chápáno jako synonymum pro moderní strojivový lesní roh. V odborné lovecké a myslivecké literatuře 18. století bývá tento pojem používán také pro menší typy přirozených vinutých rohů z důvodu odlišení od rohů parforsních.

⁶⁶ Štrasburský výrobce Charles Roth se patrně vyučil u svého stejnojmenného otce, poté převzal dílnu Bühner & Keller. Jeho syn Jean Chrétien se stal jeho následovníkem. V roce 1873 se Roth spojil s Juliem Maxem Bürgerem, který u něj tři roky pracoval. Bürger převzal v roce 1881 Rothovu dílnu a dále používal signaturu svého předchůdce doplněnou o přípisek „JM. Burger succ“ (znak anděla troubícího na trumpetu byl převzat již Rothem ze signatury firmy Bühner & Keller). Firma získala několik patentů (transpoziční ventil, transpoziční snižec) a zúčastnila se několika světových výstav. WATERHAUSE, W. (1993), s. 48, 336.

shodnému konstrukčnímu řešení, charakteristickým znakům,⁶⁷ materiálu a provedení je pravděpodobné, že se jedná o výrobky jednoho autora.

Nástroje se ve většině případů dochovaly bez nátrubku. U těch nástrojů, které jsou dnes dohovány s nátrubkem, navíc není jisté, že jsou jejich nátrubky původní. Dokonce se lze domnívat, že s větší pravděpodobností původní nejsou, neboť řada nástrojů je opatřena nátrubky kotlíkového tvaru typické pro trumpetové nástroje, zatímco nástroje rohové používaly spíše tvar nálevkovitý. Ani toto pravidlo však není možné přijmout bez výhrad. Ačkoli se zmínky o nátrubcích či dokonce jejich typech v pramenech a dobové literatuře téměř neobjevují, dobový myslivecký slovník zmiňuje mimoděk v pojednání o lesním rohu zajímavou skutečnost, totiž že lesní roh je opatřen skoro stejným nátrubkem, jako mají trumpety, ale zní líbezněji. Výmluvná je také samotná charakteristika nástroje, který je popsán jako hudební nástroj z mosazi, který se užíval dříve výhradně k lovu a při tzv. Tafel-Musik pro pobavení šlechty, ale dnes je používán také hudebníky při hospodských zábavách.⁶⁸

Určitou raritu ve sbírce muzea na Ohradě představují dva barokní bandalíry, jejichž součástí jsou signální nástroje. Oba bandalíry jsou velmi bohatě zdobené a příslušely zřejmě vyšší lovecké hodnosti.⁶⁹ Spletená šňůra, která zároveň tvoří ozdobu rohu, se v lovecké terminologii nazývá „Hornsatz“, nebo „Faischschnur“ či „Schweißschnur“, a nebyla jen okrasná: rozpletená udávala vzdálenost od cesty, na kterou směl lovec střílet lišky, zajíce a kachny jako stravné za hon. Závěsný řemen pak bývá označován jako „Hiefriemen“ nebo „Hornfessel“.⁷⁰

Sbírka rohových hudebních nástrojů na zámku Ohrada je pozoruhodná nejen počtem dochovaných nástrojů, ale také šíří historického záběru a především rozmanitostí nástrojových druhů, kterým dokumentuje význam hudby při lovu. Informace z dochovaných dobových odborných příruček aplikované na tuto sbírkou tak dokládají, že lovecká hudba byla především v 18. století řízena pevně daným ceremonialem a zastávala důležité místo v osobní reprezentaci šlechty. Tomu odpovídá i zdobné provedení některých nástrojů, které tak vedle své hudební funkce jsou zároveň i uměleckým artefaktem.

67 Ústnicový nástavec jako jeden z důležitých charakteristických znaků nástroje se sice u obou sledovaných nástrojů liší, nicméně v případě druhého nástroje, inv. č. 42.523, jsou zřejmě četné opravy a úpravy na nástroji a také ústnicový nástavec je přiletován. Lze se tedy domnívat, že byl k nástroji přidán později v rámci oprav.

68 „Waldhorn: Ist ein blasendes Instrument von Meßing, welches ehemals gantz allein auf der Jagd gebraucht worden, und grossen Herren zur Tafel-Music gedienet; heut zu Tage aber auch von allen Bier-Fiedlern in denen Dorf-Schencken geführt wird. Es hat fast ein Mund Stück wie die Trompète, klinget aber lieblicher als dieselbe / und ist wegen seiner Länge in einen Kreis zusammen gebogen.“ F. C. V. G. (1746–1758), s. 464. Na použití lesních rohů při venkovských zábavách upozorňuje i Krünitzův slovník (KRÜNITZ, J. G. (1789), sv. 28, s. 399).

69 Blíže ke specializaci loveckého personálu a jejich příslušnému oděvu a doplňkům viz BERDYCHOVÁ, T. (2011), s. 59–61.

70 KRÜNITZ, J. G. (1789), sv. 28, s. 400.

Prameny a literatura:

- BERDYCHOVÁ, T.: Lovecká hudba jako součást kulturní reprezentace aristokracie v 17. a 18. století. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci* 302, 2011, s. 53–67.
- CARSE, A.: *Musical wind instruments*. New York: Da Capo Press 1965.
- ČENĚK, M. – KASAL, V.: *Lovecký zámek Ohrada*. Praha: Národní zemědělské muzeum 1998.
- DÖBEL, H. W.: *Eröffnete Jäger-Practica*. Leipzig: Verlegts Johann Samuel Heinsius 1746.
- DOMBROWSKI, E.: *Die Birsch*. Paderborn 2012.
- DRMOTA, J.: *Lov zvíře v našich honitbách*. Praha: Grada 2011.
- F. C. V. G.: *Wald- Forst- und Jägerey-Lexicon*. Praha: Franz Carl Hladky 1746–1758.
- FITZPATRICK, H.: *The Horn and Horn-Playing and the Austro-Bohemian tradition 1680–1830*. London: Oxford University Press 1970.
- HAUPT, H.: Wiener Instrumentenbauer von 1791 bis 1815. *Studien zur Musikwissenschaft* 24, 1960, s. 120–184.
- HELLYER, R.: Some Documents Relating to Viennese Wind-Instrument Purchases, 1779–1837. *The Galpin Society Journal* 28, 1975, s. 50–59.
- HRUBÝ, F.: Hrabata z Thurnu a Valsassina. Dějiny jich českomoravské větve. *Český časopis historický* 27, 1921, s. 74–108.
- IVANEGA, J.: *Pavel Ignác Bayer, Adam František ze Schwarzenbergu a zámek Ohrada. Lovecký zámek jako součást rezidenční sítě barokního šlechtice*. České Budějovice (bakalářská práce) 2011.
- JÄGER MAGAZIN : *Allgemeines und auf reine Erfahrungssätze gebautes Magazin für Jäger und Jagdfreunde*. Grätz: Johann Andreas Kienreich 1794.
- JANETZKY, K. – BRÜCHLE, B.: *Das Horn*. Bern – Stuttgart: Hallwag Verlag 1977.
- KOTAŠOVÁ, D. – BERDYCHOVÁ, T. – KŘÍŽENECKÝ, J.: *Hudební sbírka Ondřeje Horníka II. Hudební nástroje*. Praha: Národní muzeum 2012.
- KRÜNITZ, J. G.: *Oeconomische Encyklopädie: oder allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus- und Landwirthschaft*. Brno: Joseph Georg Trassler 1789. Sv. 28.
- KURFÜRST, P.: *Hudební nástroje*. Praha: Togga 2001.
- MAŇAS, J.: *Zemědělské muzeum 1891–1991*. Praha: Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství 1991.
- MAUNDER, R.: Viennese Wind-Instrument Makers, 1700–1800. *The Galpin Society Journal* 51, 1998, s. 170–191.
- MENDEL, H. – REISMANN, A.: *Musikalisches Conversations-Lexikon*. Berlin: Robert Oppenheim 1870–1879.

- NIKENDEY, A.: *Malé biografie z loveckého zámku Ohrada*. Praha. Edice Pramínek 2007, sv. 14.
- RICHTER, P. E.: Eine zweiventilige Trompete aus dem Jahre 1806 und die Wiener Instrumentemacher Kerner. *Zeitschrift für Instrumentebau* 30,1909–1910, s. 36–38.
- SACHS, C.: *Sammlung alter Musikinstrumente*. Berlin: Julius Bard 1922.
- SACHS, C.: *Handbuch der Musikinstrumentenkunde*. Leipzig: Breitkopf & Härtel 1930.
- SEHNAL, J.: Nové příspěvky k dějinám hudby na Moravě. *Časopis Moravského musea* 60,1975, s. 159–179.
- SCHILLING, G.: *Encyklopädie der gesammten musikalischen Wissenschaften, oder Universal-Lexicon der Tonkunst*. Stuttgart: Franz Heinrich Köhler 1834–1838.
- SCHWARZ, M.: [Antonín Nikendey] *Schloss Ohrad. Geschichte des Jagdschlusses bei Frauenberg an der Moldau und des dortigen Forst- und Jagdmuseums*. Murau 1990.
- SUCHÁNEK, P.: Olomoucký kanovník Jan Matyáš z Thurnu a Valsassiny, sběratel a mecenáš. EYBEL, M – JAKUBEC, O. (ed.): *Olomoucké baroko. Proměny ambicí jednoho města 1*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc 2010, s. 269–274.
- WATERHOUSE, W.: *The New Langwill Index: A Dictionary of Musical Wind-Instrument Makers and Inventors*. London: Tony Bingham 1993.

Historické proměny uzdění koní s cílem utřídění a identifikování sbírky udidel v NZM

Historical changes of horses bridling with intention to organize and identify collections of bridle bits in NZM.

V dlouhém období soužití koně s člověkem se vyvíjely i systémy k jeho ovládní jako způsob komunikace. K tomu člověku sloužila řada různých pomůcek, které se osvědčily a dále se rozvíjely nebo jako zcela nevhodné zanikly. Kombinací použití těchto pomůcek společně s poznatky, které člověk o fyziologii koně získal, docházelo k řízení koně v různých situacích a při různých způsobech jeho využití. Ať již byl kůň pod sedlem nebo zapřažen do těžkého vozu či lehkého válečného vozíku nebo výletního kočáru. Nejúčinnější dorozumívací pomůckou se stalo udidlo, kterým jsou koni vysílány povely, na které díky jeho působení okamžitě reaguje. Sbirka NZM obsahuje řadu udidel v pomocné evidenci, která díky této studii budou zkatalogizována a zařazena do II. stupně sbírkové evidence.

In the long term coexistence of humans and horses the systems how to control a horse have been developing, also as a way of communication. For this task has served a number of different tools that have been proven and further develop or disappear as completely inappropriate. Combining the use of these devices together with the knowledge that was discovered about the physiology of this animal, the horse was used in different situations and different ways, either the horse was saddled up or harnessed to a heavy carriage or light chariot or excursion coach. The most effective mean of communication tool has become a bit, which transmits commands while riding a horse, which due to its effect immediately responds. NZM collection contains a number of bits in the auxiliary register that thanks to this study will be catalogued and included in 2nd degree of collection evidence.

Domestikace zvířat byla dána poznáním člověka, že mít zvířata poblíž pod svou nadvládou je pro něj velmi výhodné. Mohl je využívat všemi způsoby, které postupně poznával. K tomu se člověk učil i to, jak se o zvířata starat, aby prospívala a cítila se dobře.

Člověk ochočil psa, ovci, kozu, skot a v severských zemích i soba, který se v těchto oblastech volně vyskytoval. Ochočené soby využívali severští obyvatelé k tahu, převážně je zapřahali do saní. A právě tito chovatelé sobů byli první, kteří se snažili ochočit koně. Vedl je k tomu narůstající počet volně žijících koní, kteří na

rozdíl od sobů nebyli zatíženi migračním cyklem jako sobi.¹ Domestikovaný kůň se stal nepostradatelným pomocníkem chovatelů zvířat. S jeho pomocí člověk snáze uhlídal svá stáda zvířat. To byl první důvod, proč ho začal ochočovat. Člověk hlavně potřeboval, aby ho kůň přemístil tam, kam právě potřebuje. Ať již seděl na jeho hřbetě nebo v zapřaženém voze. Aby kůň tuto jeho potřebu mohl pochopit, hledal člověk způsob, kterým by koni dal najevo, co od něj požaduje. Potřeboval nějakým způsobem koně ovládat. A právě ze starého způsobu zapřahání sobů měl zkušenost s jednoduchou ohlávkou. Byl to vlastně řemen, upevněný kolem nosu. Vzhledem k tomu, že koně byli v tomto období využíváni k mírumilovným činnostem, bylo toto uzdění dostačující. S postupným rozmanitějším způsobem využití koní vznikala potřeba jeho většího, účelnějšího a důraznějšího ovládní. Koně vlastnily převážně bohatší vrstvy obyvatelstva, které měly finanční hotovost na jeho pořízení. Vlastníci se rekrutovali převážně z řad šlechty, která kromě jiného začala koně využívat k válečným účelům. Kůň s jezdcem tvořil spojitě nádoby, které musely pracovat tak, aby ve válce přežily. Kůň nejenom že nesl na svém hřbetě jezdce – válečníka, ale ideální bylo, pokud se i on zapojil do bojů tak jak mohl a jak bylo v jeho možnostech a silách. K tomu ho pochopitelně cvičil jeho vlastník. Kůň se ve válečné vřavě musel umět otáčet do všech stran, vyhazovat kopyty tak, aby odrazil útoky nepřátel tam, kde jeho pán nestíhal zakročit či tam neviděl. K tomu bylo nutné zvládat řadu pohybů, které pro koně v běžném životě nejsou normální. Výcvik koně, který by tyto úkony zvládl, byl velmi náročný a ne každý kůň byl pro něj vhodný a zvládl ho. Vhodní byli koně pouze některých plemen. Výcvik byl velmi náročný. Skládal se z celé řady základních cviků, které ve svém komplexu dodnes představují tzv. „španělskou jezdeckou školu“. K dokonalému ovládnutí koně tak, aby tyto náročné cviky zvládl, bylo nutné i dokonalé uzdění.

Kůň sloužil nejenom pro válečné účely, kdy na svém hřbetě nesl svého pána, ale začal se více využívat i v zápřahu. Zároveň se změnami využití koně se vyvíjely způsoby uzdění, sedláni a zápřahu. Vyvíjela se stále nová udidla, začalo se používat sedlo, byly vynalezeny třmeny a pro zápřah chomout. S těmito několika dobovými vynálezy, které pomáhaly člověku využívat koně, nebyl proces nacházení novinek ukončen, ale trvale pokračuje dodnes.²

Jakým vývojovým procesem prošlo uzdění a udidlo? Od jednoduché ohlávky pro soby nebylo daleko k řemínku, který koni obepínal spodní čelist probíhaje mezi stoličkami a řezáky. Od tohoto řemínku vedla jedna otež k pravé ruce, s jejíž pomocí bylo možné provést obrát doprava. Problematičtěji šlo provést i obrát doleva. Od ohlávky a čelistního řemínku již bylo velmi blízko k udidlu. Proč se hlavní ovládací pomůckou stalo právě udidlo? V hubě koně se nachází velmi citlivá bezzubá část, kterou člověk objevil a určil za bod, přes který bude koně ovládat.

První udidla byly rovné tyčky vyrobené ze dřeva, později z tvrdšího v té

1 EDWARDS, E.H.: *Vše o udidlech a uzdění*. Cavalier – Publishing 2008, s. 9.

2 RŮŽIČKOVÁ, V: *Koně*. Libreto k výstavě, NZM Praha 2008.

době známého materiálu jako kostí a rohů. Používala se již v období okolo 2300 let př. n. l. Později, kolem r. 1300 př. n. l. se na Blízkém východě objevila udidla z bronzu. Díky tomuto tvárnému materiálu se začala udidla měnit. Už to nebyla pouze rovná tyčka, ale stále častěji se objevovalo udidlo lomené s různými ohbými. Tvrdší lomená udidla na spodní čelist působí jako louskáček na ořechy. S proměnou způsobů ježdění docházelo i k proměnám udidel. Požadovala se od nich stále větší ostrost, tj. okamžitý účinek, na který kůň okamžitě reaguje. To však znamenalo působit koni i větší bolest. Na uditka se přidávaly hřeby, ozubené hrany apod. Z boku se ostrost zvyšovala přidáváním roubíků nebo kroužků doplněných ježky, které koně bodaly do tváře.

Zvláštní typ udidla, dodnes používaný, vynalezli Keltové. Byli dobří válečníci, zkušení, chytří a vynalézaví. Jejich vynálezem bylo ovládání koní pomocí udidla, pracujícího na principu páky. Proto se tomuto typu udidla dodnes říká pákové. Od Keltů převzali páková udidla římsí bojovníci a udidlo procházelo konstrukčními proměnami. K dokonalosti ho však dovedli až středověcí rytíři, když pro své potřeby válečníka páku postupně prodlužovali až na téměř 50 cm. Příčinou zvětšování páky byli větší koně, které rytíři pro válečné účely chovali a užívali. Tito koně museli být i přes svou velikost mrštní a zároveň ovladatelní. Na těchto jejich schopnostech závisel život jezdce rytíře jak v boji, tak i při turnajích, které byly diváky považovány za zábavné hry. Samotní jezdci je však považovali za zkoušky připravenosti k boji. Turnaje dávaly rytířům možnost prezentace jejich jezdeckého a bojového umění před svými chlebodárci, ale i protivníky. Turnaje byly většinou součástí příležitostných slavností a byly mezi publikem velmi oblíbené.

Ve vývoji udidel sehrála významnou roli i éra tzv. klasického jezdeckví – renesance. Kolébkou klasického jezdeckví byly jezdecké školy v Neapoli. První takovou školu zde založil r. 1532 Federico Grisone. Jeho metody byly tvrdé až děsivé, vycházely ze systému pochvaly a nápravy, přičemž pochvala spočívala v absenci trestu. Grisone i přes své tvrdé názory trval na tom, že s koňskou hubou musí být lehké a citlivé spojení. K tomu začal používat velmi tvrdá a krutá udidla. Mezi ně patřil i hojně používaný kovový obnosek, často opatřený i kovovými hřeby pro zvýšení účinku, k jehož kroužkům byla připevněná falešná otěž. Kůň byl obnoskem nauzen přes chrupavčitou měkkou část koňského nosu a byl pro koně velmi bolestivý. S jeho pomocí však kůň prováděl i nejtěžší cviky vysoké jezdecké školy.

K silovému ohnutí vazů sloužila i newcastelská průvlečka. Byla promyšlenější a účinnější než falešná otěž. Otěže byly upevněné na podbřišníku a vedly do ruky jezdce přes kroužky, upevněné po straně obnosku.³

V 19. století a na počátku 20. století se objevilo mnoho nových udidel a způsobů uzdění. Velký vliv na to měly vojenské školy, které začaly vznikat po celé Evropě. Jejich zakládání bylo podmíněno změnami ve způsobu válečnictví a využití koní v něm. V armádách nadále zůstávala jízdní vojska, která však fungovala jinak než ve středověku. Vojenské jezdecké školy se postupně staly centry chovu koní jako

3 EDWARDS, E.H.: *Vše o udidlech a uzdění*. Cavalier – Publishing 2008, s. 14.

takového. Nejenže se zabývaly výcvikem jezdeckta, a to za pomoci co nevhodnějších a nejpůsobivějších pomůcek, které se snažily co nejméně obtěžovat koně za co největší účinnosti, ale také se intenzivně zabývaly i plemenářskou prací, soustředily a školily zvěrolékaře, jejichž praxi ale i výzkumy velmi podporovaly. Zabývaly se i podkováním koní, zakládaly vojenské podkovářské školy, z nichž odcházeli vyškolení odborníci, kteří nejenom že ovládali samotné podkování, nýbrž i léčení ortopedických vad koňských kopyt nebo jejich choroby. Navzdory tomu, že se vymýšlela celá řada různých důmyslných typů udidel, nejvíce používaným dodnes zůstalo udidlo stihlové.

Aby vznikl v typech uzdění řád, jsou podle místa působení na koňské hlavě rozděleny do pěti základních skupin. Jsou to: stihlo, páková uzda, pelham, fuga a nánosníkové uzdění (hackamore). Na které body na hlavě udidla působí? Koutky pysků, dásně, jazykový žlábek, podbradní žlábek, zátylek, horní patro a nos. Účinek a tlak vyvolaný udidlem na koňské hlavě a hubě se liší podle toho, jaká je konstrukce udidla, jaký je tvar huby, úhel huby k ruce jezdce a způsob uchycení doplňků k základnímu uzdění. Nejenom tyto základní faktory ovlivňují účinnost ovládnutí koně, ale důležitá je i šikovnost jezdce a v plném využití celého potenciálu uzdění. To znamená znát velmi dobře svého koně a všechny způsoby uzdění a jejich výhody i nevýhody. Teprve potom je možné zvolit vhodné uzdění pro daného koně a pro určený způsob jízdy a tak dosáhnout využití koně v plné míře.

Stihlové uzdění: je nejvíce rozšířené uzdění s mnoha různými variantami, kterých stále přibývá. Stihlo je udidlo se vzpřimovacím účinkem, působící na koutky koňské huby. V zásadě je však působení stihla ovlivněno postavením hlavy ve vztahu k poloze ruky jezdce. V počátcích výcviku mladého koně se kůň učí nést krk nízko natahovat ho dopředu.

V další fázi výcviku se zvedá koni hlava tak, že nosní linie je ve svislé poloze. Aby se toho dosáhlo, působí stihlo již ne na koutky, ale na dolní čelist koně. V některých případech udidlo působí společně na koutky i na dolní čelist. Samozřejmě působí i na jazyk a dásně. To hraje roli při konstruování stihlového udidla.

Základní typové dělení stihla se provádí podle typu udítka. Jsou buď dělená nebo rovná. Na účinnost udítka má vliv síla materiálu, ze kterého je vyrobené. Často se na udítka přidává tzv. hračka. Díky ní kůň při neustálém pohybu jazykem sliní a tím udržuje vlhkou hubu, což uvolňuje dolní čelist, pomocí které se kůň ovládá.

Na vnějších krajích udítka jsou ve zvláštních otvorech umístěny kroužky, olivy nebo roubíky. Kroužky se v otvorech volně pohybují a jejich úkolem je udržet udítko pevně v hubě koně tak, aby se neposouvalo do stran. Jsou různých velikostí, podle nich různě působí. Používají se i vícenásobné lícní kroužky. Některá vícekroužková stihla připomínají svou konstrukcí páková udidla, svým účinkem se k nim velmi přibližují. Dalším druhem kroužku je tzv. oliva. V podstatě to je nepohyblivý kroužek, který se vyvinul z původního tzv. děčkového udidla, jehož kroužek připomínal tvar písmene D. Velmi užitečným vynálezem se stal roubík, který pomáhá v manipulaci s koněm. Roubík je vlastně rameno o různých délkách, které zakončuje udidlo na

koncích udítka. Tento typ udidla s roubíkem je velmi osvědčený hlavně při zatáčení a změně směru jízdy na koni. Roubík zamezuje velkému posunu udidla v hubě koně a tím poškození měkkých tkání

Pákové uzdění: je nejdůmyslnějším prostředkem ke komunikaci mezi jezdcem a koněm. Tento typ udidla se skládá ze stihla s malými lícnicími kroužky a pákového udidla s rameny, ke kterému je připevněn zvláštní řetízek se spojovacím řemínkem. Každý typ je upevněn ke svým lícnicím. Pákové udítko bývá podobně jako u stihla různě silné a tvarované. Podle toho i různě působí. Různé délky a tvarování mají i ramena pákového udidla, která využívají fyzikálního principu páky. Ve spojení stihla a pákového udidla slouží stihlo k napřimění koňské hlavy a páka k vyklenutí zátylku. Regulátorem momentu působení páky je řetízek. Působí na podbradní žlábek a tím působí na uvolněnost dolní čelisti a následně zaujmutí správné polohy nosní linie. Pokud je řetízek připnut těsně, začne páka působit dříve než docílí obvyklého úhlu (45°). Délka řetízku je různá, obecně však platí, že by měla být o 25 % větší než je délka udítka.

Pro maximální působení pákového udidla je jeho konstrukce podřízena fyzikálním zákonům páky. V zásadě to vyžaduje konstrukci udidla se správnými rozměry. Obvykle jsou v horní části ramene 45 mm a v dolní části dvakrát tak dlouhé, tj. 90 mm. Základním pravidlem je, aby udítko bylo stejně dlouhé jako je celková délka ramene. Ramena jsou buď pevná, nebo upřednostňovaná otočná.

Pelham je v podstatě udidlo stíhlové a pákové, spojené v jedno udidlo s řetízkiem a dvěma kroužky pro použití dvou otěží. Při použití pouze horní otěže připomíná pelham stíhlo. Použitím spodní otěže vzniká páka. Pokud se používají obě otěže, kombinují se účinky obou. Právě pro toto dvojí působení byl pelham velmi oblíbený. Pelham je díky své konstrukci vhodný pro koně s krátkou a silnou čelistí, typickou pro nižší a robustní plemena. Nehodí se pro koně s dlouhou čelistí, jakou má např. anglický plnokrevník.

Fuga je velmi podobná stíhlovému udidlu s tím rozdílem, že lícnicí kroužky jsou uzpůsobeny jinému zapnutí otěží než je zvykem u stihla. Otěž prochází ramenem udidla, aby ho táhla směrem vzhůru. Fuga má za úkol nutit koně v zápřeži, aby nesli hlavu vysoko. Působení fugy závisí na lícnicím kroužku s otvory v jeho horní a dolní části, kterými je protažena lícnice z kulatého řemínku, připevněná k otěži. Pohyb otěží je přenášen lícnicí přes lícnicí kroužky tak, že udidlo se zvedá proti koutkům. Pro koně to je bolestivý signál ke zvednutí hlavy. Fuga je proto systém, který nutí koně k okamžité reakci.

Nánosníkové uzdění nepoužívá udidlo a často je nazýváno „hackamore“. Pochází z Iberského poloostrova a je založeno na působení tlaku v oblasti nosní kosti. Podobný princip používali jezdečtí mistři v renesanci, a to v podobě obnosku. Od iberských jezdců převzali tento způsob uzdění i severoameričtí jezdci, kteří ho upravili podle svých potřeb. Tento bezudidlový způsob uzdění umožňuje udržet přirozenou koňskou rovnováhu. Existuje několik typů bezudidlového uzdění, lišících se zásadně

ve funkčnosti. Jedním z nich je jednoduché hackamore, tvořené pouze kulatým koženým nánosníkem, ukončeným pod dolní čelistí mohutným uzlem. Dalším typem je mechanické hackamore, které využívá účinek páky. Jeho součástí je na rozdíl od jednoduchého podbradní řetízek nebo řemínek.

Ve sbírce Národního zemědělského muzea se řadu let v pomocné evidenci nachází následujících dvacet udidel bez bližšího popisu a identifikace, přičemž mezi zkatalogizovanými udidly je pouhých pět kusů. Vzhledem k rozmanitosti existujících typů udidel bylo na první pohled zřejmé, že by bylo zajímavé tato udidla určit a popsat. Bez bližších poznatků o typech udidel, jejich funkci a využití by to však bylo poměrně složitým úkolem. Proto jsem tuto možnost přivítala jako přínos pro sbírkový fond NZM.

Seznam a popisy udidel z pomocné evidence:

Z 14 – udidlo pelhamového typu se dvěma lícními kroužky, nelomeným, silným a šroubovitým udítkem bez řetízku

Z 15 – udidlo stihlové se dvěma lícními kroužky, nelomeným, tenkým a šroubovitým udítkem

Z 16 – udidlo stihlové Wilsonovo čtyřkroužkové, vyráběné koncem 19. století

Z 17 – udidlo stihlové lomené s jedním volným lícním kroužkem

Z 18 – pákové klenuté udidlo s pevnými rameny. Udidlu chybí řetízek, jeho původní existenci naznačuje háček pro jeho uchycení.

Z 19 – pákové ohnuté udidlo s pevnými rameny, háčky s roubíky pro upevnění řetízku

Z 20 – udidlo pelham s řetízkiem a lomeným udítkem

Z 21 – udidlo pákové

Z 295 – stihlové udidlo s pevným udítkem a mohutným doplňkem proti přehazování jazyka nad udítko a roubíky s pevnými lícními kroužky

Z 296 – stihlové udidlo baucherova typu, s pevným šroubovým silným udítkem, doplněným dvěma lícními volnými kroužky

Z 297 – stihlové udidlo lomené čtyřkroužkové

Z 298 – stihlové udidlo lomené se čtyřmi volnými zploštěnými lícními kroužky

Z 299 – stihlové udidlo s pevným udítkem s hračkou a čtyřmi lícními kroužky

Z 303 – udidlo pelham s rovným krouceným a silným udítkem a otočnými roubíky

Z 304 – stihlové udidlo s udítkem z dvojitého stočeného drátu se dvěma lícními kroužky

Z 305 – buxtonské pákové udidlo s pevným udítkem používané ve vozatajství. Jeho výhodou je možnost přepínání opratí do otvorů na páce a tím regulování ostrosti páky.

Z 306 – udidlo pákové tilbury

Z 307 – pelham s lomeným udítkem, podbradním řetízkem a otočnými roubíky s oky pro připojení otěží

Z 312 – stihlové udidlo ručně kované se třemi lícními kroužky

Z 318 – udidlo pelham bez řetízku s lomeným udítkem a otočnými lícnicemi

Z výsledků práce vyplývá, že udidla, nacházející se v našich sbírkách jsou pouhý zlomek z množství typů, které existují. Co je příčinou tohoto stavu? Udidla slouží k ovládnutí koně za všech okolností. V zemědělství se však ze všech možných variant využití koně člověkem používá pouze několik. Byla to převážně tažná síla, kterou zemědělci využívali v maximální míře. Kůň byl zapřahán do všemožných zemědělských strojů, vozů a povozů. K jízdě pod sedlem se využíval velmi zřídka v případech, kdy majitel, případně jeho úředníci, vyjížděl na obhlídku hospodářství či kontrolu prací. Tyto vyjížďky byly relativně klidnou jízdou, při které jezdec koni povolil pohyb, který pouze usměrňoval, v případě své potřeby ho zastavil. Sportovní jezdeckví v zemědělských hospodářstvích nebylo provozováno až na výjimku tzv. Selských jízd, které vznikaly v 19. století jako projev vlasteneckých snah na venkově. Hlavní náplní těchto spolků bylo provozování jezdeckého sportu a celkový zájem o chov koní. Tato činnost pozvedala u sedláků sebevědomí, smysl pro pořádek, autoritu a disciplínu. Po vzniku Československé republiky r. 1918 došlo k provázanosti Selských jízd s Republikánskou stranou zemědělského a malorolnického lidu. Mnozí z čelných představitelů Selských jízd se stali představiteli agrárníků až na celorepublikové úrovni. Členy Selských jízd se stávali většinou mladí muži z dobře situovaných selských rodin, kde nebylo velkým problémem vlastnit jezdeckého koně či za účelem jízdy na koni vyčlenit vhodného tažného koně. Proto členství v Selských jízdách nebylo masové a tyto spolky také nevznikaly všude.⁴ Jezdeckví provozovala především armáda. Z jejích řad vycházeli ti nejlepší jezdci a v ní vznikaly nejlepší jezdecké školy. Zároveň vznikala celá řada rozmanitých udidel, která se však v zemědělství nepoužívala. Z tohoto důvodu není nutné tato speciální udidla pro naši sbírku vyhledávat.

Pokud má tedy sbírka NZM obsahovat předměty využívané v zemědělství na našem území, je možné konstatovat, že soubor udidel je dostatečně obsáhlý a eviduje všechny základní typy udidel, které se běžně používaly. To však nebrání tomu, nadále ji rozšiřovat nejenom o běžná udidla používaná v zemědělství, ale i o méně rozšířená či zcela neznámé typy.

Prameny a literatura

EDWARDS, E. H.: *Vše o udidlech a uzdění*. Cavalier – Publishing 2008.

KLEMENT, J.: *Technická zařízení*. Praha 1985.

DUŠEK, J.: *Chov koní v Československu*. Praha 1992.

ŠPRYŇAR, L.: *Jízda vozmo*. Praha 1929.

RŮŽIČKOVÁ, V.: *Koně*. Libreto k výstavě. NZM Praha 2008.

ZÜRN, F. A.: *Geschirrkunde Beschirrungslehre*. Lipsko 1897.

4 www.ustrcr.cz/cs/selske-jizdy.

Historický náhled na používání skleněného obalu při tepelné sterilaci v domácnosti

A historical perspective on the use of glass packaging for domestic heat sterilization

Príspevek je zaměřen na používání skleněného obalu při konzervaci v domácnosti. Již v 17. století se v domácnostech používaly rozměrné lahve na nakládání ovoce. Od té doby se vyvíjely jednoduché válcovité sklenice s vně přehnutými okraji. Tyto sklenice se uzavíraly měchuřinou, pergamenem, později celofánem. Na přelomu 19. a 20. století nastoupily první patentní zavařovací sklenice se skleněnými víčky upevněnými přes těsnící pryžový kroužek kovovou pružinou (sponou). V českých zemích se nejvíce objevovaly patentní sklenice pod názvy REFORM, WECK, INWALD, REX, VICTORIA apod. Tyto systémy byly mezi sebou málo kompatibilní, a proto se již od 30. let 20. století objevuje zavařovací sklenice s drážkou tzv. rýhovka, kdy ocelové pružiny přidržovaly skleněné víčko pouze během sterilace. Speciálním druhem rýhovky byla tzv. masovka určená pro zavařování masa, u které bylo skleněné víčko kryto plechovým šroubovacím uzávěrem. Skleněná víčka byla poněkud nepraktická na manipulaci, a proto se již od 50. let 20. století začala pozvolna používat kovová víčka uzavíratelná tzv. hlavou, u nás známá pod názvem OMNIA. Na konci 70. let 20. století se také objevují zavařovací sklenice se šroubovacím uzávěrem Twist-off.

This paper focuses on the use of glass packaging for the preservation at home. Already in the 17th century were used large bottles for domestic conserving fruits. Since then it has been developed a simple cylindrical glass outside with a folded edge. These glasses were closed by bladder or parchment, and later cellophane. At the turn of the 19th and 20th century started first patent jars with glass lids attached via a rubber sealing with a ring metal pin. In Czech at most appeared patent jars named REFORM, WECK, Inwald, REX, VICTORIA, etc. These systems were not compatible with each other, and therefore already from 1930s appears a jar with the groove, so called rýhovka ("groove jar") - steel springs stuck to the glass lid only during sterilization. A special kind of rýhovka was called masovka ("meat jar") designed for preserving meat that had the glass cap covered by a screw tin cap. The glass lids were impractical to handle, and therefore since the 1950s it gradually began to use metal lids closed by the so called head, here known as the Omnia. At the end of the 1970s also appear jars with screw cap Twist-off.

Následující příspěvek se pokusí shrnout základní poznatky o používání skleněného obalu našimi předky v domácnostech při konzervaci ovoce a zeleniny tepelnou cestou neboli sterilací.

Tepelná sterilace (termosterilace) znamená inaktivaci, umrtvení mikrobiálních forem, pro které je daná potravina vhodným vegetačním prostředím. Pro potraviny výrazně kyselé jako je ovoce a okyselená zelenina to jsou zejména kvasinky, plísně a některé nesporeující bakterie, to znamená převážně mikroby, jejichž vegetativní stádia lze zničit již krátkým působením pasteračních teplot v rozmezí 70 – 100°C po

dobu maximálně půl hodiny.

V domácnostech se potraviny sterilují buď v uzavřených obalech, nebo ještě před naplněním. Výhodou sterilace v obalech je získání hermeticky uzavřeného sterilního výrobku. Uzavřené obaly se nejčastěji používají pro kompoty a zeleninu v nálevu a sterilují se ve vodní nebo parní lázni. Naopak sterilace bez obalu se nejčastěji provádí u proslazovaného ovoce jako jsou povidla, marmelády, džemy, které se ještě horké plní do čistého obalu, který se ihned uzavře.

Sterilace neboli zavařování ovoce a zeleniny v domácnostech má dlouholetou tradici. V 17. století se již zavařované ovoce ukládalo do sklenic. Od 18. století se u nás rozšířilo zavařování do speciálních sklenic s vně přehnutými okraji. Zprvu se sklenice uzavíraly měchuřinou (nejčastěji vepřový měchýř), která se před použitím musela namočit (ideálně do lihu nebo vyvařit), vytřít otrubami do sucha a očistit. Nakonec se ke sklenici přivázala motouzem. Tato technika se nazývala „na povaz“ (na provázek, který byl později také nahrazován gumičkou). Měchuřina po vyschnutí sklenici neprodyšně uzavřela. Na stejném principu bylo také založeno pozdější používání pergamenového papíru a celofánu. Pokud hospodyňky neměly výše uvedené věci k dispozici, mohly použít také silný hedvábný papír namočený v nesvařeném mléce nebo povoskovaný papír, který si ručně vyráběly doma (bílý tuhý papír se přiložil na kamna, potřel několikrát kouskem vosku a rozetřel vlněným hadříkem). Často se ještě přímo na povrch povidel a marmelád položil kousek papíru namočeného v rumu nebo lihu a až potom se sklenice uzavřela. Ke krátkodobému skladování se také používala vata pro sklenice s užším hrdlem. Někdy se také pergamen nebo celofán potíral vhodným lakem (např. šelakem) nebo i bílkem, aby se zabránilo vysychání obsahu sklenice.

Jednou z metod bylo také parafínování marmelád a povidel ihned po jejich naplnění. Parafin se nejdříve rozehřál a potom se na povrch marmelády nalila tenká vrstvička (asi 3 mm silná). Tato procedura se opakovala ještě druhý den, aby povrch zůstal naprosto neprodyšný.

Na marmelády se převážně používaly válcovité sklenice – marmeládnice, na džemy a rosoly sklenice pohárkovitého tvaru. Ovšem nejideálnějším sklem pro konzervování byly tzv. patentní sklenice s neprodyšně přiléhajícím skleněným uzávěrem, které se začaly objevovat na přelomu 19. a 20. století (první zmínka pochází z roku 1874). Cenově potom byly samozřejmě dražší. Tyto sklenice měly zabroušený okraj, na který se položil měkký pryžový (gumový) kroužek, na to se přiložilo skleněné víčko a po dobu tepelné sterilace se víčko ke sklenici zafixovalo kovovou pružinou (sponkou, perem). Po zahřátí víčko přilnulo, a vnější vzduch nemohl vnikat do sklenice. Sklenice se otvíraly vytažením vyčnívajícího gumového kroužku, čímž se do sklenice dostal vzduch, a tím byl zrušen podtlak, který držel skleněné víčko u sklenice. Pokud i přes to nešla sklenice otevřít, ponořila se do nádoby s vodou a lehce se zahřívala. Z teplé sklenice šlo víčko snadněji odejmout.

Patentní sklenice dodávaly na trh různé továrny, jež k nim dodávaly i vlastní

patentované sterilizační hrnce se speciální kovovou vložkou uvnitř, na které se sklenice položily, náhradní pružiny, podložky pod horké sklenice, úchyty na vyndávání horkých sklenic apod. Například ve Weckově sterilizačním hrnci byl také sterilizační stojan s pružnými pery, které při vaření přidržovaly víčka na sklenicích.¹

Pokud byly hrnce bez kovové vložky, zavařovalo se s tzv. ucpávkou, což znamenalo, že se na dno hrnce položily buď dřevěné hoblovačky, nebo seno, látka apod. (ucpávka) a na to až sklenice. Kovová vložka i ucpávka měly zabránit tomu, aby sklenice nebyly položeny přímo na topnou plochu kamen.

Ke konzervaci ovoce a zeleniny se nejvíce osvědčily patentní sklenice se skleněnými víčky například od firmy J. Weck z Německa nebo sklenice REFORM systému Bareš-Till z Jevíčka na Moravě, které byly domácím a levnějším výrobkem, nebo patentní sklenice ULTREFORM firmy C. Stözlzeho. Tyto sklenice se u nás objevily ještě před první světovou válkou. Později se k nim přidala ještě řada firem s vlastními uzavíracími patentními systémy jako patent INWALD, HERMETIC, OLCO, REX, VICTORIA apod.

Od přelomu 20. a 30. let 20. století byl tento typ zavařovacích skel postupně zdokonalován a u některých typů byly inovovány okraje změnou profilu (např. ULTAMODERN firmy C. Stözlzeho synové) a jinde bylo zavedeno zabroušení styčných ploch, aby gumičky lépe přiléhaly (inovovaný REFORM firmy Bareš-Till).²

Přehled nejvýznamnějších patentních sklenic a jejich výrobci:

REFORM

Zavařovací sklenice REFORM si nechali MUDr. Josef Bareš a Ph.Mr. Karel Till z Jevíčka na Moravě patentovat před rokem 1905. Výrobu zadávali patrně sklárnám firmy S. Reich & Co. v Úsobrně nebo Kyjově. Tento typ konzervového domácího skla byl v českých zemích poměrně populární a byl doporučován v řadě příruček pro zavařování. Sklenice REFORM na víčku měly vždy identické reliéfní nápisy a ve dně měly obvykle vyznačení obsahu. Ve 30. letech firma inovovala své výrobky a začala vyrábět lépe přiléhající zabroušená rovná víčka. Na přelomu 30. a 40. let 20. století nabízela vedle sklenic REFORM také konzervová skla IDEAL a PREMIER.³

ULTREFORM

Sklenice pod značkou ULTREFORM začala firma C. Stözlzeho synové dodávat na trh na začátku 20. století. V roce 1933 přišli s vylepšenou verzí svého zavařovacího skla pod názvem ULTAMODERN, kde víčko mělo lepší těsnící vlastnosti.

1 Cena takového hrnce i s držákem na teploměr a teploměrem se ve 30. letech 20. století pohybovala kolem 10 K.

2 LNĚNIČKOVÁ, J.: *České a moravské obalové sklo*. Plzeň 2007, s. 224.

3 Tamtéž, s. 226.

WECK

Konzervové sklenice německé firmy J. Weck & Co. – Öflingen-Baden (založena 1900) se objevily v českých zemích již před první světovou válkou. V době mezi světovými válkami byly vyráběny nejen pro český trh firmou O. Löwy & Co. – sklárna Mstišov. Zástupce firmy Weck byl v Praze Na Příkopě J. Neff. Sklenice byly k dostání u bratrů Kaucových na Vinohradech (Havlíčkova třída 7).

Zavařovací hrnec firmy WECK s příslušenstvím: zavařovací sklenice, teploměr, lžíce, otvírák a kovová pera (NZM 86595)

REX

Zavařovací sklenice REX vyráběla asi od roku 1928 firma Oldřichovské sklárny – sklárna Oldřichov u Teplic spolu s dalšími druhy obalového skla. Firma sklárnu uzavřela v době velké hospodářské krize a výroba konzervového skla REX byla přenesena k firmě O. Löwy na sklárnu v Mstišově (obě firmy byly majetkově provázány). Zde byla skla vyráběna do roku 1938, již pro firmu REX-Conserven-Öflingen-Baden. Konzervová skla REX byla dodávána nejméně ve 12 typových řadách, které se lišily uzávěry a víčky.⁴

⁴ Tamtéž, s. 230.

Zavařovací patentní sklenice REX (NZM 86598/1)

HERMETIC

Zavařovací sklenice HERMETIC byly patentem První české sklárny v Kyjově, která je dodávala v užší variantě (objem $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{10}$, $\frac{3}{4}$ a 1 litr) a v širší variantě (objem $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$, 1, $1\frac{1}{2}$ a 2 litry) ve 20.–30. letech 20. století. Při vývoji se nechala nepochybně inspirovat patentem Bareš-Till z Jevíčka.

INWALD

Firma INWALD z Prahy dodávala na trh zavařovací sklenice s průměrem víčka 7,5 cm v těchto typových řadách: No. 3 $\frac{3}{4}$ litrů; No. 4 1 litr; No. 2 $\frac{1}{2}$ litrů; No. 1 $\frac{1}{4}$ litrů. Také dodávala sklenice s průměry víček 9,5 cm, které byly určeny na velké ovoce, zeleninu, marmeládu a okurky No. 5/5a-8 (o obsahu 1, 2, $\frac{3}{4}$, 1, $\frac{1}{2}$ a 2 litry).⁵

UNIVERS

Konzervová skla UNIVERS vyráběla firma Ant. Rückl & synové (asi sklárna v Nižboru) od konce 30. let 20. století. Firma měla vlastní patent na plechový uzávěr.

VICTORIA

Firma J. Rindskopfa synové z Teplic vyráběla zavařovací sklenice pod značkou VICTORIA asi od poloviny 30. let 20. století.

OLCO

Starší typ sklenice OLCO ze sklárny O. Löwy & Co. z Mstišova u Teplic vycházel z francouzského typu konzervového skla. Sklenice byly používány v domácnostech i pro průmyslové konzervování.

⁵ Tamtéž, s. 232.

DEPOSE HANA

Firma Hana Boss obvykle měla na svých sklenicích na dně nápis DEPOSE HANA. Sklenice pro ně vyráběla firma Inwald – Rudolfova huť v Dubí.

LIBS

Zavařovací sklenice pod značkou LIBS vyráběla v první polovině 20. století firma Libochovické sklárny.

Zavařovací patentní sklenice LIBS (NZM 57663, 57312)

ASO

Pod značkou ASO dodávala pravděpodobně ve 20.–30. letech 20. století konzervové sklo firma O. Löwy – sklárna Mstišov.

Velikost patentních i nepatentních sklenic byla různá. Pro domácnost byla nejvhodnější sklenice ½litrová, 1litrová a nejvýše 2litrová, poněvadž se po otevření obsah brzo spotřeboval.

Jednotlivé patentní systémy byly jen málo kompatibilní a záměna jednotlivých částí byla obtížná. Rovněž způsob zavařování se často lišil, firmy tak vydávaly množství vlastních publikací s návody na zavařování.⁶

⁶ Také se propagovala sterilace bez vodní lázně neboli odsátí vzduchu ze sklenic, čímž se měl udržet jejich obsah. Odsávací přístroje byly založeny na tom, že se ze sklenice odsál vzduch, tím se zředil, a víčko se přetlakem vnějšího vzduchu přitlačilo na gumičku a sklenici vzduchotěsně uzavřelo. Zavařovalo se takto již sterilované ovoce, přelité horkým cukerným roztokem. Největší oblibu si získal Ulrichův přístroj Dagmar, který odsál vzduch ze sklenice a tím ji bezpečně uzavřel, nebo odsávací systémy Vaco a Triumph.

Postupné zdokonalování těsnících vlastností konzervových skel vedlo v 2. polovině 30. let k vývoji nového typu konzervového skla s profilovanými okraji, ke kterým lépe přiléhaly pryžové těsnící kroužky. Skleněné víčko bylo u těchto sklenic po sterilaci uchyceno gumovým těsněním pouhým podtlakem ve sklenici. Pouze po dobu sterilace se používaly pomocné prostředky pro uchycení víčka – kovová pera nebo plechová šroubovací víčka. Výhodou byla také zaměnitelnost prvků a bylo je možno zavařovat i v troubě. Sklenice s drážkou se nazývaly rýhovky⁷ a byly u nás nejpoužívanější až do 60. let 20. století.

Zavařovací sklenice se skleněnými víčky, pryžovými kroužky a kovovými perami – zvané rýhovky (NZM 58730, 57668, 58703)

Vedle rýhovek se prosadily pro zavařování masa tzv. masovky⁸, které měly čtyřboký pryžový kroužek, který byl pokládán na horní plochu okraje sklenice, na to se posadilo skleněné víčko a nakonec byla sklenice uzavřena velkým plechovým šroubovacím víčkem. Před vlastní sterilací se plechové víčko pevně dotáhlo (nesmělo se silně zašroubovat), aby mohl při sterilaci vycházet se sklenice vzduch. Takto odvzdušněná sklenice víčko při chlazení dokonale přisála. Rýhovky a masovky se vyráběly pouze pro domácí zavařování.

7 Zavařovací sklenice zvané rýhovky (německy Rillenglas) vyráběla také firma Akciová společnost sklářských hutí (1938-1945), dříve Friedrich Siemens – RILLENGLAS/SIEMENS.

8 Rýhovky a masovky byly po druhé světové válce vyráběny v Československu o objemu 0,5 litru, 1 a 2 litry.

Zavařovací sklenice se skleněnými víčky zafixovanými šroubovacími kovovými víčky – zvané masovky (NZM 58698, P88)

Nevýhodou ovšem stále zůstávalo, že se skleněná víčka na okrajích snadno otloukla a potom se špatně uzavírala. Proto se začaly dělat pokusy s kovovými víčky, i když ta první hodně korodovala. První plechová víčka se uzavírala buď strojkem (systém Neo) nebo se přidržovala sponou (systém Ryol) či měla šroubovitou uzávěru (Bayol, Univers). V domácnostech se více uplatnila plechová víčka se sponou nebo se šroubovitou uzávěrou.

K progresivnějšímu vývoji došlo v 50. letech, kdy začala být používána kovová víčka uzavíratelná tzv. hlavou. V anglicky mluvících zemích jsou známa pod názvem OMNIA a v Německu pod názvem PANO. V roce 1955 začala sklárna v Kyjově vyrábět sklenice pro víčka OMNIA⁹ na export do Nizozemska a od roku 1964 byly dodávány i na náš trh, kde v polovině 70. let vystřídaly rýhovky.¹⁰ Víčka Pano se většinou vyráběla z ocelového plechu a víčka Omnia z hliníku. Sklenice s uzávěry Pano byly funkčně shodné s uzávěry Omnia.

Sklenice na víčka Omnia se v domácnostech používají stále. Vyráběly se v různých velikostech (pro obsahy 120, 210, 280, 370, 500, 720 a 1000 g) a v různých tvarech (válcovité, soudkovité, cívkovité). Víčka se vyráběla o průměru 56, 68, 83 mm. Na vnitřním obvodu víčka byla nanesena těsnící hmota v různém barevném provedení. Víčka s bílou nebo šedou těsnící hmotou byla určena pro náplně neobsahující tuky

⁹ Ve sklárnách Moravia v Kyjově byly zavařovací sklenice pro víčka OMNIA vyráběny pod číslem 115 ve dvou velikostech o objemu 370 ml a 720 ml.

¹⁰ LNĚNIČKOVÁ, J.: *České a moravské obalové sklo*. Plzeň 2007, s. 227.

a oleje a víčka s červenou těsnicí hmotou pro všechny druhy náplní. Víčka Omnia šla opakovaně použít. Jejich zavírání bylo snadné. Na naplněnou sklenici se položilo víčko a na to se nasadila zavírací hlava, tlakem obou rukou se dotlačila hlava až nadoraz, ze sklenice se sejmula a sklenice byla uzavřena.

Zavařovací sklenice na víčko Omnia uzavíratelná tzv. hlavou (NZM 49350)

Pozdější inovací bylo také používání upínacích spon na víčko Omnia.¹¹ Při tomto způsobu uzavírání se již nemusela použít zavírací hlava. Princip byl podobný jako u sklenic rýhovek, kdy spona přidržovala víčko na sklenici po dobu sterilace. Tato víčka se od běžných víček odlišovala (kromě ceny, neboť byla dražší) na první pohled potiskem na vrchní straně, kde bylo natištěno 10 políček pro zaškrtávání si při opakovaném použití víčka.

¹¹ Víčka se sponou pro vícenásobné použití vyráběl Strojbal, o.p. závod 7 Rozkoš.

*Zavařovací sklenice na víčko Omnia se sponou pro vícenásobné použití
(archiv autora)*

V domácnostech, ale především v průmyslu, se rozšířilo také používání sklenic s uzávěrem Twist-off, který je založen na zašroubování víčka z ocelového plechu pomocí závitů. Nevýhodou pro domácnost je, že toto víčko tzv. nedýchá – tzn. neumožňuje při sterilaci únik plynu během ohřevu a nevytvoří tak podtlak, který by sklenici hermeticky uzavřel. Takže během sterilace se musí víčko pouze lehce dotáhnout a po sterilaci se musí dotáhnout napevno, aby byl podtlak ve sklenici vytvořen uměle.

Historie uzávěru Twist-off u nás začíná rokem 1977, kdy byla zakoupena licence na výrobu těchto uzávěrů od španělské firmy VAC VEM Internacional Barcelona. Tento uzávěr byl nejdříve používán pro dětskou a kojeneckou výživu (průměr 53 mm) a dále pro kečup (průměr 43 mm). Pro ostatní konzervářenskou výrobu byla později aplikována víka o průměrech 66 a 82 mm.

Při vývoji sklenice se šroubovým uzávěrem se využila forma těla sklenice Omnia soudek s nasazením formy ústí Twist-off. Touto konstrukční změnou se

zvětšil původní skutečný objem sklenice z 370 na 375 ml u menší, ze 720 na 735 ml u větší. Z technologického hlediska působila tato změna příznivě, protože umožňovala vytvoření vzduchoparního prostoru nad náplní při dodržení předepsané hmotnosti obsahu.

Víka Twist-off se vyráběla z ocelového pocínovaného plechu. Z obou stran byl plech několikrát lakován a vnější strana byla většinou smaltovaná. Víka do průměru 66 mm se vyráběla se čtyřmi výstupky pro čtyřchodý závit ústí sklenice a do průměru 82 mm se šesti výstupky pro šestichodý závit. U průměru 53 mm pro dětskou výživu byl ve středu víka prolis, který při otevření zvukově signalizoval zrušení podtlaku ve sklenici. Těsnící hmota na bázi PVC byla rovnoměrně nanášena v obvodovém žlábků víčka.¹²

Současně s technologickým vybavením výrobních linek pro dětskou výživu byly zakoupeny i zavíračky VVA 300, zavíračka VV 60 od španělské firmy VAC VEM Internacional pro víčka o průměru 43 mm. Pro uzavírání vík Twist-off o průměru 66 a 82 mm byly zakoupeny polské zavíračky WZ-63 od firmy Spomaz.¹³

Jak je z výše uvedeného patrné, víčka Twist-off se více uplatnila v konzervářenském průmyslu, kde bylo snadnější zajistit odvodušnění náplně, dostatečnou teplotu náplně i obalu, vzduchoparní prostor nad náplní, účinný vstřík horké páry pod víčko a následné hermetické uzavření sklenice.

Sterilizace ovoce a zeleniny v domácím prostředí přetrvávala i do dnešních dnů a stává se čím dál více oblíbenější. Spotřebitelé mají na výběr různé typy obalového skla, ale nejčastěji je stále využívána sklenice uzavíraná víčkem Omnia o objemu 720 ml.

Prameny a literatura

BALAŠTÍK, J.: *Konzervování potravin v domácnostech*. Praha 1965, s. 48–51.

BENEŠOVÁ, M.: *Nakládání, zavařování a používání všeho ovoce i zeleniny*. Praha 1920.

BENEŠOVÁ, M.; KAŠPAROVÁ, M.: *Nakládání, zavařování a používání všeho ovoce i zeleniny*. Praha 1940.

BULÍŘ, J.: Konzervování potravin. *Průmysl potravinářský*, roč. X, č. 16, 24. 4. 1931, s. 222 – 225.

ČEPIČKA, J. A KOL.: *Obecná potravinářská technologie*. Praha 1995.

HORYNOVÁ, A.: *Zužitkování ovoce v domácnosti*. Praha 1946 (?), s. 25–26.

12 Víčka o průměru 43 a 53 mm vyráběl oborový podnik Strojbal, Rozkoš, průměry 66 a 82 mm Obal, n. p., Nové Město nad Váhom.

13 STÁREK, J. – CHUDOBOVÁ, D.: Zavádění šroubového uzávěru Twist-off v konzervářenském průmyslu. *Průmysl potravin 36/1985/8*, s. 398.

- HORYNOVÁ, A.: *Zužitkování ovoce v domácnosti*. Praha 1936.
- HORÁLEK, K.: Průmysl ovocných šťáv, marmelád, ovocných a zeleninových konzerv v Československu. *Průmysl potravinářský*, roč. VIII., č. 46, 15. 11. 1929, s. 879–882.
- HOSTAŠOVÁ, B.; NĚMEC, E.; VLACHOVÁ, L.: *Domácí konzervování ovoce a zeleniny*. Praha 1980, s. 53–57.
- KOFRÁNKOVÁ, A.: *Zavařování ovoce a zeleniny a výroba ovocných vín, šťáv a marmelád*. České Budějovice 1943, s. 4–5.
- LNĚNIČKOVÁ, J.: *České a moravské obalové sklo*. Plzeň 2007, s. 224–239.
- MALEŘ, J.: *Zpracování ovoce a zeleniny*. Praha 1994, s. 4.
- PROCHÁZKA, J.: Dějiny konzervování potravin na území Československé republiky. *Průmysl potravinářský*, roč. X., č. 25, 27. 6. 1931, s. 330–333; č. 27, 11. 7. 1931, s. 360–363; č. 28, 18. 6. 1931, s. 383–387; č. 29, 25. 6. 1931. *Průmysl potravinářský*, roč. XI., č. 26, 4. 7. 1932, s. 205–206.
- PŮHONÝ, K.: *Konzervace a ukládání potravin v domácnosti*. Praha 1976, s. 41–46.
- PŮHONÝ, K.: *Konzervace a ukládání potravin v domácnosti*. Praha 1987, s. 42–52.
- STÁREK, J. – CHUDOBOVÁ, D.: Zavádění šroubového uzávěru Twist-off v konzervářském průmyslu. In: *Průmysl potravin 36/1985/8*, s. 397–399.
- Zužitkování ovoce. Archiv NZM, Rukopis 3712, 1939?, s. 45–51.

Pohled do historie a současnosti ekologického zemědělství

Insight into the history and present of organic farming

Následující článek čtenáře seznamuje s nejdůležitějšími mezníky ve vývoji ekologického zemědělství ve světě i u nás, s jeho současným stavem v České republice společně se základními statistickými údaji a ve stručnosti se zaměřuje na rozvoj ekologického zemědělství v Jihomoravském kraji. Ekologické zemědělství se v posledních letech stává stále více diskutovaným tématem. Lidé více přemýšlejí nad kvalitou svého života, zajímají se o své zdraví, o prostředí ve kterém žijí a také o kvalitu a původ konzumovaných potravin. Pro vznik kvalitní a zdravé potraviny je dle ekologických zemědělců důležitá zejména zdravá a úrodná půda bez nepřírodných zásahů chemickými postřiky, prostředky a umělými hnojivy. Pěstovat a zpracovávat plodiny bez použití takových látek je základem ekologického zemědělství. To kombinuje nové poznatky s tisíciletými zkušenostmi našich předků, šetrným způsobem přistupuje k půdě, rostlinám, zvířatům a celé přírodě. A ne jenom potraviny jsou výsledným produktem ekologického zemědělství. Také oblečení, kosmetika, hračky, ale i některé stavební materiály a plasty je možné získávat v souladu s přírodou, tedy prostřednictvím ekologického zemědělství. Odměnou je nám dobré životní prostředí, kvalitní potraviny a zdraví nás i našich dětí.

The following article presents the most important milestone in development of organic farming in the whole world and at our place, with its contemporary situation in the Czech Republic together with the basic statistical datas, and briefly focuses on organic farming in the South Moravia. Over the past years, organic farming becomes more and more discussed subject. People think more about the quality of their life, are interested in their health, in environment they live and also the quality and origin of the food they eat. According to organic farmers, is for the origins of high quality and healthy food important especially healthy and fertile soil without unnatural interferences of chemical sprays, detergents and fertilizers. To grow and process crops without using of this agents is the basic of organic farming. It combines new knowledge with thousand years old experiences of our ancestors, takes friendly approach to soil, plants, animals and to the whole nature. And not only food is the final product of organic farming. Also clothes, cosmetics, toys but also some building materials and plastics are possible to gain in harmony with the nature then through the agency of organic farming. The reward for us is the good environment, high quality food and health of us and our children.

Seznámení s ekologickým zemědělstvím:

Užívání umělých hnojiv a chemických postřiků v konvenčním zemědělství sice přináší vysoké výnosy, ale také si vybírá svou daň v podobě zničeného životního prostředí, půdního vyčerpání, ohrožení půdy erozí, zdevastované krajiny a často také v produkci méně kvalitních potravin. V případě intenzivního zemědělství se většinou setkáváme s obrovskými lány polí, kde je vysazena pouze jedna nebo dvě plodiny. Takováto pole nevyhnutelně přitahují škůdce, proti kterým je následně použito vysoké množství chemických postřiků. Také vysazování neustále stejných rostlin půdu velice vyčerpává a vzniká tak potřeba vyšších dávek průmyslových hnojiv. Ekologické zemědělství se na rozdíl od konvenčního způsobu snaží brát ohledy na přirozené koloběhy v přírodě, snaží se ji efektivně využívat, ale neníčit. K zlepšování úrodnosti půdy využívá organické hnojení a pestré osevní postupy.

Za důležité je považováno časté střídání plodin na poli a vysazování různých druhů plodin v krajině, díky kterému jsou rostliny schopné čelit nejrůznějším chorobám a škůdcům. V půdě, která není zamořena chemickými látkami se nachází řada důležitých organismů, které jsou nezbytné pro přirozenou tvorbu humusu. Ekologické zemědělství také odmítá vysazování odrůd geneticky upravených, tzv. GMO¹.

Hlavními zásadami ekologického zemědělství jsou²:

- práce v uzavřeném systému, co nejvíce využívat místní zdroje, minimalizovat ztráty a náklady
- udržení a zlepšení dlouhodobé úrodnosti půdy
- ochrana genofondu³ a udržení biodiverzity⁴
- minimalizace využívání neobnovitelných zdrojů energie
- produkce kvalitní potravin a suroviny
- optimalizace životních podmínek pro hospodářská zvířata, které odpovídají fyziologickým a etologickým nárokům těchto zvířat a humánním a etickým zásadám
- udržení tradičního rázu kulturní zemědělské krajiny spolu s osídlením venkova
- umožnění zemědělcům a jejich rodinám ekonomický a sociální rozvoj a uspokojení z práce

1 GMO – Geneticky modifikovaný organismus je organismus, jehož genetický kód (materiál) byl změněn. GMO rostliny tak získávají vlastnosti, které dříve neměly. Mohou např. rychleji růst, kvést, plodit i v jiném ročním období, jsou odolnější vůči chorobám a dalším.

2 MOUDRÝ, J. A KOLEKTIV: *Základní principy ekologického zemědělství*, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zemědělská fakulta, 2007.

3 Genofond – uchování genů určitého druhu, důležitý pro zachování druhů.

4 Biodiverzita – biologická rozmanitost živých organismů na Zemi, což zahrnuje i rozmanitost druhů a ekosystémů.

Stručný přehled historie vzniku ekologického zemědělství:

První myšlenky o ekologickém způsobu zemědělství spadají do období první a druhé světové války. Toto období s sebou přináší nové technologické a chemické pokroky, které se následně začaly využívat také v zemědělství. Jednalo se například o využití dusičnanu amonného během druhé světové války, který sloužil k výrobě munice a později se osvědčil jako zemědělské hnojivo. Stejně tak organické sloučeniny fosforu využívané k výrobě nervového plynu se posléze ukázaly jako účinný insekticid. Rozvoj technologie benzínových motorů dal vzniknout nejrůznějším zemědělským strojům, a tak je toto období často označované jako „éra traktorů“.⁵ Brzy se však začaly projevovat první negativní důsledky tohoto intenzivního způsobu zemědělství, které se týkaly poškození úrodnosti půdy a dalších změn v agroekosystémech. Jednalo se například o změny půdního složení, okyselení půd a její celkovou únavu a snížení úrodnosti. Dalším problémem byl zvýšený nárůst chorob a škůdců. Také kvalita potravin výrazně poklesla. Právě tyto důvody byly impulsem k zamýšlení se nad stávajícím systémem zemědělství a k promýšlení možných změn.

Mezi významné propagátory moderního ekologického zemědělství patří britský přírodovědec Sir Albert Howard⁶, který v letech 1905–1924 pracoval v Bengálsku jako zemědělský poradce a měl tam možnost studovat tradiční indické zemědělství. Po letech praxe vyhodnotil tento typ zemědělství jako lepší než klasický konvenční způsob. Výzkumy a metody, které postupně uváděl ve svých spisech, zejména v knize z roku 1940 „*An Agricultural Testament*“, ovlivnily řadu dalších vědců a zemědělců. Zaměřuje se tu na ochranu půdy a využití jejího trvalého pokrytí, zlepšení zdravotního stavu rostlin ve zdravých půdách a v neposlední řadě na výzkum na farmách a racionální využívání místních zdrojů.

V Německu to byl Rudolf Steiner⁷ a jeho biodynamické zemědělství, které se stalo prvním uceleným systémem organického zemědělství. Základní principy biodynamického zemědělství vycházejí z antroposofické filosofie J. W. Goetheho⁸. Vše živé tvoří dobře vyvážený celek nejen v pozemské, ale i v kosmické souvislosti. Antroposofové považují zemědělská hospodaření za dobře vyvážené organismy složené z půdy, rostlin, zvířat i člověka. R. Steiner vytvořil řadu přednášek, které seznamovaly se základy biodynamického zemědělství. Jeho přednášky položily otázky týkající se astrálních éterických sil, zvládnutí zhoršující se kvality potravin, produkce sadby, únavy půdy, účinku vyššího používání dusíkatých hnojiv na půdní úrodnost a kvalitu potravin, léčení chorob zvířat apod. Zabýval se také sociálním

5 SOVJÁK,R. - HUDEČKOVÁ, R.: Principles of organic farming and implementation in animal husbandry. *Czech university life sciences Prague*, 2007, s. 28.

6 Albert Howard se narodil 8. 12. 1873 na biskupském hrádě v Shropshire v Anglii a zemřel 20. října 1947 v Londýně. Anglický botanik, ekologický zemědělec a hlavní osobnost ekologického hnutí.

7 Rudolf Steiner, narozen 25. 2. 1861 v Kraljevcu v Rakousko-Uhersku, zemřel 30. března 1925 v Dornachu u Basileje ve Švýcarsku. Zakladatel biodynamického zemědělství, antroposofie. Významný rakouský filosof, pedagog, literární kritik, umělec a esoterik.

8 Johann Wolfgang von Goethe, narozen 28. srpna 1749 ve Frankfurtu nad Mohanem, zemřel 22. března 1832 ve Výmaru. Německý spisovatel, stavitel, politik, ale také významný biolog botanik.

rozvojem v zemědělství a jeho příští úlohou ve společnosti. Steiner tak poukázal na vzájemnou interakci mezi zvířaty, rostlinami a půdou. Zdraví zvířat závisí na zdravé potravě (tedy pěstovaných rostlinách), zdraví rostlin je závislé na zdraví půdy a stejně tak půda může být kvalitně hnojena pouze zdravými zvířaty.

Další významnou osobností, která se podílela na rozvoji ekologického zemědělství je bez pochyb farmářka a pedagožka Lady Eve Balfour.⁹ Velice ji zaujaly myšlenky sira Howarda a na jeho práci dále navazovala. Zemědělstvím se začala intenzivně zabývat roku 1920 v Haughley Green v Suffolku v Anglii. Na této půdě také zahájila ve svých dvaceti letech svůj první experiment. Jednalo se o vzájemné porovnávání ekologického a konvenčního způsobu zemědělství. V roce 1943 vydala knihu „*The Living Soil*“, kde kombinuje své výsledky výzkumu s počátečními zjištěními z experimentu v Haughley a popisuje neodlučitelnost vlivu zdravé půdy na zdraví člověka. V roce 1946 se stala spoluzakladatelkou a první prezidentkou Soil Association, mezinárodní organizace, která podporovala udržitelné zemědělství. Myšlenky sira Howarda a Lady Eve Balfour byly publikovány také ve Spojených státech v časopise Jeroma Irvinga Rodala¹⁰, významného dramatika, redaktora, publicisty a zejména propagátora udržitelného, ekologického zemědělství ve Spojených státech.

Mezi významné průkopníky ekologického zemědělství patří japonský filosof a zemědělec Masanobu Fukuoka¹¹, který je známý svým konceptem přirozeného zemědělství (natural farming). Jeho filosofie zemědělství se zřídá orby, používání umělých hnojiv a pesticidů a klasického pletí. Hlavní úlohou zemědělce je tedy co možná nejlépe splynout s přírodou naslouchat jí a nechat ji, ať si dělá své.

Po druhé světové válce se začalo šířit organicko-biologické zemědělství jako další ze směrů ekologického zemědělství. Jeho hlavními představiteli jsou H. P. Rusch¹², německý lékař, a manželé Müllerovi¹³, švýcarští biologové. Jejich metody vychází z faktu, že kvalitní plnohodnotné produkty lze získat pouze ze zdravé

9 Eve Balfour, narozena 6. 7.1898 v Dublinu jako čtvrté dítě hraběte Geralda Williama Balfoura a Lady Elizabeth Edith Balfour. Zemřela 14. ledna 1990 v Belhavenu ve Spojených státech.

10 Jerome Irving Rodale, narozen v New Yorku 16. 8. 1898. Jeho rodné jméno bylo Cohen. Byl inspirován myšlenkami Alberta Howarda. Podporoval zdraví a aktivní životní styl a propagoval organicky pěstované potraviny. Zakladatel významného amerického vydavatelství Rodale a. s. Zemřel na infarkt 8. června 1971 ve věku 72 let v New York City.

11 Masanobu Fukuoka se narodil 2. 2. 1913 v Iyo, Ehime v Japonsku. Významný japonský farmář, filosof, vědec a autor řady publikací. Mezi nejnámější publikaci patří „*The One-Straw Revolution*“, „*Revoluce jedné slámký*“. Propagátor přírodního zemědělství. Zemřel 16. srpna 2008 ve věku 95 let.

12 Hans Peter Rusch se narodil 29. 11. 1906 v Goldapu ve Východním Prusku. Byl vyznamným německým mikrobiologem a propagátorem ekologického zemědělství. Mezi jeho vyznamná díla patří „*Věda zítra*“ a „*Půdní úrodnost*“. Zemřel 19. srpna 1977 ve Francii.

13 Hans Müller, narozen 4. 10. 1891 ve švýcarském kantonu Bern. Významný politik, zejména v oblasti zemědělství. Zaměřoval se především na menší zemědělské podniky. V průběhu svého politického působení dospěl k závěru, že základní existenční otázky zemědělců nelze řešit na politické úrovni, ale zemědělci si musí pomoci sami, a to odklonem od konvenčního zemědělství a tím ke snížení nákladů, uchováním zdravé a na živiny bohaté půdy a produkcí vysoce kvalitních potravin. Zemřel 5. 12. 1988 v Möscherbergu. Spolupracovala s ním jeho manželka Marie Müller (1894–1969). Manželé Müllerovi se společně s H. P. Ruchem stali průkopníky ekologického zemědělství v německy mluvících zemích.

půdy. Rovnováha v půdě je považována za tak dokonalou, že ji není možné narušovat necitlivými a rušivými zásahy.

Období po druhé světové válce je spjato se stále většími inovacemi v oblasti zemědělství, které má za následek ohromné pokroky v mechanizaci (včetně rozsáhlého zavlažování), hnojení a využívání pesticidů. Farmáři jsou schopni pomocí stále dokonalejších strojů obdělávat větší a větší plochy. V roce 1944 je zahájen globální proces, který nese název „Zelená revoluce“ a který podporuje rozvoj hybridních rostlin, chemických postřiků, rozsáhlého zavlažování a těžké mechanizace v zemědělství po celém světě.

V roce 1939 byly objeveny insekticidní vlastnosti DDT¹⁴, který byl během druhé světové války využíván jako přípravek k hubení hmyzu způsobující u vojáků malárii a tyfus. Po válce byl využíván jako zemědělský insekticid a jeho používání neustále vzrůstalo. Jeho negativní důsledky na životní prostředí v roce 1962 uveřejnila americká biologka Rachel Carson¹⁵ ve své knize „*Silent spring*“ (Mlčící jaro či Tiché jaro). Kniha se zaměřuje na negativní dopady DDT na životní prostředí v USA a poukazuje na neuvážlivé zacházení s chemickými postřiky, aniž by byl brán v úvahu jejich dopad na ekologii a lidské zdraví. Kniha také představuje DDT a jiné chemické postřiky jako možné iniciátory rakoviny a jiných nemocí a stejně tak jako hrozbu pro volně žijící živočichy, zejména pak ptáky. Kniha zaujala řadu farmářů, vědců i ostatní veřejnost a její prodej se rozšířil i mimo hranice USA. Avšak „*Tiché jaro*“ vyvolalo velikou vlnu odporu zejména v chemickém průmyslu a Carsonová byla nucena čelit nejrůznějším hrozbám a soudům. Toto období pro ni nebylo jednoduché, protože už v té době věděla, že trpí rakovinou prsu, kterému následně roku 1964 podlehla v Silver Springu v Marylandu. Její dílo se stalo podnětem vzniku environmentálního hnutí a ovlivnilo také politickou scénu. Deset let po vydání knihy bylo zakázáno používání DDT v USA a na základě Stockholmské smlouvy následně po celém světě. V omezeném množství se však používá dodnes zejména v endemických oblastech postižených tropickou nemocí, malárií.

V polovině šedesátých let se začíná celosvětově intenzivně uvažovat o negativních dopadech konvenčního modelu zemědělství na životní prostředí a lidské zdraví, stejně tak o možnosti vyčerpání přírodních zdrojů vlivem lidské činnosti.

V roce 1972 vzniká mezinárodní federace IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements – Mezinárodní federace sdružení za organické zemědělství) založená ve Versailles ve Francii, sdružující průkopníky ekologického

14 DDT – aromatická halogensloučenina (1,1,1-trichlor-2,2-bis(4-chlorfenyl)ethan), bezbarvý nebo krystalický prášek, velmi slabě aromatický, rozpustný v určitých organických rozpouštědlech, např. v tucích. Objevil ho roku 1874 rakouský chemik Otomar Fiedler, avšak jako insekticid ho popsal až švýcarský chemik Paul Hermann Müller v roce 1939 a za tento objev mu byla také v roce 1948 udělena Nobelova cena za fyziologii a medicínu.

15 Rachel Carson se narodila 27. 5. 1907 na rodinné farmě nedaleko Springdale v Pensylvánii. Byla významnou americkou mořskou biologkou, ochránkyní přírody a spisovatelkou. Zemřela 14. dubna 1964 ve věku 56 let v Marylandu v USA, kde podlehla rakovině prsu. Kromě „*Tichého jara*“ patří mezi její významné publikace „*The Edge of the Sea*“ neboli „*Okraj moře*“ a „*The Sea Around Us*“, „*Moře okolo nás*“.

zemědělství. Toto hnutí se věnovalo celosvětovému šíření a výměně informací o ekologickém zemědělství. Organizace ovlivnila uznání ekologického zemědělství v Evropě, kde bylo v roce 1991 přijato Nařízení Rady (EHS) č. 2092/91 o ekologickém zemědělství a označování zemědělských produktů a potravin. IFAOM tak dalo vzniknout první zákonné normě, která definovala produkční postupy ekologického zemědělství, a zejména pak určovala závazné mechanismy pro kontrolu, certifikaci a označování, a ekologickým zemědělcům tak bylo umožněno výhradní právo na svých produktech užívat značku „BIO“.¹⁶

V období devadesátých let dochází k silnému rozvoji ekologického myšlení ve společnosti. Vzniká takové sociální a politické prostředí, které ekologické zemědělství finančně podporuje a zavádí specializované orgány správní kontrolní. Principy ekologického zemědělství v této době nalézají své uplatnění v rámci společné zemědělské politiky, mezi jejíž hlavní cíle patří trvale udržitelný rozvoj.

Roste zájem o kvalitu a bezpečnost potravin, stoupá poptávka spotřebitelů po značce „BIO“.

Ekologické zemědělství v České republice

V České republice se ekologické zemědělství začalo rozvíjet až od poloviny 80. let minulého století. V této době se v odborných časopisech začaly objevovat občasné útržkovité zprávy o ekologickém zemědělství, které však nebudily větší zájem. To zejména v důsledku socialistické politické situace, která neumožňovala soukromé hospodaření zemědělců, a tudíž chyběl i větší zájem o půdu, kterou obhospodařovali. Avšak na přelomu 80. a 90. let u nás vznikaly první skupiny, které se začaly zajímat o svůj zdravotní stav i o kvalitu stravy. Svým členům a i ostatním příznivcům doporučovaly stravu bez chemie. Tehdejší trh však takovéto potraviny nemohl nabídnout, a tak vznikaly první publikace, které radily, jak si svépomocí vypěstovat zdravou zeleninu a ovoce bez chemických zásahů.¹⁷

Ještě před rokem 1989 byly položeny první základy ekologického zemědělství u nás, a to skupinou moravských zemědělců a vědců, kteří dali vzniknout tzv. „Odborné skupině pro alternativní zemědělství“. Základní principy tak převzali ze zahraničí, kde už mělo ekologické zemědělství mnohaleté kořeny (z organizace IFOAM, Německa, Švýcarska atd.) Po roce 1989 v souvislosti s demokratickými změnami ve společnosti začaly přecházet na ekologické zemědělství první farmy. V roce 1990 vzniklo pět svazů ekologického zemědělství (PRO-BIO, Liberta Praha, Biowa Chrudim, Naturvita Třebíč a Altervin Velké Bílovice).¹⁸ V roce 1990 se začaly vyplácet první finanční podpory ekologickým zemědělcům. Ty však byly v roce 1992 zrušeny a obnoveny byly opět

¹⁶ Ekologické zemědělství, vysokoškolská učebnice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zemědělská fakulta, 2007.

¹⁷ URBAN J. - ŠRAPATKA B. A KOL.: *Ekologické zemědělství, učebnice pro školy i praxi I. díl*, MŽP, Praha, 2003.

¹⁸ ŽIVLOVÁ, I. - JANSKÝ, J.: *Vybrané poznatky o ekologickém zemědělství v ČR i v zahraničí*, Mendlova lesnická univerzita v Brně, *Sborník publikací*, Brno, 2002, s. 19.

v roce 1998. V této době můžeme také zaznamenat nárůst ekologicky hospodařících zemědělců. V roce 1993 se objevilo na biovýrobcích označení „BIO“ a vznikl tak první kontrolní systém, který upravoval certifikaci a kontrolu biopotravin. V následujících letech došlo ke stabilizaci ekologických zemědělců a naše bioprodukty začínají být zajímavé i pro zahraniční trh. Důležitým obdobím je rok 1999, kdy vznikla z pověření Ministerstva zemědělství nezávislá kontrolní organizace KEZ o.p.s., která měla až do roku 2005 jako jediná organizace za úkol prověřovat a kontrolovat ekologické zemědělce v ČR. Významným rokem je rok 2000, kdy došlo ke schválení zákona č. 242/2000 Sb., o ekologickém zemědělství a změně zákona č. 368/1992, o správních poplatcích, který nabyl platnosti dne 1. 1. 2001 a stanovil tak základní pravidla ekologicky hospodařícím podnikům. Stanovil podmínky pro pěstování rostlin a chov dobytka, výrobu biopotravin a jejich prodej, zpracování, dovoz, vývoz a označování. Zákon je v souladu s platnou legislativou EU o ekologickém zemědělství, tj. Nařízením č. 2092/91/EEC.

V roce 2004 vešel v platnost tzv. Akční plán pro rozvoj ekologického zemědělství do roku 2010¹⁹, který podává návrh na řešení problematických otázek ekologického zemědělství v následujících šesti letech. Jednalo se například o problematiku domácího trhu s biopotravinami, podporu důvěry spotřebitele, poradenskou činnost, zpracování bioproduktů, zlepšení životních podmínek chovaných zvířat a další. Jeho hlavním cílem bylo do konce roku 2010 dosáhnout 10% podílu veškerého zemědělského půdního fondu ČR. Tento cíl byl splněn v srpnu roku 2010, kdy podíl činil již 10,42 %. Vstup do Evropské unie s sebou přinesl řadu změn v právní úpravě ekologického zemědělství. Došlo k novelizaci zákona č. 2092/91, který dále upravuje ty části ekologického zemědělství, na které nejsou přímo použitelné předpisy Evropských společenství. V následujících letech došlo k nárůstu nových ekofarem a k zvětšování ploch obdělávaných ekologickými zemědělci.

Ekologické zemědělství ČR v současnosti

Celková výměra ploch obhospodařovaná ekologickými zemědělci k roku 2011 činí 500 tis. ha, tedy 11,4% zemědělského půdního fondu ČR (viz tabulka).

19 Akční plán České republiky pro rozvoj ekologického zemědělství do roku 2010. Mze ČR, Praha, 2004, s. 9.

Tab. 1 Vývoj výměry zemědělské půdy v ekologickém zemědělství ČR

Rok	Počet podniků celkem	Výměra zemědělské půdy v EZ ¹ v ha	Procentický podíl ze zem. půdního fondu
1990	3	480	-
1991	132	17 507	0,41
1992	135	15 371	0,36
1993	141	15 667	0,37
1994	187	15 818	0,37
1995	181	14 982	0,35
1996	182	17 022	0,40
1997	211	20 239	0,47
1998	348	71 621	1,67
1999	473	110 756	2,58
2000	563	165 699	3,86
2001	654	217 869	5,09
2002	721	235 136	5,50
2003	810	254 995	5,97
2004	836	263 299	6,16
2005	829	254 982	5,98
2006	963	281 535	6,61
2007	1318	312 890	7,35
2008	1 946	341 632	8,04
2009	2 689	398 407	9,38
2010	3 517	448 202	10,55
2011	3 920	482 927	11,40

Pramen: MZe ČR

Pozn 1: EZ - ekologické zemědělství

Dne 14.12.2010 byl přijat druhý strategický dokument – Akční plán rozvoje ekologického zemědělství na léta 2011 –2015. Je rozdělen do osmi hlavních kapitol a zaměřuje se především na řešení oblastí, které nejsou dostatečně rozvinuté a potřebují podporu. Jedná se o problematiku trhu s biopotravinami; poradenskou a výzkumnou činnost spolu s šířením informací, dále o přínosy ekologického zemědělství pro životní prostředí a pohodu zvířat, ekonomickou udržitelnost ekologického zemědělství, propagování a osvětlu ekologického zemědělství a o produkci biopotravin.²⁰

V souhrnu lze konstatovat, že se ekologické zemědělství v České republice expanzivně rozvíjí, počet ekologických zemědělců stoupá, což je dáno zejména díky dotačním stimulům. Zvyšuje se také poptávka po českých biopotravinách a stoupá zájem o prodej produktů přímo z biofarem prostřednictvím tzv. bedýnkového systému či farmářských trhů. Pomocí nejrůznějších propagačních a osvětových aktivit také stoupá celkové povědomí o významu ekologického zemědělství a biopotravinách.

Na území ČR v současné době ekologicky hospodaří kolem 4000 ekologických farem. Rostlinou produkcí představují zejména obiloviny (pšenice, oves, ječmen, tritikale, špalda, pohanka ad.), luskoviny (hrách, fazole...), okopaniny (brambory, cukrová řepa), technické plodiny (řepka, hořčice), dále zelenina (zejm. dýně,

²⁰ Akční plán ČR pro rozvoj ekologického zemědělství v letech 2011–2015, Ministerstvo zemědělství ČR, Praha, 2010.

mrkev, petržel, cibule, hlávkové zelí ad.), ovoce (jablka, hrušky, švestky, třešně atd.), píce, ale také bylinky a koření. Na Jižní Moravě je to také réva vinná. Ze zvířat pro živočišnou produkci má největší zastoupení skot, dále ovce, kozy, v menší míře prasata, drůbež a ryby (kterých je celkově na našem trhu nedostatek).

Bezmála 60 % ploch obhospodařovaných ekologickými zemědělci se nachází v kraji Jihočeském, Moravskoslezském, Plzeňském a Ústeckém. Největší počet ekofarmů je v kraji Jihočeském a následně pak v kraji Moravskoslezském, Plzeňském a Zlínském.²¹

V České republice podléhá značení biopotravin evropské legislativě a zákonu 242/2000 Sb., o ekologickém zemědělství. Každá biopotravina musí být označena značkou Bio případně jiným odkazem na způsob produkce v ekologickém zemědělství a opatřena na obalu značením organizace, která provedla kontrolu, jestli daný výrobek skutečně splňuje požadavky na biopotravinu. V současné době se jedná o organizaci ABCert AG (kód na obalu: CZ-BIO-002), BIOKONT CZ (kód na obalu: CZ-BIO-003) a KEZ o.p.s. (kód na obalu: CZ-BIO-001).

Tab. 1 Vývoj celkové výměry půdy a počtu farem v ekologickém zemědělství ČR (1990–2011)

Rok	Počet farem hospodařících v EZ	Celková výměra půdy v EZ (ha)	Podíl z celkové výměry zemního půd. fondu (%)	Meziroční změna počtu farem v EZ (%)	Meziroční změna celkové výměry půdy v EZ (%)
1990	3	480	-	-	-
1991	132	17 507	0,41	-	-
1992	135	15 371	0,36	2,3	-12,2
1993	141	15 667	0,37	4,4	1,9
1994	187	15 818	0,37	32,6	1,0
1995	181	14 982	0,35	-3,2	-5,3
1996	182	17 022	0,40	0,6	13,6
1997	211	20 239	0,47	15,9	18,9
1998	348	71 621	1,67	64,9	253,9
1999	473	110 756	2,58	35,9	54,6
2000	563	165 699	3,86	19,0	49,6
2001	654	217 869	5,09	16,2	31,5
2002	721	235 136	5,50	10,2	7,9
2003	810	254 995	5,97	12,3	8,4
2004	836	263 299	6,16	3,2	3,3
2005	829	254 982	5,98	-0,8	-3,2
2006	963	281 535	6,61	16,2	10,4
2007	1 318	312 890	7,35	36,9	11,1
2008	1 946	341 632	8,04	47,6	9,2
2009	2 689	398 407	9,38	38,2	16,6
2010	3 517	448 202	10,55	30,8	12,5
2011	3 920	482 927	11,40	11,5	7,7

Pramen: MZe ČR

21 Ročenka 2011, Ekologické zemědělství v České republice, Ministerstvo zemědělství ČR, Praha, 2012.

Tab. 2 Struktura užití půdy v EZ v krajích ČR v roce 2011

Kraj	Počet ekofarem	OP ²	Obiloviny	Lusko- viny	Oko- paniny	Technické plodiny	Olejníny
Jihomoravský	322	8 995,03	4 150,89	547,6	77,69	862,71	677,19
Plzeňský	424	7 945,61	2 732,08	209,47	24,04	987,62	337,36
Jihočeský	538	7 769,29	3 271,86	353,67	75,35	664,07	338,59
Vysočina	364	5 967,02	2 325,02	210,24	36,29	582,01	313,90
Zlínský	371	4 951,51	2 049,32	112,18	6,70	240,50	138,05
Karlovarský	212	4 128,37	2 103,63	47,11	10,08	86,39	20,24
Středočeský	276	3 643,31	1 778,98	103,39	10,07	140,11	87,66
Moravskoslezský	384	3 634,55	1 762,22	130,46	11,88	26,07	26,07
Ústecký	244	2 670,51	1 131,58	28,17	2,10	221,64	7,57
Olomoucký	255	2 550,62	1 074,30	77,20	14,40	34,30	0,10
Pardubický	165	2 533,73	567,86	0,38	6,25	176,50	174,40
Královéhradecký	216	2 098,55	886,81	25,14	10,09	195,02	174,84
Liberecký	238	1 782,14	540,67	0	3,64	27,64	23,33
Hl. m. Praha	15	89,6	6,39	0	0	0,01	0,01
Celkem	4 024	58 759,84	24 381,61	1 845,01	288,58	4 244,59	2 319,31

Tab. 2 Struktura užití půdy v EZ v krajích ČR v roce 2011 (pokračování)

Kraj	Zelenina	Picniny	TTP ³	TK ⁴	Sady	Celkem z. p. ⁵
Jihomoravský	608,05	2 536,36	4 420,57	2 128,94	1 217,95	15 544,54
Plzeňský	0,30	3 837,05	39 293,17	265,92	265,92	47 504,70
Jihočeský	6,97	3 239,33	59 305,38	641,54	640,63	67 716,21
Vysočina	48,58	2 631,38	14 492,00	356,34	355,21	20 815,36
Zlínský	19,57	2 200,15	29 980,66	935,96	935,96	35 868,13
Karlovarský	0,15	1 846,94	52 512,86	25,47	25,47	56 666,70
Středočeský	15,62	1 449,71	11 485,18	539,87	477,29	15 668,36
Moravskoslezský	3,80	1 533,41	48 978,74	702,96	702,96	53 316,25
Ústecký	4,78	1 152,58	40 677,57	544,22	536,18	43 892,30
Olomoucký	5,84	1 342,47	32 867,87	605,64	600,72	36 024,13
Pardubický	2,97	1 738,71	10 696,01	67,84	67,84	13 297,58
Královéhradecký	26,22	771,94	19 803,10	208,90	208,90	22 110,55
Liberecký	1,36	1 124,55	29 580,21	273,98	273,98	31 636,33
Hl. m. Praha	0,07	83,10	347,18	0,41	0,05	437,19
Celkem	744,28	25 487,68	394 440,50	7 297,99	6 309,06	460 498,33

(Kraje jsou v tabulce seřazeny dle výměry orné půdy v EZ; uváděné výměry jsou v hektarech.)

Pramen: statistické šetření ÚZEI 2011

Pozn. 2: OP - orná půda

Pozn. 3: TTP - trvale travní porosty

Pozn. 4: TK - trvalé kultury

Pozn. 5: z.p. - zemědělská půda

Ekologické zemědělství v Jihomoravském kraji:

Jihomoravský kraj patří k nejteplejším oblastem České republiky a najdeme zde velmi úrodnou půdu. Nachází se tu největší množství zemědělských subjektů, které se zabývají rostlinou výrobou v České republice. Celkovou rozlohu kraje tvoří asi ze 60 % zemědělská půda, z níž připadá 83 % na ornou půdu. Jihomoravský kraj je zaměřen především na obiloviny (pšenice, ječmen), na řepku, cukrovou řepu, zeleninu (rajčata, papriky, okurky...), z ovoce zejména na meruňky, broskve a jablka. Nacházejí se tu největší plochy vinic na našem území. Je zde soustředěno 93 % všech vinic v ČR. Z živočišné výroby tu převládá chov prasat a drůbeže a v posledních letech stoupá i nárůst chovu ovcí a koní.

V Jihomoravském kraji se nachází největší rozloha ekologicky obhospodařované orné půdy v ČR. Jsou tu také největší rozlohy bezmála všech plodin, které se pěstují na orné půdě ČR; 17 % ploch představují obiloviny, 30 % luskoviny, 29 % olejiny a 82 % ploch patří pěstování zeleniny. Pícniny však naopak mají v tomto kraji zastoupení nejnižší. Můžeme zde nalézt také 19 % ekologických sadů a až 93 % ekologických vinic z celé produkce ekologického zemědělství v ČR.

Vinařství má v této oblasti bohatou historii a ekologické vinařství si zde nachází stále více nadšenců. Počet farem produkujících víno v biokvalitě postupně narůstá, stejně tak jako poptávka po něm. Mezi hlavní důvody, které vinaře přivedly na cestu ekologického způsobu obhospodařování vinic patří ztráta půdního humusu, celková degradace půd, rezistence plevelů a škůdců, vyhubení užitečných organismů, oslabení imunity rostlin a z toho často vyplývající i produkce méně kvalitních vín. Pesticidy jsou v ekologickém vinohradnictví nahrazeny dravými roztoči, kteří chrání vinice před škůdci. Před škodlivými obaleči vinice chrání vůně motýlích feromonů a zároveň všechny další druhy hmyzu včetně motýlů nejsou ohroženy. Boj proti houbovým chorobám zvládají keře révy za pomoci látek zvyšujících jejich přirozenou obranyschopnost a vitalitu. Hnojení je tu prováděno kompostem a hnojem. Ve vinici se vysévají druhově bohaté směsi rostlin, které obohacují půdu o organickou hmotu a vracejí půdě život.

K roku 2012 dosahuje celková výměra ploch obhospodařovaných ekologickými vinaři 1000 ha a stále stoupá. V biokvalitě se tu pěstují běžné odrůdy i ty méně známé, nově vyšlechtěné se zvýšenou rezistencí proti chorobám, a jsou tak vhodné pro bioprodukcí (např. odrůdy Malverina, Laurot, Hybernal). Na jižní Moravě se pěstováním a výrobou vína dle zásad ekologického vinařství zabývá stále více vinařů. Jedná se hlavně o farmu Pollau z Pavlova pod Pálavou, firmu Vinselekt Michlovský a.s., Vinný sklep Eben z Lednice na Moravě, vinařství Ilias z Pavlova pod Pálavou, biovína Františka Mádra (řada Naturvin) z Velkých Bílovic, biovína Marcinčák Petr z Mikulova a v neposlední řadě firma Veritas Bošovice, která vyrábí svá vína pro Templářské sklepy Čejkovice.

Závěr:

Předložený článek je stručným seznámením s problematikou ekologického zemědělství jako možné alternativy současného konvenčního způsobu hospodaření. Více jak dvacetiletá historie ekologického zemědělství spolu se stále se zvyšujícím počtem farmářů a ekologicky obhospodařovaného půdního fondu u nás ukazuje, že zájem o biopotraviny a ochranu životního prostředí stále roste. Začínají se objevovat změny v myšlení člověka, který se doposud chápal jako tvor nadřazený přírodě a snažil se si ji podrobit pomocí vědy a techniky. Avšak ekologický zemědělec vidí přírodu jako celek a sám sebe chápe jako její nedílnou součást. Za cíl si klade vytvořit trvale užitelný systém zemědělství, který nepůsobí negativně na životní prostředí, produkuje kvalitní a zdravé potraviny a má úctu k chovu hospodářských zvířat a jejich přirozenému způsobu života.

K velkému rozmachu ekologického zemědělství u nás napomohla také dotační politika EU, která umožňuje přímé financování ekologických zemědělců. To se pak stává velkou motivací pro zemědělce v rozhodování o ekologickém způsobu hospodaření.

Prameny a literatura

ZIMOVA, D.: *Biologické zemědělství a alternativní výroba potravin – rostlinná výroba*. Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství, Praha, 1990.

SOVJÁK, R. - HUDEČKOVÁ, R.: Principles of organic farming and implementation in animal husbandry. *Czech university life sciences Prague*, 2007.

ŽIVLOVÁ, I. - JANSKÝ, J.: Vybrané poznatky o ekologickém zemědělství v ČR i v zahraničí, Mendlova lesnická univerzita v Brně, *Sborník publikací*, Brno 2002.

URBAN J. - ŠRAPATKA B. a kol.: *Ekologické zemědělství, učebnice pro školy i praxi I. díl*, MŽP a PRO-BIO Svaz ekologických zemědělců, Praha, 2003.

URBAN J. - ŠRAPATKA B. a kol.: *Ekologické zemědělství, učebnice pro školy i praxi II. díl*, MŽP a PRO-BIO Svaz ekologických zemědělců, Praha, 2005.

Ekologické zemědělství, vysokoškolská učebnice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zemědělská fakulta, 2007.

Ekologické zemědělství a biodiverzita, MZe ČR, Praha 2006.

Akční plán ČR pro rozvoj ekologického zemědělství v letech 2011–2015, MZe ČR, Praha, 2010.

Akční plán České republiky pro rozvoj ekologického zemědělství do roku 2010, MZe ČR, Praha, 2004.

Ročenka 2011, Ekologické zemědělství v České republice, MZe ČR, Praha, 2012.

FRIEDER, T. - VÖGEL, R.: *Gute Argumente: Ökologische Landwirtschaft, mit zahlreichen Schaubildern*, C. H. Beck, München, 1989.

HLUCHÝ, M.: *Vývoj systému ekologického vinohradnictví v ČR*, Ekovin o.s., Brno, 2006.

90 argumentů pro ekologické zemědělství, Bioinstitut, o.p.s. Olomouc, 2007.

Průvodce BIO v Čechách a na Moravě, PRO-BIO Svaz ekologických zemědělců, Šumperk, 2010.

VÁCLAVÍK, T.: *Ekologické zemědělství a biodiverzita*, MZe ČR, Praha 2006.

Elektronické odkazy:

<http://www.bio-info.cz/>

<http://www.biospotrebitel.cz/>

<http://www.mze.cz/>

<http://www.bioinstitut.cz/>

<http://www.agronavigator.cz/>

Kolektivizace v obci Lišice - Lišičky

V obci Lišice—Lišičky začalo období tvrdé kolektivizace v roce 1951, které trvalo až do roku 1953. V roce 1953 po známém rozhlasovém projevu Antonína Zápotockého, kde uváděl, že kdo nechce, nemusí být členem JZD, došlo k oslabení kolektivizace i v Lišicích. Poté v letech 1957 a 1958, ve shodě se státní a stranickou linií, opět zesílil nátlak ke vstupu do JZD, jemuž, až na jednu místní osobu, všichni podlehli. Jako zvláště významní kulaci označeny tyto dvě osoby:

Marie Janouchová, nar. 9. 9. 1907, č. p. 20, výměra 11,34 ha. Někdejší majitelka cementárny a písníku a členka agrární strany¹.

Josef Mejstřík, nar. 29. 5. 1902, [Lišičky] č. p. 49. Někdejší člen agrární strany a činitel v hospodářských družstvech. Rovněž označen za spoluorganizátora akce selské jízdy v roce 1947 v Nechanicích. Viněn z toho, že se u něj jakožto prokuristy Hospodářského družstva na tajných schůzkách scházeli tito statkáři: Chmelař ze Starého Bydžova, Izák z Káranic, Jemelík z Ohnišťan, Macura, majitel dvora Rtánov, Matouš, majitel dvora Hlínov, Nejedlo z Lovčic, Pavlíček, majitel dvora Ostrov, Sirůček, majitel dvora Slibovice, Otík, majitel dvora Běruničky [?], Vavřinec, majitel dvora Stará Skřeneř². Všichni měli organizovat „Nechanicickou akci“. Další skupina statkářů, jež organizovala akci v Nechanicích, se měla scházet v obcích Klenice a Lodín. Mejstřík, spolumajitel hostince a zemědělské usedlosti o výměře 4,70 ha, byl označen za vesnického boháče a jeho hostinec převzala „Jednota“. Rovněž byl označen za překážku socializace venkova, neboť stále poukazoval na nedostatky³. Nejprve se živil jako hostinský, později nasazen do výroby. Hostinec vedla jeho manželka Jindřiška Mejstříková. Jednota 17. ledna 1953 napsala MNV Lišice, aby si určili nového vedoucího hostince. MNV Lišice souhlasil a doporučil odvolání Mejstříkové z funkce vedoucí. Jejich syn Josef Mejstřík ml. studoval strojní inženýrství na vysoké škole v Praze.

Již v roce 1951 žádala soudružka K., aby ONV zlikvidoval kulaky **Bendáka a Homolu**. Ovšem nedokázala odpovědět na dotaz, zdali si to přeje celá vesnice. Neboť to podle funkcionářů neměl být problém provést, ale šlo o to, aby o správnosti tohoto kroku byla přesvědčena celá vesnice. Místní funkcionář M. uváděl, že při rozhovoru na ně místní nadávají a oficiálně s tím souhlasí, ale poté jdou k těmto lidem, kde jim vše sdělí a ještě je litují. Funkcionář OV KSČ Nový Bydžov Řehoř tvrdil, že nejprve je nutno všechny přesvědčit, jinak proti sobě poštvou místní zemědělce a JZD zde nevybudují. M. uváděl, že byli agitovat po domech ke vstupu do JZD, ale bezvýsledně. Řehoř si naopak stěžoval, že ani mnozí členové KSČ neví dosud, kdo

1 SOKA Hradec Králové, Okresní výbor KSČ Nový Bydžov, inv. č. 70, k. 2.

2 SOA Zámorsk, KV KSČ Hradec Králové, sign. 1/54/13, k. 471.

3 SOKA Hradec Králové, ONV – Nový Bydžov, inv. č. 532, k. 159.

je vesnický boháč a kdo ne. Hlavním prvkem k jejich určení nebyla podle jeho názoru rozhodující jen výměra půdy v ha, ale také to, jestli dotyčný zaměstnával pracovní síly a jaké měl mechanizační prostředky. K tomu M. uváděl, že místní kulaci zaměstnávali za 1. republiky skoro celou vesnici. Dále Řehoř tvrdil: „Je správné podívat se do kroniky, jestli nebyl dříve nějakým tím radním a jak jednal s lidmi. Možná, že bychom dnes tam našli mnoho argumentů, které bychom potřebovali.“ Koutník varoval před ukvapeností slovy: „Abychom to nedopracovali jako v Chotělicích a Choťovicích. Na těchto případech, kdy jsme odsoudili Steklého a Černocho, vidíme dnes, že někteří lidé je litují a to by dopadlo zrovna tak u vás, když o tom nepřesvědčíte celou vesnici tak je to špatně. Tady jde vůbec o to, jestli to jsou vesničtí boháči, neboť výměrou by na to neměli. To záleží na vás, vy musíte znát, co je to za lidi.“⁴. Došlo ke shodě, že Bendák ani Homola nemají být zatím řazeni mezi kulaky, ale mezi střední zemědělce, neboť jejich likvidaci by nepřijali ani někteří členové KSČ, a působit na ně se má odepřením potravinových, šatních a jiných lístků. V červnu 1952 potrestal ONV Nový Bydžov Josefa Homolu (z č. p. 22, nar. 7. 12. 1902, který obhospodařoval 9, 43 ha) za to, že údajně ukrýval na půdě pod podlahou obilí, které zde bylo nalezeno příslušníky SNB. Homola potrestán pokutou 50 000 Kčs. V případě, že by tuto pokutu nezaplatil, vystavoval se hrozbě exekuce, případně mu hrozil trest odnětí svobody v délce dvou měsíců⁵. V této době bylo trestně postižitelné mít doma uskladněno víc obilí nebo krmiva, než činily tzv. samozásobitelské dávky. Byl to oblíbený způsob, jak zlikvidovat určitého zemědělce. Navíc dávky se určovaly podle třídního původu. Jako kdyby dobytek rozlišoval, komu patří. Pokud měl soukromý zemědělec málo krmiva, nemohl dobytek tolik nakrmit, takže neměl dostatečné přírůstky na váze ani tolik nenadojil. Potom samozřejmě nemohl ani splnit povinné množství dodávek. To vedlo zemědělce k tomu, aby část krmiva nepřiznávali. Což při následných domovních prohlídkách vedlo ke snadné kriminalizaci zemědělců. Z tohoto období se zachoval velmi emotivně psaný dopis Muškeho z nedalekých Nepoch pro MNV Nepochy, kdy žádá o povolení k porážce svých krav, neboť pro ně nemá žádné krmivo, a ptá se, jestli je v opačném případě má nechat pojit hlady. Na počátku roku 1954 žádala vdova Anežka Homolová soud v Novém Bydžově, aby jí odložil exekuci pro dluh 1012 Kčs a povolil jí splácet tento dluh po 100 Kčs měsíčně. Více si těžko mohla dovolit, neboť její výdělek jako ošetřovatelky dobytka v JZD činil pouze 200 až 250 Kčs měsíčně. Navíc z tohoto platu musela uživit i svou malou dcerku⁶.

Dalšími kulaky měli být **Beneš a Vondruška**. Dle dobového letáku s názvem „Vesničtí boháči Beneš a Vondruška z Lišic brzdí rozvoj místního JZD“. V tomto letáku jsou označováni za vesnické boháče a text i s karikaturou je vůči jejich osobám velmi „drsný“: „Vesnický boháč byl z práce a mozolů druhých a nyní se neštítí ani vraždy, aby si zachoval své bezpracné zisky. Babice, Náchod a proces v Nové Pace nám ukazuje

4 SOKA Hradec Králové, KSČ – okresní výbor Nový Bydžov, inv. č.34, kn. 34, zápis ze 26.12.1951.

5 SOKA Hradec Králové, Místní národní výbor Lišice, inv. č. 91, k. 2.

6 SOKA Hradec Králové, Místní národní výbor Lišice, inv. č. 91, k. 2.

pravou tvář vesnických boháčů. Také na našem okrese vesničtí boháči sabotují a plní směrnicе svého vedoucího arcivraha Černého z Napolis, který šťve ze západního rozhlasu. Vesničtí boháči Beneš a Vondruška nezaprou svou příbuznost s Černým z Napolis a snaží se zabrzdit rozvoj JZD v Lišicích. Panu Benešovi se nelíbí, že již nemůže jako dříve vykořisťovat ve svém písničku p. Kvasničku Václ., který se na něj dřel. Za půjčování potahů museli drobní rolníci Podnecký, Kvasnička, Pokorný a další odpracovat nepočítané hodiny na jeho poli. Panu Vondruškovi se stýská po časech, kdy byl po 12 let starostou a neomezeným pánem v obci, kdy posílal na chudinu četníky pro hrst klestí, které si z obecního lesa přivezli. To od něj zažili na vlastní kůži pan Kratochvíl, Pokorný a řada dalších.“ Beneš a Vondruška jsou dále obviňováni i z rozhazování mandelinky bramborové. Po takovémto psychickém nátlaku si Beneš raději podal přihlášku do JZD a Vondruška souhlasil s provedením HTUP (rozoráním mezi na svých polích a jejich případnou výměnou)⁷.

OV KSČ později kritizoval MO KSČ Lišice za práci v obci, neboť po vydání letáku na kulaky Beneše a Vondrušku učiněna kontrola osetých ploch a na základě závad a provedené osobní prohlídky u Beneše s nimi jednáno o vstupu do JZD. Okresní výbor na jedné ze svých schůzí zaznamenal, že většina místních zemědělců byla ochotna vstoupit do JZD teprve až po vstupu Beneše. Výsledek, ale nebyl takový, jak se očekávalo. Pro JZD se takto získalo pouze pět osob a pro provedení HTUP devět. OV KSČ se přijímání kulaků do JZD, ale nelíbilo, neboť to neodpovídalo usnesení vlády a strany⁸. Konkrétně měli v Lišicích chybu provést tím, že diskutovali, jestli jsou oba kulaci či ne a poté je vzali do JZD. Soudruh Krejčí na schůzi OV KSČ mimo jiné uvedl: „Pokud se týče Beneše, je to vesnický boháč. Pokud se týče Vondrušky, až na příbuzenství s Černým, [nic] jiného se na něj nenašlo, může to být i střední zemědělec. Musíme přihlížet k tomu, že v této obci všichni 8 - 9 ha zemědělci jsou dosti zámožní. Celá vesnice chtěla, že když vstoupí do JZD Beneš, půjdou tam všichni, a přesto, že jsme zpočátku proti tomuto bojovali, nakonec se tam vzal, přesto, že tam nemá co dělat. ...Jednalo se s nimi rovně a žádný diktátorský⁹ způsob se při tom nepoužíval... Nyní říkají, že tam mají 10 vesnických boháčů, když nám nechtěli přiznat ani dva.“¹⁰ Dále o Janoušové [zřejmě myšlena Marie Janouchová] tvrdil, že tu popichuje Beneš. V září 1952 byla situace v obci situace taková, že místní byli rozděleni na dva tábory. V čele jednoho stál místní sedlák (kulak) Beneš, jehož podporovalo 35 místních drobných rolníků. Druhý tábor se skládal z „uvědomělých“ rolníků, kteří si stěžovali na to, že do JZD byl přijat kulak Beneš. V socializaci zemědělství se angažovali František J., předseda MO KSČ Lišice, což byl předválečný člen strany, který, po ukončení školní docházky, nastoupil na pile v Chlumci n. C. Odtud byl propuštěn po stávce dělníků, které se zúčastnil. Později odjel do Prahy, kde se vyučil kamnářem, a zde také v roce

7 SOA Zámorsk, KV KSČ Hradec Králové, inv. č. 302, sign. 1/54/10/1 -5, k. 471.

8 SOKA Hradec Králové, KSČ – okresní výbor Nový Bydžov, inv. č. 35, kn. 35, zápis ze 29.7.1952.

9 V originálu uvedeno diktátorský.

10 SOKA Hradec Králové, KSČ – okresní výbor Nový Bydžov, inv. č.35, kn. 35, zápis ze 29.7.1952.

1922 vstoupil do KSČ. Své členství ve straně ztratil v roce 1938 vinou své manželky, která mu po několikáté politické exekuci spálila stranickou legitimaci. V roce 1945 spolu s několika dalšími založil organizaci KSČ v Lišicích a od roku 1948 se stal i jejím předsedou. Dalším velkým propagátorem JZD byl i tajemník MNV Lišice Josef M.¹¹ Na základě deputace místních rolníků, kteří si stěžovali na postup okresních funkcionářů v případě, že nechtějí vstoupit do JZD, byla svolána v září 1952 v Lišicích schůze, kde se tehdejší soudruzi pokusili odhalit Beneše, Mejstříka a **Matouše** jako kulaky. Průběh této schůze je popsán nejasně, kdy stranické materiály uvádějí: „Po všech okolnostech, které se tam odehrály, nebylo možné HTUP provést. Rolníkům, kteří jsou již v JZD, bylo doporučeno, aby hospodařili v 1 honu, na což soudruzi v organizaci i v MNV přistoupili. Zároveň byl předložen návrh OV SNB na uzavření hostince Mejstříka.“¹² Dle pamětníků zde údajně došlo nejprve ke slovním a později i fyzickým potyčkám mezi příznivci a odpůrci kolektivizace, přičemž zhasla v hostinci světla a odpůrci kolektivizace díky své početní převaze stoupence rozorávání mezí „vyházel“ z hostince. Vše mělo pokračování, když MO KSČ Lišice žádala, aby Janouchová, která se projevila na schůzi, kde se jednalo o HTUP a JZD, jako vesnický boháč, neboť svým jednáním ovlivnila některé zemědělce natolik, že i když dříve podepsali přihlášku do JZD, zase z JZD vystoupili. Místní organizace proto požadovala, aby Janouchová pro klid a budovatelskou práci na vesnici byla likvidována. Její syn Stanislav Janouch měl být odvolán ze zaměstnání u ČSD a dán k dispozici referátu pracovních sil¹³. Krátce potom v říjnu 1952 potrestání zemědělským referátem ONV Nový Bydžov údajně pro nedodržení osevních ploch Marie Janouchová (č. p. 20), Ladislav Kloz (č. p. 1) a Josef Kopřiva (č. p. 79). Všichni se proti tomuto rozhodnutí odvolali¹⁴.

Již v létě roku 1952 MO KSČ Lišice rozhodla o uzavření hostince Františka Kvasničky a předání těchto místností pro potřeby MNV, KSČ a JZD. Rovněž rada MNV Lišice rozhodla v červnu 1952 o uzavření hostince pana Kvasničky, který měl být použit k jiným účelům a o otevření hostince pana Velicha, který měla převzít Jednota¹⁵. Kvasnička obviněn ze štvání proti výše uvedeným organizacím. Místní představitelé nového režimu takto reagovali na to, že Kvasnička jim ze svého hostince, který užívali ke svým schůzím, dal výpověď. MO KSČ Lišice rovněž požádala MO KSČ Nové Město, aby zahájila disciplinární řízení se Šmejkalem pro porušování autority MNV a funkcionářů strany v Lišicích¹⁶. František Kvasnička se narodil 17. 6. 1902 v Lišicích (bydlel v č. p. 74) a jeho otec zde provozoval hostinec, který v roce 1930 po jeho smrti převzal a úspěšně vedl až do roku 1948, kdy musel odejít do výroby a pracoval jako zemědělský dělník u ČSSS v obci Slibovice.

11 SOKA Hradec Králové, KSČ – okresní výbor Nový Bydžov, inv. č.36, kn. 36, zápis ze 13.1.1953.

12 SOKA Hradec Králové, KSČ – okresní výbor Nový Bydžov, inv. č.35, kn. 35, zápis ze 9.9.1952.

13 SOKA Hradec Králové, KSČ – okresní výbor Nový Bydžov, inv. č.35, kn. 35, zápis ze 30.9.1952.

14 SOKA Hradec Králové, Místní národní výbor Lišice, inv. č. 91, k. 2.

15 SOKA Hradec Králové, Místní národní výbor Lišice, inv. č. 163, k. 4.

16 SOKA Hradec Králové, KSČ – okresní výbor Nový Bydžov, inv. č.35, kn. 35, zápis ze 3.6.1952.

Kolektivizace byla v Lišicích dokončena 8. dubna 1958, když do místního JZD, které mělo do té doby 33 členů, přistoupilo dalších 26 místních občanů, kteří do JZD vnesli 207 ha půdy. Jedinou místní občankou, která odolala nátlaku a do družstva nevstoupila tak zůstala Anastázie Poláková. Předsedou tohoto nového družstva se stal Jan Hladík. 18. dubna 1958 se OV KSČ Poděbrady zabýval žádostí o přepuštění statku Hlínov ve prospěch JZD Lišičky a odpověděl, že to nepřichází v úvahu, a to z toho důvodu, že objekt patří k obci Vlkov nad Lesy a JZD Vlkov, které vzniklo v roce 1957 a obhospodařuje 211 ha, jej chce využívat. Přepuštění tohoto statku nebylo možné již proto, že ve Vlkově ani v jeho okolí nebyla voda, zatímco na tomto statku ano. A navíc stodola tohoto statku, kterou využívali rolníci z Lišiček, byla podle nich zpustlá, zchátralá a zčásti i rozkradená¹⁷. JZD Lišice později včleněno pod JZD Lovčice. Pravděpodobným důvodem byly lepší ekonomické výsledky JZD Lovčice. Např. v JZD Lišice byla jedna pracovní jednotka podle plánu ohodnocena 15,60 Kčs, ale skutečně se proplácelo jen 13,50 Kčs a k tomu naturálie v ceně 1,79 Kčs. Naproti tomu v Lovčicích byla jednotka naplánována na 17,51 Kčs, ale proplácelo se 21,47 Kčs a naturálie v hodnotě 2,66 Kčs. Poděkování patří pamětníku Josefu V. Karikatura pochází z protikulackého letáku, který je uložen v SOA Zámorsk.

17 SOKA Hradec Králové, KSČ – okresní výbor Nový Bydžov, inv. č.76, k. 10.

Prameny a studie **Pokyny pro autory**

Za text, tabulky a grafy odpovídají autoři. Příspěvky projdou recenzním řízením, konečnou úpravu rukopisu si vyhrazuje redakce (formální stránku). Práce uveřejněné v časopise nejsou honorovány, separáty nejsou poskytovány (pouze autorský výtisk).

Příspěvky dodejte v elektronické podobě (disketa, CD, flash, nejlépe však e-mail) ve formátu .doc nebo .rtf (tj. vytvořené editorem WORD). Prosíme použít list A4, standardní styl Normal při zadání velikosti 12 bodů písma Times New Roman, řádkování 1,5, okraje 2,5. Text neformátujte!! Nepoužívejte zvětšení mezer mezi odstavci ani tabelátor na jejich začátcích, příp. změny proložení znaků; odstavce, titulky, podtitulky graficky neupravujte a necentrujte, neboť grafická úprava bude provedena jednotně. Tučné písmo (bold), kurzíva (italica) či podtržení v textu však budou respektovány.

Prosíme dodržet rozsah příspěvku max. 15 stran + seznam použitých zdrojů.

Prosíme dodržujte následující pokyny v textu:

- název příspěvku (česky a anglicky)
- uvedení grantové či jiné podpory (bodovaný výstup)
- abstrakt (česky+anglicky) v rozsahu 4-6 řádků
- vlastní text (nemusíte nadpisovat jednotlivé kapitoly, ale pro přehlednost můžete)
- použité prameny a literatura (toto označení zahrnuje všechny typy dokumentů včetně tištěných; nečíslovaný a v abecedním pořadí)

Prameny a literatura: uveďte souhrnně na konci textu v následující podobě – příklady (podle normy ISO 690 a 690-2, upraveno dle potřeb redakce):

- monografie:

CURTIN, P. D.: The Image of Africa: British Ideas and Actions, 1780-1850. Madison: University of Wisconsin Press 1964.

- článek v časopise:

AARON, D. H.: Early Rabbinic Exegesi on Noah's Son Ha mand the So-Called „Hamiti Myth“. Journal of the American Academy of Religion 63, 1995, s. 721-759.

Jablonski, N. G. – Chaplin, G.: The evolution of human skin coloration. Journal of Human Evolution 39, 2004, s. 57-106.

- článek ve sborníku:

SOUKUP, V.: Rasa jako biologická kategorie. In: Fenomén lidských skupin. Pohled současné antropologie. Sborník č. 1. Praha 1998, s. 27-33.

- akademická práce:

KNOTEK, P.: Kultura jako péče o duši. Diplomová práce. Praha: Katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1998.

- zdroj na internetu:

ZHANG, J. et al. (1999): 9,000 Year Old Chinese Flutes. Oldest Playable Musical Instrument Found At Jiahu Early Neolithic Site In China. Nature Magazine. Available: <http://www.shakuhachi.com/K-9KChineseFlutes-Nature.html>.

V textu používejte následující úpravu:

- poznámky k textu uvádějte pod čarou (nikoliv na konci textu).

Příprava obrázků, tabulek, grafů a popisků

- obrázky dodávejte jako samostatné zřetelně označené soubory zvlášť mimo text
- bitmapové obrázky (fotografie, scanované kresby) dodávat ve formátu .jpg, .jpeg nebo .tiff (bez komprese nebo s LZW kompresí); fotografie z digitálních fotoaparátů v nejlepším možném zdroji – nepřeukládat!
- rozlišení 300 DPI pro požadovanou velikost, 600 DPI pro pérové kresby
- obrázky číslovat v pořadí tak, jak případně požadujete v textu
- grafy a tabulky tvořit v editoru EXCEL, velikost popisků os max. 10pt při optimální velikosti grafu
- důležitý je zřetelný odkaz ve vlastním textu článku a to tímto způsobem: (obr. 1), (tab. 3)
- popisky k obrázkům, tabulkám a grafům dodávat zvlášť mimo text, identicky označeny k příslušnému obrázku, nejlépe číslicí, opět neformátovaný text
- za poslední větou popisky nedělat tečku
- dodat i s anglickým překladem

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Národní zemědělské muzeum Praha

Kostelní 44

Praha 7

170 00

nebo elektronicky na e-mail sarka.steinova@nzm.cz

PRAMENY A STUDIE č. 50

Autoři textů:

Ing. Jan Andreska, Ph.D. - Pedagogická fakulta UK Praha
Mgr. Tereza Berdychová - Národní muzeum - České muzeum hudby
Ing. Miroslav Čenek - Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Lucie Kubásková – Národní zemědělské muzeum Praha
PhDr. Pavel Novák, CSc. – Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Martin Slaba - Národní zemědělské muzeum Praha
Ing. Vladimíra Růžičková - Národní zemědělské muzeum Praha
Ing. Dana Strnadová - Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Dominika Švédová - Národní zemědělské muzeum Praha
Jaroslav Tobiáš

Redakční rada:

Předseda: ThDr. Mgr. Šárka Steinová, Th.D.
Členové: PhDr. Ondřej Hladík
Jana Kadlecová
Mgr. Lucie Kubásková
Prof. Ing. Ivan Roček, CSc.
Mgr. Jan Srovnal
PhDr. Věra Vávrová

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum Praha, Kostelní 44, 170 00 Praha 7
E-mail: sarka.steinova@nzm.cz
Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzováno

Prošlo jazykovou korekturou
Sazba: Jana Kadlecová
Realizace tisku: Blue Oean s.r.o.

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů (periodik) vydávaných v České republice.

Periodikum vychází 2x ročně

Evidenční číslo: MK ČR E 18799

ISBN 978-80-86874-45-6

ISSN 0862-8483

Národní zemědělské muzeum Praha

Prameny a studie č. 50: Z historie zemědělství III.

2013